

مه‌ژان

ریک‌خراوی مه‌ژان بو فیکر و مه‌عنه‌وییه‌ت

سالی بیست و شه‌شه‌م

2025

۳۴

پیرست

ژ	بابه ت	نووسه ر/وه رگێڤ	لاپه ڤه
۱	پیشه کی	سه ر نووسه ر	۴
۲	میژوو و مانا؛ کرانه وه به رووی ئازاردا	د. بیستوون عه بدولکه ریم	۷
۳	مسولمانی باش	م. ته حسین حه مه غه ریب	۲۳
۴	ده رباره ی متمانه ی سیاسی: له بنیاتنانه وه تا ئالنگارییه کان	پ. د. ئه نوهر محه مه د فه ره ج	۵۵
۵	هونه ری هاوچه رخی ئیسلامی له دیدگای وه رچه رخی کولتوورییه وه	کارزان ئه حمه د جان	۷۳
۶	پهروه رده وه ک پیشاندانان، فیکردن وه ک وتن	ئاری عه لی ئه مین	۸۹
۷	دادپهروه ری پهروه رده یی؛ گرنگی و کاریگه رییه کانی له سه ر تاک و کومه لگه	یاسین حه مه سه عید	۱۰۰
۸	رۆشنبیری ئایینی چی ده لیت؟	و: له فارسییه وه: هه ژان	۱۲۳
۹	ماناکانی مه رگ	و: له فارسییه وه: موسعه ب ئه ده هم	۱۳۲

پېشەكى (گەرانهوہ بۆ سەردەمى كىتېب)

(بە بۆنەى خەلاتى سالانەى ھەژانەوہ بۆ كىتېب)

كىتېب گەرەترىن داھىنراوى دەستى مرۆڤە كە لە مېژووى دور و دريژى خۇيدا لە سەر گۆى زەوى داھىنا بىت، ھەرۆك جاك دريدا فەيلەسوفى گەرەى فەرەنسايى دەلېت: "بەرەت لە جىھانى مرۆڤدا نووسىن بوو نەك گوتن." كىتېب تەنھا زانىارىيەكانى ناو زەينى نووسەر نىيە، ئەزموونى نووسەرىش نىيە، تەننەت خودى نووسەرىش نىيە، كىتېب نووسەرە لە دۆخىكى تايبەتدا. ھەر لەبەر ئەو دۆخە تايبەتەيشە كاتىك نووسەر كىتېبەكەى خۆى دەخوینىتەوہ سەرى سووردەمىنېت كە ئەوہى نووسىوہ، بۆيە زۆرىك لە نووسەرە مەزنەكان چىژيان لە خویندەنەوہى كىتېبەكانى خۇيان بردووہ؛ وینەى ئىقبال لاھورى و مامۇستا نورسى كە لە كۆتايى تەمەنياندا زۆرتەر حەزىان لى بوو لە خزمەت بەرھەمەكانياندا بن، تا ئەوہى تىكەلى خەلك بىن.

ئەوہى ئىمە كردمان (لەناو دەولەت و نەتەوہكانى دىكەدا ھەيە، بەلام لەناو كورددا ئەمە يەكەم جار بوو)، لە راگەياندى خەلاتى سالانەى ھەژان بۆ كىتېب پەيوەندى بە نووسەرەوہ نەبوو؛ ئەوہى كە (ماريوس فارگاس يۇساي رەخنەگر و رۆمانووسى بەناوبانگ دەلېت: "نووسەرەكان جوامىرتىن و عاشقترىن مرۆڤەكانن، كەچى لە كاتى دابەشكردنى پشكەكانى ناو كۆمەلگەدا بىبەشتىرىن." ئىمە بىبەرىكردنى ئەو مرۆڤە بویر و بىبەشانەمان لەبەرچا و بوو، بەلام بابەتەكە لە پىناو گۆرانكارى و ئامپازەكانى گۆرانكارى و ئاشتى كۆمەلايەتيدا بوو.

هه ژان: ۳۴

ئیمه وهك هه ژان پیمان وایه له ناو كومه لگه دا ده بیته له گۆرانکارییه ورده كانه وه دهست پیبكات، لانیکه م ئیمه له ههریمی كوردستان زیاتر له سی دهیه یه ئه و ئه زمونه مان هه یه كه گۆرانکارییه گه وره كان (وینه ی گۆرانکاری سیاسی یاخود ئابووری) وه لام ناده نه وه، بۆیه پیمان وایه ده بیته له گۆرانکارییه ورده كانه وه دهست پیبكه ین، ئه وانه پییان ده گوتریت گۆرانکاری كولتووری) بابه ته ورده كان نه وهك بابه ته بچووكه كان. ئه وه ی نووسه ر و فه یله سوفی ئه لمانی به ناویانگ (هیرمان هیسه) ده لیت: "نا بیته له گۆرانکارییه گه وره كانه وه دهست پیبكه یته."

یه كه م: هه موو گۆرانکارییه گه وره كان له گۆرانکارییه بچووكه كانه وه دهست پییده كه ن، چونكه گۆرانکارییه گه وره كان ده ره نجامی گۆرانکارییه بچووكه كان. دووهم: ئه گه ر گۆرانکارییه گه وره كان نه هاتنه دی ئه وه لانیکه م گۆرانکارییه بچووكه كانمان دهست كه وتوون.

ئیمه ده بیته له پیناو گۆرانکارییدا له كتیبه وه دهست پیبكه ین؛ هه ر ئه وه ی له سه رده می ئه فلآتونه وه دهوتریت مرؤف له پینج پیكهاته پیكهاتوه كه سیانیان له ناوه وه ی مرؤف و دوانیان له ده ره وه ی ئه ون، سیانه كه ی ناوه وه بریتین له (باوه ر، هه ست و سۆز، ویست)، دوانه كه ی ده ره وه یش (گوفتار و كردار)، دوو بابه ته ده ره كیه كه واته گوتن و كردنه كان له ژیر کاریگه ری بابه ته ناوه كیه كاندان. هه ر لیروه كتیبه وهك ئامرازی گۆرانکاری دیته پیشه وه، چونكه كتیبه گۆران به سه ر باوه ره كانی مرؤفدا ده هینیت. بۆیه لیروه به م ناو نیشانه چه ند كتیبه هاتوون؛ (ئه و كتیبه نه ی میژوو یان گۆری)، به جوړیک هه ر گۆرانکارییه ك له كایه كانی دیکه دا روویان داوه سه ره تا له كتیبه وه دهستی پیكردوه.

به لام دهسته واژه ی 'كتیبه وهك ناشتی' له وه وه سه رچاوه ی گرتووه كه ئه م سه رده مه سه رده می توندوتیژییه، لیكۆلینه وه كانی میشكناسی ده لین ژیری مرؤف له دوو به شی سه ره کی پیکدیت، به شیکیان چیژسه نته ره و ئه وی دیکه یان

• ھەژان: ۳۴ •

تیرامان و چەمكسەنتەرە. گەلەكان بگرە سەردەمەكان لەنیوان ئەم دوو سەنتەرەدا دین و دەپۆن. ئیدی لەم سەردەمەدا كە ئیمەى تیدا دەژیین وەرچەرخانیكى سەیر ھەیه لە رامانسەنتەرییەو ھە چۆن سەنتەرى، چۆن سەنتەرى توندوتیژی دەخولقینیت، لەپیناوى ھەرچى چۆن زیاتر توندوتیژی زیاتر، ھەندىك لە لىكۆلینەو ھى زانستى ژيانى مروى دەلین ئەم پیاوژۆیەش لە شاشە- ۋە دەستى پىكرد، ھەر ئەو دەمەى كە شاشە بوو سەنتەر. بۆیە بەشى تیرامان و چەمك وكتىب كەوتوو ھەتە كەنارەو. بڕوانە چۆن گەنجەكان گىرۆدەى شاشە و مۆبايلەكانیان بوون، ھەر ۋەھا دەبینین ئەمە چ توندوتیژییەكى لىكەوتوو ھەتەو.

ھەر بۆیە لەپیناوى ئاشتى و ناتوندوتیژی، ئیمە پىویستمان بە گەرانەو ھە بۆ كتىب. لىرەو ھە كتىب ئامرازى گۆرانكاریمان پىدەبەخشیت. لەپیناوى ئەوانەى سەرەو ھەدا ئیمە پڕۆژەى خەلاتى كتىبمان راگەیاند. ھىوادارىن بتوانین لە سالانى داھاتو ویشدا لەسەرى بەردەوام بىن.

سەرنووسەر

میژوو و مانا؛ کرانهوه به رووی نازاردا

د. بیستون عه بدولکه ریم

وتهیه کی ته نزن نامیز دهر باره ی ئه وانه ی که له ناو میژوو دا سه رقالی تیرامان و مشتومالی حیکایه ته میژوو بییه کائن هه یه، ئه وه یه که ئه وان هه م غه مگین و هه م زوویش پیر دهن، هۆکاره که یشی بوونی ئه و هه موو نازاره یه که ئه م مه عریفه یه له خۆیدا هه لیگرتوو، وه ک دهوتریت میژوو سه ریکه و هه زار سه ودا. که واته میژوو هه ر گیرانه وه ی خوشبهختی نییه، به لکو نواندنه وه ی چیرۆکی به دبختیشه. یه کیک له نازاره ترسناکه کانی مروّف، نازاری وه بیرهیتانه وه ی رابردوو، زۆرینه ی کات نازاره کانی مروّف په یوه ندی به رابردوو هه یه، نازاره که پتر پیدراویکی دهر وونییه و لیکه وته ی جهسته یی و فیزیکی نییه. ئه وه ی بۆچی گه رانه وه بۆ رابردوو نازاره خشه، پرسیاریکی سه ره کییه، وه لامه که ی په یوه ندی به وه وه هه یه ئیمه چۆن میژوو دهناسین، لئی تیدهگه یین و گفگووی له گه لدا ده که یین.

چۆن میژوو دهناسین؟

ئه گه ر وه لامیکی سه ریپی و ساده بدینه وه ئه وه یه که مروّف توانای وه بیرهیتانه وه و له بیرکردنی شته کانی هه یه، ئه م دوو کرده یه سه رچاوه ی دورستکردنی نازاره کانی مروّفن، بوون و ئاماده گیی نازار به شیکن له یاده وه ری مروّف و لئی جیا نابنه وه، جاری وا هه یه مروّف له پریگه ی وه بیرهیتانه وه وه خه مه کانی چه ند قات دهن و هه ندی جاریش هه ر به هۆی خودی له بیرکردنه وه، چه سره ت و په شیمانی دل ده گوشتن و

هه ژان: ۳۴

هه نسکی گریان گه رووی ده گریت. مروّف به سروشت دهیه ویت خوئی له نازار بپاریزیت و به دوای چیژدا ده گه پیت، هه مرؤفیک له و نازاره ی که ههیه تی راده کات، له میژوودا هه له اتن له نازار بوونی نییه، به لکو رووبه پوو بوونه وه ههیه، نازار چه شتن و ژانگرتن مه رجی سه ره کیی تاقیکردنه وهی ئەو تالابوییە ناو میژووه، وهک دهوتریت خالی دهسپیکردنی شه نوکه وی میژوو له نازاره وه دهستی پیکردوه، دهوتریت رهنجکیشان دهروازه ی تیگه یشتنه له میژوو، هه ره له میژوویشه وه فیرده بین چون بهرگه ی ئەو نازاره هه میشه یی و تاقه تپروو کینانه بگرین، وا ههست دهکەیت بهردهوام له میژوودا خوئی به برینه کاندای دهکریت بو ئەوهی وشک نه بیته وه. به وتهی توماس به یکن (Thomas Rutherford Bacon) میژوو پایه کانی که شتییه کی شکاوه که له ناوچوون، ویرانکاری و مه رگ به دوای خویدا دههینیت. ئەم نازاره بو نابریته وه، له کوپوه دیت، بوچی نازاری ئەوانی تر هه لده مژین و پیوهی ئەتلیینه وه، کومه لیک باسوخواسی ئالۆزی ناو کایه ی فهلسه فهی میژووه.

توماس به یکن

ئەم نازاره زیاتر گر له ناخی ئەو که سانه به رده دات که مامه له ی زاتی و ناوه کیی له گه ل میژوودا ده کهن، ئەزموونی ده کهن، مامه له ی له گه لدا ده کهن و ده رگیری ده بن. ئەمه جیاوازه له وه که سه ی که میژوو ده خوینیت و توژیینه وهی له سه ر ده نووسیت و وهک بابەت و ماده سه یری ده کات، یه کتیکیان خوئی تیده نیت و هه موو وجودی ئەو زاسته هه لده مژیت، ئەوی تریان له دووره وه خه ریکی رووداو و دیارده کانی ناو میژووه و له روچ

هه ژان: ۳۴

و ئه قلی خودی میژوو ناکولیته وه، خودی میژوو بو ئه و گرنگ نییه، ئه وهی له ناویدا روودهدات جیگه ی سه رنجه، سه رقالی تو یگله و کاکله ی له بیر کردوو، به کورتی جیاوازی نیوان ئه م دووانه ئه وه یه که یه کییک چیرۆکی میژوو و ورده کاری رووداوه کان ده گپریته وه و ئه وی تریان هه ناسه و ترپه ی دلی له گه ل رووداوه که دایه و خوی له ناویدا ده ژی، راهینان ده کات و تاقیده کاته وه، که واته یه که میان تو یژهری میژوو و ئه وی تریان فه یله سووفی میژوو. ئازاره ریشه ییه که له و فه لسه فاندنه وه سه رچاوه ده گریته. ئه م ئازاره جگه له وه ی حالته ی زهینی و دهروونی ئه و که سانه به په ریشانی و دلپراوکی سیخناخ ده کات، له هه مان کاتدا بلیسه ی بیداری و ئاگایی هه ر لییره وه مه یسه ر ده بیته، ههروهک به ختیار عه لی ده لیت: بیرکردنه وه به ئازاره، به لام به چیژیشه، مه ولانا ئاسا ئه ی مرووف تو هه ر ئه وه ی که بیرده که یته وه، ئه وه ی تر ئیسک و پرووسکه، که واته له م روانگه یه وه ئازاره سه رچاوه ی حکمهت و داناییشه، ئه و که سه ی مه عریفه ی زورتر ده بیته، ئازاره کانی فره تر ده بن، پیچه وانه که یشی هه ر راسته، به وته ی ویل دورانت هه رچی بیحیکمه تی زیاتر، بیهوده یی زیاتر. چه شتن و بهرگه گرتنی ئازاره په یوه ندی به رازیکه وه هه یه که له ناو دلی میژوودایه، ئه ویش مانایه. ئه گه ر به دوا ی مانادا ده گه ریته، ده بیته ئازاره بچیژیت، بون و بهرامه ی گول به بی ئازاری درک و دال بوونی نییه. قسه کردن له سه ر مانا، په یوه ندی به دوخ و چونیته تیگه یشتن له میژوو وه هه یه، کرانه وه به رووی ئازاردا لییره وه ده ست پیده کات.

مانا له میژوودا

مانا له میژوودا ئه وه یه که راقه و په سندانای رابردوو و دیارده کان نه ک ته نها ده بیته هه لگری ده لاله تی حه قیقهت و راستی بن، به لکو سه رچاوه ی ئاگایی و مانایش بن، واته هه ر ئه وه نییه بزانی چی روویداوه، بو

هه ژان: ۳۴

روویداوه و چۆن روویداوه، به لکو ئه وهیش گرنکه له پریگه ی ئه و زانینه وه به ره و حیکمهت دهچین. بوون و نه بوونی مانا له شتیکیا په یوه ندیی به وه وه هیه تا چه ند ئه م شته به ناو قولایی ژیاندا رهنگی داوه ته وه و له پرووی کردارییه وه که لکی لی وه رده گریته، و اتا ره نگدانه وه ی له سه ر که سایه تی، هزر و شیوازی ژیانته ه بیته. ئه مپرو کارکردی زانیاری و داتا له سنووری ناسین و دهسته مۆکردنی شته کاندای چه قی به ستووه، به وته ی یوقال نوح هه راری سه رده می ئه مپرو، سه رده می زانیارییه، زانیاری په رشوبلاو و نارپیکخراو له هه موو کون و که له به ریکیا ئاماده یه، به لام کیشه ی مروقی ئه مپرو په یوه ندیی به که می و زوری زانیارییه وه نییه، ئه گه ر زانیاری که م بوو نه زانی و نادانی بره و ده سینیت و ئه گه ریش زور بوو ژیری و هوشیاری به دیار ده که ون، له ئیستادا زانیاری له هه موو روویه که وه مروقی ته وق داوه، مروقی له هیچ سه رده میکیا به ئه ندازه ی ئه مپرو زانیاری نه بووه، که چی له هه موو سه رده میکی زیاتر بی شعورتر، به ده بخت و کۆله وارتره. ئه م زانیارییه وشک و ره قانه ی مروقی سه ری له بیماناییه وه ده رچووه. وا دیاره گه یشتووین به و ده رنه نجامه ی که گه وره ترین هه له له میژوو ی مروقیه تیدا دۆزینه وه ی حه قیقه ت بوو، له و رۆژه وه ی مروقی که هه لوه دای حه قیقه ته، ئیتر ئارامی و ئاسووده یی لیبرا، چونکه حه قیقه ت ئیمه ی ئازاد و خو شبه خته نه کرد، دیارده ی حه قیقه ت زور شتی له بییری مروقی برده وه، یه کیکی له وانه مانا بوو، ئیستا بۆمان ده رده که ویت حه قیقه ت شایسته ی ئه وه نه بوو به و هه موو په رووشی و شه یداییه وه له پیناویدا تیبکۆشین، شه ری حه قیقه ت، کی خاوه ندریته ده کات، چۆن به ده ستی دیت، له کوپوه ره وایه تی وه رگرتووه، هه موو پرسه کانی تری ناو مه عریفه ناسیی میژوو یی په راویز خسته و ده رگای به پرووی زور بابه تی تری وه ک (مانا، تیگه یشتن، ئیلهام، هاوسۆزی، په ندوه رگرتن. و ...) داخست.

هه ژان: ۳۴

حه قیقهت رووبه پریکی گهوره ی ژانی له ژانی ئهوانه ی که میژوو دهخوینن و دهنوسن، داگیرکردوو، ئه مه هه لویستیکی ترسناکه و مروڤ له قوولی و وردی دابه پریت و به ره و تاکره هه ندی و بیرته سکی ده بیات، لهوانه یه ئه م چاوه پروانییه که لینی زانستی و بابه تی بواره که پر بکاته وه، به لام له شوینی تره وه ته فروتونات دهکات، ئه ویش لایه نی واتای میژوو. واتا له میژوودا ئه وه یه شانوی چیرۆکه که له خه یالی خۆتدا وینا بکه یته وه، حیکایه ته که ی بدۆزیته وه، بهر ئازاره کان بکه ویت، خۆمان بخه یه شوینی ئه وان، هه ست و سوژی ئه وان بناسین، خۆمان به وان به راورد بکه ین، پالنه ر و ئیراده ی کرده وه کانیا ن دیاری بکه ین، لیره وه شتی که به ناوی هاو نیشنی و هاودلی دروست ده بیته، مانا وه ک هیزکی شاراوه و نادیار له بوته ی ئه م شعوره میژووییه خوی دهرده خات. بینینی ئه م مانایه له ناو میژوودا کاریکی هه روا ئاسان نییه، چاوی سه ر، کوی وینه که ت بو روون ناکاته وه، پیوسته ت به چاوی دلیشه. نا کریت هه ر پشت به ئه قل و ژیری به سته ین، که میک مه عنه وییه ت وشعوریشمان پیویسته.

نوح هه راری

له ریگه ی نمونه یه کی دیار و به رده سته وه مه به سته که م زیاتر روون ده که مه وه. له دوا ی روودا وه کانی 7 ی ئوکتوبه ر و سه ره له دانی شه ری نیوان ئیسرا ئیل و هه ماس، گوتاری زال و بالاده سته ی ئه م شه ره خویناوییه ئه وه یه کئ له سه ر هه قه و کئ ناحه قه! ئاراسته ی گیرانه وه میژووییه که زیاتر چاوی له سه ر ئه وه یه هه قیقه ت لای کئییه و چۆن چیوه به ندی دهکات و به ره می ده هینیته وه، پیوه ری هه قیقه ت، سه نگی مه که که بو یه کلا کردنه وه ی کیشه کان، پاساوی بو ئه م هه قیقه ته دا هینرا وه یه ش ئه وه یه له به ره ئه وه ی هه ماس پیشوه خته هیرشی

هه ژان: ۳۴

دهستپیکردوو، کهواته ئیسرائیل نوینه رایهتی حهقیقهت دهکات. لهسه ر ئهم بنه مایه نووری حهقیقهت ناهیلیت ئه و هه موو تاوان، مه رگه سات و ده ربه ده ری و کومه لکوژییه ببینریت، شاریک یه کسان کراوه به خاک، بونی سوتماک و دیمه نی خوله میشی هه موو شاره که ی داپوشیوه، روژانه هه زاران مروّف له ژیر گولله باران و ئاگر دا چاو ده کاته وه، سه دان خیزان پینداویستی ژیا نی روژانه و ئازووقه ی نییه، ئه و دۆزه خه ی ژیا نی خه لکی غه زه نابین، که چی شه ری حهقیقهت به مروّفایه تی ده فرۆشنه وه، ته نانهت ریگه یش ناده ن له گیرانه وه ی یاده وه ری و چیرۆکی قوربانیه کان دادپه وه ری هه بیته، به بروای فیکتور فرانکل گه وره ترین تاوان دژ به مروّف نکۆلیکردنه له ئازاره کانی. به پاساوی ئه وه ی ئه مانه له بنه رته وه ببه شن له حهقیقهت، ده یانه ویت کویر و نابینا مان بکه ن و سته ملیکراو و سته مکار، جه لاد و قوربانی، دلره قی و میهره بانی، ئازار و چیژ له یه کتری جیا نه که ی نه وه. لیره وه بۆمان ده رده که ویت له ژیر په رده ی شه ری حهقیقهت، ده یانه ویت ئه و کوشتارگه یه ی غه زه پشتگۆی بخره ی. کهواته نابیت هه ر رووداوه که ببین، به لکو ده بیت ئازاری رووداوه که یش له به رچاوبگرین، حهقیقهت کۆی هه موو پارچه کانی رووداوه که نیشان نادات، به لکو پارچه یه که له پارچه کان، بۆ ئه وه ی وینه ی رووداویک کامل بکریت، ده بیت ورد و درشتی رووداوه که ببینیت.

فیکتور فرانکل

مه عریفه ی میژوو له مرّودا پانتاییه کی به رفراوانی ژیا نی مروّفی داگیرکردوو، له شتیکی ته واو ئه کادیمی و پسپوریی روت هاتووته ده ره وه و بووته بواریکی گشتی و هه مووانی، زۆرینه ی خه لک سه ليقه و پالنه ری خویندنه وه ی میژوو یان

ههیه. لهو بارهیه وه که میژوو چیه و چ سوودیکی ههیه، پرسیار له هر کهسیک بکهیت، وهلامیک وهردهگریته وه. میژوو چ وهکو بواریکی زانستی له ناو پانتایی ئەکادیمیا و چ وهکو سهرمه شقی ئەزمون، ئاگایی و رهفتارهکانی مرۆف له ناو کایه‌ی رووناکییری کۆمه‌لگه، هه‌لگری سه‌رمایه‌یه‌کی مه‌عنه‌ویی مرۆیی به‌هاده، ئەویش مانایه، مانا کرۆک و جه‌وه‌ری ئەم مه‌عریفه پیره پیکده‌هینیت. له هر کهسیک پیرسیت که سه‌روکاری له‌گه‌ل کتیب و بیرکردنه‌وه‌دا هه‌یه، روانینیکی دیاریکراوی خۆی بۆ میژوو هه‌یه، هه‌مووی گه‌رانه به‌دوای مانادا، هۆگری بۆ میژوو سیفه‌تیکی به‌رچاوی مرۆفایه‌تی بووه، هۆکاره‌کی ئەوه‌یه میژوو هه‌م په‌یوه‌ندی به‌ کایه‌ی گشتیی کۆمه‌لگه‌وه هه‌یه و هه‌م مه‌عریفه‌یه‌کی ئاگاییه‌خسه، به‌ کورتی میژوو سه‌رنجراکیشه. به‌لام له ئیستادا بیناکییه‌کی کوشنده به‌رامبه‌ر به‌م مه‌عریفه هاتووته ئاراه، ئەمرۆ به‌هۆی دیارده‌ی پووچیتییه‌وه، قه‌یرانی مانا سه‌ریه‌له‌داوه، خه‌ریکه ئەم مه‌عریفه‌یه به‌ها و شکوی خۆی له‌ده‌ست ده‌دات، قه‌یرانی مه‌عریفه‌ی میژوو هر ته‌نها له‌وه‌دا کورت نابیته‌وه که په‌یوه‌ندی به‌ بازاره‌وه نییه و ناتوانیت کیشه‌کانی مرۆف چاره‌سه‌ر بکات، په‌یوه‌ندی به‌وه‌یشه‌وه نییه که پانتایی کارکردنی میژوو رابردووه و هر ته‌نها خه‌ریکی گێرانه‌وه‌یه، به‌لکو ئەوه‌یه ئامانجی مه‌عریفه‌ی میژوو له‌مپۆدا شیواو و نارپونه، مرۆف چاوه‌روانی تری له‌م زانسته هه‌یه. سه‌رده‌می ئەمرۆ که به‌ سه‌رده‌می زانستگه‌رایی و هه‌ژمونی ئەقلی ته‌کنیک ناسراوه، رۆلی زانست له‌یه‌ک بواردا قه‌تیس بووه، ئەویش چاره‌سه‌کردنی کیشه‌یه. خواست و چاوه‌روانی مرۆف له‌ زانستدا بۆ ئەوه‌یه وه‌ک ئامرازیک ده‌بینیت بۆ ئەوه‌ی پرسه‌کانی پێ‌یه‌کلایی بکاته‌وه. هه‌موو ره‌گه‌زه‌کانی بابته، لیکۆله‌ر و میتۆد پیکه‌وه قوربانی ئەو ره‌وره‌وه تیژ و زه‌به‌لاحه‌ی ئەقلییه‌تی چاره‌خواییین. روانینی ئیمه بۆ ژیان له‌سه‌ر بنه‌مای زانسته، زانستیش به‌ سرووشت ره‌ق، وشکه، یه‌کلاکه‌ره‌وه و ره‌هایه، ئەمه مه‌ترسییه بۆ سه‌ر ره‌هه‌ندی مانا، مرۆف به‌ سروست بوونه‌وه‌ریکی واتاساز و واتاناسه، شوناسه ره‌سه‌ن و ئەبه‌دییه‌کی میژوو مانایه، مانای میژوو

هه ژان: ۳۴

ئەو ھە ئىمە ھەر نامانەوئیت زانیاریمان زیاتر بئیت، بەلکو دەبئیت حالئیشمان باش بکەین، ئایا ھەر تەنھا قسە لەسەر شتەکان دەکەین، یان دەمانەوئیت شتەکانیش بگۆرین، چاوەروانی ئەو ھەى کە مئژوو سەرمايە، پيشە و داھاتوو بۆ مرۆف مسۆگەر دەکات، چاوەروانییەکی نالۆجیکی و بئھودەيە. مئژوو دەروازەيەکە بۆ بئیرکردنەو، پرسىار و دەرڤونگی، ئەمانەيش لە بنەرەتەو ھە کەرەستەي ئازارن، ئەم نایجگری و گۆراویيەي مئژوو ھیچ کات ناھئیلئیت مرۆف کامەران بئیت، ئەو ھەموو دەولەت و سەرکردە بەناوبانگ و بەھیزە ھاتن و رۆیشتن، ئەو ھەموو ئایین و ژیارە دەرکەوتن و رووخان، دەستکەوتەکانی مرۆف دەرەوشانەو ھە لەناوچوون، بۆچی مرۆف ھئندە خوئنرئیز و بکوژە، ئەو ھەموو وئیرانکاری و نەھامەتییە چییە، نھینی ئەمە چییە ئەمانە دین و دەچن، بئیرکردنەو ھە ديار ئەم رازەو، کلیلی گەيشتنە بە مانا لەناو مئژوودا، مانایەک ئەگەر زۆر بئکۆلی بکەیت، لەوسەرەو ھە جگە لە ئازار ھیچی تر نییە، بەلام ئازاریک مانا دەداتە ژیان و دەرگا بەرووی پرسىارە فەلسەفییەکانی ژيانی مرۆف دەکاتەو، من کئیم، چئیم، بۆ لئیرەم، لەکوئو ھە ھاتووم و بۆ کوئ دەرۆم، ئەم پرسىارانە ئەو خالەيە کە فەلسەفەي مئژوو و فەلسەفەي ژيان پئیکەو ھە دەبەستئیتەو.

پالئەری سەرکەي بۆ ئەو ھەي مرۆف دەستەبەرداری ئەو روانینە فەلسەفییەي ناو مئژوو نەبئیت، تئگەيشتنە لە مانای ئەو ھەي کە مئژوو ھەم کایەي بئیرکردنەو ھە ھەم کایەي کردارە، ھەر ئەو ھەس نییە لە بازنەي رووداو ھە تئپەرئو ھەي ناو دونیای رابردوو بئینینەو ھە و خۆمان سەرقالئ ئەو ھە بکەین کە چی روویداو، بەلکو دەبئیت ئاور لەو ھیش بدەینەو ھە کە چی روودەدات، پرس و دەرەکانی رۆژ جئگەي سەرئنج بن، لەم بارەيەو ھە مئشئیل فۆکو دەلئیت مئژوو نەک بۆ خولقاندنەو ھەي رابردوو، بەلکو بۆ بئیرکردنەو ھە لە ئئستا دەینووسم، ئەو کاتەي مئژوو گری بدەینەو ھە بە رۆحی سەردەم و رۆژگاری خۆمانەو، کاتئیک کئشە واقعییەکانی رۆژانە درک دەکەین و بئیر لە قەیرانی گرانی، ئاو، خئزان، ئەخلاق و گوزەرانی خەلک دەکەیتەو، سەرەتاییەکی گرنگە بۆ دەرکەوتنی مانا لە مئژوو،

• هه ژان: ۳۴ •

کهواته بیرکردنه وه له رابردوو بهی تیگه‌یشتن له په‌یوه‌ندی نیوان ئیستا و رابردوو، بیکه‌لک و گومراکه‌ره، چونکه ئاسۆی فکری و در‌دۆنگیه‌کانی روژگاری ئیستایه که دیاری ده‌کات من ده‌رباره‌ی رابردوو چون بیربکه‌مه‌وه و بینووسمه‌وه، ئەم گه‌فتوگۆیه‌ی نیوان رابردوو و ئیستا، پایه‌ی سه‌ره‌کیی زیندوویتی مه‌عریفه‌ی میژوو، میژوو‌یه‌ک که لی‌زه‌یه و له ئیستادا ده‌ژی، ئەوانه‌ی که به‌رگری له مانه‌وه‌ی میژوو له قاوگی رابردوودا ده‌کن و پێیان وایه میژوو هیچ قسه‌یه‌کی بۆ وتن ده‌رباره‌ی دۆخی ئیستا پێ نییه و به‌رامبه‌ر به کیشه‌کانی ئەمرۆ ده‌سته‌وسانه، له‌لایه‌که‌وه نیشانه‌ی نه‌ناسینی ئەو ماته‌وزه‌یه‌یه که له رۆحی میژوودایه که ده‌توانیت ئیراده، پالنه‌ر و هیوا بۆ مرۆف بخولقییت و له‌لایه‌کی تریشه‌وه ئاماژه‌یه بۆ دۆخیکێ ترسناک که خه‌یالی میژوویی به ئه‌رشیف، زانیاری روت و حیکاتخوانییه‌وه سه‌رقال کردوه. زۆرینه‌ی میژوونووسانی ئەمرۆ سه‌ر به‌و نه‌ریته فکرییه‌ن که باوه‌ری وایه میژوو زانستی رابردوو و ئەرکه سه‌ره‌کییه‌که‌یشی بریتییه‌له تۆمارکردن و گێرانه‌وه‌ی رووداوه‌کان، ئەم روانینه میژوو ده‌کات به زانستیکی بیگیان و مردوو و به‌وته‌ی والته‌ر بنیامین رابردوو کاتیک مانا په‌یدا ده‌کات که رۆلی له سه‌ره‌به‌ستی ئیمه له ئیستادا هه‌ییت، ئەو کاته‌ی میژوو په‌یوه‌ندی به ئیستاوه نامینیت، ده‌گوریت بۆ موزه‌خانه‌یه‌کی بیگیان، بیده‌نگی میژوونووسان ده‌رباره‌ی کیشه‌کانی دونه‌ی ئەمرۆ، له‌وانه کیشه‌ی کورۆنا، زیه‌کی ده‌ستکرد، مه‌ترسییه‌کانی ژینگه و نا‌ئومیدی مرۆف ده‌رهاویشه‌ی ئەو بیرکردنه‌وه‌یه که میژوو له زیندانی رابردوودا به‌ندکراوه و ئامیز بۆ ژینی ئیستا، ئەزموون و ته‌نگه‌ژه‌کانی خه‌لک ناکاته‌وه، ئەگه‌ر سه‌رنج به‌دین له‌راستیدا خه‌ریکه ده‌گاته راده‌ی په‌رستنی رابردوو، هه‌روه‌ک نیچه ده‌لیت زیاده‌په‌وی له میژوو ژیان ده‌کوژیت.

والتهر بنيامين

میژووییهک که ئیمه خوومان تیداین و لهگه لماندایه و رۆلمان ههیه، جیاوازه لهو میژووهی که رابردوو، له ئیمه وه دووره و دستمان پیی ناگات، ئیمه ناچارین ئەو رووداوانه ی که له ئیستادا کاریگه رییان له سهر ژیانمان ههیه، بیریان لی بکهینه وه و تۆماریان بکهین، ئەگه ر قسه له سهر ئەو میژوو نه کهین به سهرماندا دهروات و ده بیته دواتر شتی تری له سهر بلین، له بهرئه وهی ئەوهی ئەمرو سهرده میکاندا ریوایه تی تایبه تی خو ی ههیه، له بهرئه وهیه که میژوو ته نها یه ک جار ته واو نه بووه، ئەو کاته ی که خه ریکی ناسینه وه و نواندنه وهی میژووین، له راستیدا خه ریکی خولقاندنه وه و به ره مهینانه وهی میژووین، بویه ده رگای هیچ که یسیکی میژووی له نیو کتیبه کاندانا داناخریت و ده توانین به پیی قوناغه جیاوازه کان وینه ی رووداوه کان بکشین، ئەمه نیشانه ی به رده وامی، زیندوویتی و مانای میژوو. میلان کۆندیرا پیی وایه رابردوو لیوانلیوه له ژیان، پیی خو شه ئازارمان بدات، وه رسمان بکات، بمان جوولیتیت و دژایه تیمان بکات و له کۆتاییدا تووشی وه سو هسه مان بکات.

میلان کۆندیرا

ئیمه خوومان به شیکی له میژوو، مروف بوونه وه ریکی میژووییه، به کورتی کاتیک باسی میژووی جهنگ، دیارده ی کۆیلایه تی و هه لپژاردنی سه روکایه تی ده کهین،

هه ژان: ۳۴

له هه مان کاتدا خه ریکین ژیانی خومان په سن ددهین. هه وه له کانی ئه و جوره میژوونووسانه بۆ خۆدزینه وهیه له وهی که میژوو به پینی بنه مای تیوری و فکری بخویننه وه، ریشه سه ره کییه که ی بۆ ئه وه ده گه رپته وه که گرنگی به هونه ری فله سه فاندنی میژوو نادن و به ورینه و خۆفریودان ناوی ده بن، به واتیه کی تر، دروستکردنی ئه م که لینه به ره می ئه و سیاسه ته ی ئیشکردنی میژوونووسانه بۆئه وهی ئازار نه چیژن، میژوو بۆ ئه م جوره میژوونووسانه سه رچاوه ی بیرکردنه وه، به رگری و گۆرانکاری نییه، تووشی حه په سان و راچله کین نابن، هه ست و سۆزیان ناو روژیت، هه لسورپته ر و خولقینه ری میژوون نین، ته نها ئه رکی ته ماشا کردنی رو داوه کانیان له ئه ستودایه. ئه م شیوازی روانینه بۆ میژوو، ره هه ندیکی پاریزکارانه ی هه لگرتووه و ئامانجی ئه وه یه به رگری له و دۆخه باو و داسه پاوه ی ئه م مه عریفه یه بکات و به ئاسانی نو یگه ری و کرانه وه قبول ناکات، باوه ریان وایه بونیاد و کارکردی مه عریفه ی میژوو شتیکی جیگیر و نه گۆره و نابیت ئه رک و به رپرسیاریتی تازه ی پی بسپییرین. لیره دا میژوو رو لی رینموونی ناگیژی، به لکو ده بیته باریکی قورس و بوونی ئیمه له ئیستادا له په لوپۆ ده خات.

میژوو له و ساته وه ماناداره مرۆف بۆ ژیان ئاماده بکات و به وته ی هایدگه ر ئیمه به رووی بووندا بکاته وه، به لام ئه م کرانه وه یه هه میشه رووناک، هیوا به خش و درکپیگراو نییه، به لکو دیوی تاریک، راز و خه فه تباری تیدایه، قوولترین ساتی ئازارچه شتن له ناو میژوودا، ئه و کاته یه که که دهرد و ئازاره کانی ئه وانی تر بیستیت، راقه ی بکه ییت، وه بییری به یینیه وه و هاوبه شی بکه ییت، ئه م هه سه ته ئاستی گله یی و گازنده تیده په رینیت و شو رده بیته وه بۆ ناو دللی ئه زموونی مرویی و پرسى بووناسی میژووی. ئیمه له میژوودا ئازار ده کیشین، چونکه ئازار تاکه هیژیکه ئیمه له سنوره کانی مانا نزیک ده کاته وه. ده بییت پرساری ئه وه بخه یینه روو که میژوو وهک بوون، سه یروره و پرۆسه چییه، نهک ته نیا خه ریکی ناسینی شته کان، چه مکه کان و دیارده کانی ناو میژوو بین، مانا شتیکی نییه که

هه ژان: ۳۴

پیشوهخته بوونی هه بیئت و دیاری کرابیئت، به لکو شتیکه له پرۆسهی تیگه شتن و راقهی میژوودا دهیخولقیتین، مانا داهینراو و دروستکراوه، له گه ل ئه وهیشدا ئه م مانایه له دۆخی ئاسوودهیی و حهسانه وهدا به دینایهت، به وتهی کیه رکگارد له دۆخی ژانگرتن، دلله راوکئی و ترسدا دهرده که ویت، ئه و دۆخهی که مرۆف دواچار دهباته وه بۆ ناو واقعی راسته قینهی خۆی، پرۆسهی به مرۆفبوون تاقیده کهینه وه، ده بیینه وه به وه که ههین و ده بیئت هه بین، لیژهدا پرسی خۆناسین دیته پیشه وه، به وتهی کالینگوود یه کیک له کارکرده کانی فهلسه فهی میژوو بۆ خۆناسیی مرۆفه، مرۆف ده گه پیته وه بۆ ناو خۆی، مانای بوون، شوناس و به هاکانی خۆی ده دۆزیته وه، ده زانیئت کئییه و بۆچی هاتووه و ده توانیئت چی بکات، له م رووه وه خۆناسین رووداویکی گرنه که له ژیانی مرۆفدا، رووداویک که له فهلسه فه وه نزیکتره تا ده روونناسی و سه ره تایه که بۆ دابرا نیکی مه عریفی، پایه کانی ئه م رووداوه له سه ر بویری، راشکاوی و پیگه یشتن بینا کراوه، په یامی ره سه نی مرۆف لیژه وه دهرده که ویت، ئیتر هر ههنگاویکی دوا ی ئه م خۆدۆزینه وه یه ماناداره، راسته ژیان تژی ده بیئت له سه ر ئییشه، په ریشانی و دلله راوکئی، به لام له ریگهی ئه و خۆپالافته کردنه وه جیاوازی و دانسقهیی خۆت ده سه ته بهر ده که ییت.

رۆبن جورج کالینگوود

ئه گه ر به م زهین و هه سه ته وه رووبه رووی میژوو ببیته وه، چه مک و واتای میژوو له بنه رته وه ده گۆریت، به م پییه، شکسته کان، برینه کان و کاره ساته کانی ناو میژوو ته نها روودا، سال و داتا نین، به لکو ئه م ئاگاییه فهلسه فیه که هه وینی پیکهیتانی هه ستیاری و به رپر سیاریتی مرۆیی و ئه خلاقیه، پیگه و هه لویستی

هه ژان: ۳۴

ئیمه له ناو ئهم حیکایه تانه دا دیاری دهکات، سنووری درک و ناسین تیده په پرتین، ئاستی رووکەش و بینراوی رووداوهکان جیگه سی سهرنج نییه، ئهوهی گرنکه دهنگه نه بیستراوهکان، خواسته چه پینراوهکان و یادهوه رییه له بیرکراوهکانه، هه لئانهوهی لاپه ره ی ئازار و مهینه تییهکانی مرۆف، تهنه به گیرانهوهی چیرۆک کۆتایی نایهت، به لکو پیوستی به ئهزمونی هاودلی و هاوسۆزییه، ئهگه من لهو سهردهمه بوومایه، چیم دهکرد، یان له ئیستادا چون دهکریت به رامبه ر ئازاری ئهوانی تر چاو دابخه م، له بیرکردنی ئازار له ناو میژوودا جوړیکه له تاوان، ئه م وتهیه ی جوړج سانتایانا نهختیک دهسکاری دهکهم و دایده ریژمه وه، ئهوانه ی ئازاری میژووی له بیر دهکهن، ناچارن دووباره ی بکه نه وه، راسته بیرکردنه وه له ئازار هندی جار له خودی ئازاره که سهختره، به لام فیری ئه وه مان دهکات که درکی ئازاری میژووی، تهنه توانایه کی مه عریفی نییه، به لکو به رپرسیاریتییه کی ئه خلاقیه، ئه گه ر ئیمه توانای تیگه یشتن له ئازاری ئهوانی ترمان هه بیت، ئه وا ناتوانین له به رامبه ر ئازاری ئهوانی ترده دهسته وسان بین.

جوړج سانتایانا

وتهیه کی باو ده رباره ی زانستی میژوو هیه، ئهوهیه که میژوو دادگایه و میژوونووسیش دادوهر، ئه م دادگایه تهنه شوینی به لگه نامه و بریاردان نییه، به لکو شوینی دلنه وایی، وهفاداری و داپه روه رییه، ئه م دادوهره ویرای ئهوه ی بیر له وه دهکاته وه چی روویداوه و چون روویداوه، هاوکات به ها و شعوری خویشی وه گه ر دهخات، به پی پی پیوه ری یاسا ده بیت تاوانبار و قوربانی دهستنیشان بکریت، بریاری سزادانی تاوانباره که ده دات، که چی له و کاته دا ئازار ده چیژیت و فرمیسک بو تاوانباره که ده ریژیت. ئه م مامه له میژووی و ئه خلاقیه

• هه ژان: ۳۴ •

هه جگار نمونەیی و بالایه و دەتوانین بۆ بیرکردنەوه و نووسینەوهی ئەم شانۆ میژوووییە مرۆفایەتی کە پرە لە ئازار، وەک سەرمەشقیک بەکاری بهینین. کە کردنی مانایه و دەکات مرۆف بەرگەیی ئەو هەموو دەردەسەری و نەهامەتییه بگریت. چیرۆکە جەرگبەر و دلتهزینەکان مرۆف دەهاری و لەتوپەتی دەکەن، بەلام شتیکی لە چەشنی مەشخەلی روناکی، یان با بلین ئاگایی کۆدەکەینەوه، ئاگایی هەوینی پیکهینانی ئەم خۆناسینە، وەکو دەلیلیک بۆ ئەم ریگە سەخت و دژوارەیی لیکۆلینەوهی مانا یاوەرمانە. بە کورتی ریگای دۆزینەوهی مانا بەناو ئازاردا تێدەپەریت، وەک لە سەرەتاوه ئاماژەم پێدا، ئەم ئازارە پیرمان دەکات و ئوقرەمان لێ دەبەریت، بەلام بەویقارتر، پاراوتر و کاملتر دەبین، بەختیار عەلی دەلیت یەکیک لە نادادپەرەرییهکانی دنیا ئەوهیه مرۆف تا پیر بیت، جوانتر دەبینیت.

ئەگەر لەم روانگەیهوه هۆگریت بۆ میژوو نییه و پەوهندی دەروونیت لەگەڵیدا نەبەستوه، وازی لێ بینە و برۆ، میژوو شوینی پروپاگەندە، درۆ و خەیاڵپلاوی نییه، تویشوی ئەم ریگەیه کەسەر و ژان، جەر بەزەیی و جوامیری دەویت، بە کورتی دەبیت ترست بشکیت. لیکۆلینەوهی میژوو شیلگیری و خۆئازاردانی دەویت، هەرکات تالاویت چەشت، دیارده مەزن و ئەبەدییهکە بە دەست دینیت، ئەویش مانایه. مانا بەج دەرد هەستی پێناکریت.

زانکۆ و قوتابخانەکان و پاشەکشەیی زانستی مرۆیی

زانکۆ و قوتابخانەکان بەهۆی پاشەکشەیی زانستی مرۆییەوه، ئەقڵی تەکنیکی و پیشەیی بالادەست بووه و دەیانەوێت مرۆف ژمیریاری و کارمەند بیت، نەک بوونەوهریکی پرسیارکەر و رەخنەیی، ئەم سیاسەته گورزی کەمەرشکین لە پەيام و ئەرکی زانستی مرۆیی بەگشتی و زانستی میژوو دەدات و بەرهو ئاراستەیی سیاسەتی ئیشکردنی میژوو کە خەمی بوون، شوناس و رەسەنایەتی خۆمان بخۆین، هیدایەتمان نادات. لە ئیستادا لۆجیکی ئیشکردنی دامەزراره

هه ژان: ۳۴

زانستی و پهروهردیهییهکان به پیی خواستی بازار دارپژراوه و له بنه رده ته وه پرسى مانا لای ئەوان هەر مه سه له نییه و له م روانگه یه وه لایه نی رۆحی و مه عنه ویی زانست رەت ده کریته وه. زانست ته نها بۆ په یداکردنی بژیوی، پیشه، به ده سه ته یانی داهاتوو و بروانامه یه. له و روانگه یه وه سیستمی فیزکاری و تووژینه وه ی میژوو له قهیرانگه لیکی قوولدا یه، یه کینک له وانه قهیرانی مانایه. وانه وشک و بیروه نه قهکانی ناو زانکو، شیوازی خویندنی تووتیئاسا و ته لقینکراوی قوتابخانه، ناتوانن ئەم مه عریفه یه له گیانه لا رزگار بکن. شکاندنی شکوی میژوو سه رتاپای ناوه نده کانی خویندنی گرتووه ته وه، پاساوه کیش ئەوه یه میژوو دووباره یه، بیزارکهره و نامانگه یه نیته شوینیک! ئەم گوزارشته ساویلکانه یه نیشانه ی ئەوه یه سه ره تاییترین پرسیار (ئیمه بۆچی میژوو ده خوینن) بۆ خویندکار روون نه کراوه ته وه. ئەوانه بیریان له وه نه کردووه ته وه لیدانی دلش هەر دووباره یه، ههنگاوه کانیش دووباره ن و هه ناسه کانیشمان هەر دووباره یه، به لام رۆحی زیندوو یه تی ژیان له هه ناوی ئەم دووباره بوونه وه دایه. به رده وامی ناهیلایت رازی ئەم چیرۆکه ئازار به خشه ی میژوو بکه ویت.

له م سه رده مه دا مروّف زیاد له چاوه پروانییه کی له میژوو هه یه، واته ته نها له یه ک گوشه وه له مه عریفه ناروانیت، ئەم روانینه بۆ زانست تیگه یشتنیکی باو و هه نووکه ییه، به تاییهت له ناو پانتایی زانستی مروییدا، واته زانست هەر ته نها به دوا ی ناساندن، دۆزینه وه و چاره سه رکردنی کیشه کاندانیه، به لکو به دوا ی به ها و مانایشدا ده گه رپیت. زانستی مروی به گشتی و زانستی میژوو به تاییهت، چونکه سه روکاریان له گه ل جیهانی ده روون، ناخ و رۆحی مروّفا هه یه، زیاتر چاویان له سه ره و چاوه پروانی ئەوه یان لی ده کریت، هه م سه رچاوه ی زانین و هه م تووی هوگری بۆ مه عریفه له مروّفا بچینن. ئەوه ی ئەم زانسته ده توانیت چ رۆلیک له ژیا نی ئیمه دا بگپیت، په یوه ندی به وه وه هه یه تو چۆن له و زانسته ده روانیت، پیگه و پایه ی هەر زانستیک له وه دایه تا چهند ده توانیت خزمهت به

هه ژان: ۳۴

مروّف بکات، خزمهت به مروّفیش راسته و خو خزمهته به مانا، له پریگه‌ی دۆزینه وه‌ی ئه‌و مانایه وه له خو مان و ئه‌وانی تر و جیهانیش تینه‌گه‌ین.

بۆ نووسینی ئه‌م بابته سوود له‌م سه‌رچاوانه وه‌رگیراوه:

۱. دیه‌گو گاروچو، خلاف زمان دربارہ نوستالژی، آرمان شهر و دیگر وارونگی- های تاریخی، ترجمه الهام شوشتری زاده، چ 1، تهران، نشر اطراف، 1403.

۲. آلان مانسلو، مفهوم‌شناسی تاریخی راهنمای مطالعات تاریخی، ترجمه سیدهاشم آقاجری و بهزاد کریمی، چ 1، تهران، فرهنگ نشر نو، 1403.

۳. میلان کوندرا، کتاب خنده و فراموشی، ترجمه فروغ پوری‌اوری، چ 10، تهران، انتشارات روشنگران و مطالعات زنان، 1402.

۴. فریدریش نیچه، سوومندی و ناسوومندی تاریخ برای زندگی، ترجمه عباس کاشف و ابوتراب سهراب، چ 5، تهران، نشر فرزانه، 1391.

۵. جان هرولد پلام، مرگ گذشته، ترجمه عباس امانت، چ 1، تهران، نشر اختران، 1368.

۶. لین هانت، نوشتن تاریخ در عصر جهانی‌شدن، ترجمه عیسی عبدی، چ 1، تهران، نشر ثالث، 1402.

۷. پول ریکور، تاریخ و هرمونتیک، ترجمه مهدی فیضی، چ 2، تهران، نشر مرکز، 1400.

۸. سی. بی‌ین مکالا، بنیادهای علم تاریخ چیستی و اعتبار شناخت تاریخی، ترجمه احمد گل‌محمدی، چ 2، تهران، نشر نی، 1392.

مسولمانی باش مسولمانی باش کییه؟

مسولمانی باش ئەو کەسە یە بەر دەوام خەریکی باشترکردنی خۆیەتی.

تەحسین حەمەغەریب

پیشەکی

لەنیوان مسولمان و مسولمانی باشدا جیاوازی هەیه، لە مسولمانەوه تا مسولمانی باش جیهانیکه؛ بە جوریک ئەگەر مسولمانبوون A بییت، ئەوا مسولمانی باش تا Z ه، ئەمەش لە قورئانی پیرۆزدا زۆر بە باشی باسی لێوه کراوه. هەر وهها لە چیرۆکی پیغەمبەرانی پیشتردا یاخود لە چیرۆکی مسولماناندا کاتیک قورئان دەیهوێت تەنها لە مسولمانبوونەوه بیانبات بۆ مسولمانی باش!

بەروانە قەومی پیغەمبەر موسا، کاتیک قورئان داوا لە مسولمانان دەکات وەک ئەوان نەبن: (یا ایها الذین آمنوا لا تکنوا کالذین آذوا موسی فبرئە اللہ مما قالوا) وەک ئەوانە مەبن (لە شوینکەوتوانی موسا) کە ئازاری موسایان دەدا و خودایش بیگوناهی ئەوی دەرخواست لەوهی کە دەیاندا یە پالی. ئاخر خۆ شوینکەوتوانی موسا ئیماندار بوون کە ئازاری موسایان دەدا. بەلام خودا لەوانی دەویست کە تەنها باوەردار نەبن، بەلکو باوەرداری باش بن. هەر وهک بۆ مسولمانانیش دەفەرموێت: (إن لکم کان یؤذی النبی فیستحیی منکم واللہ لا یستحیی من الحق) ئەوهی ئەنجامتان دەدا ئازاری بە پیغەمبەر دەگەیان، شەرمی لێدەکردن، بەلام خودا شەرم لە راستەقینە دەکات. کەواتە تەنها مسولمانبوون بەس نییە، بەلکو مسولمان دەبییت مسولمانی باش بییت. هەر بۆیە قورئان تەنها نەبویستووێت ئیمە بەینیتە ناو گروپی مسولمانانەوه کە تەنها ژمارەیی شوینکەوتوان زۆرتر بکات، بەلکو دەیهوێت لەناو جیهانی مسولمانانیشدا بەرەو مسولمانی باش و باشترمان

هه ژان: ۳۴

بۆ بچولئینیت. له راستیدا نابیت ئیمه خهسلهتی شوومی دهمارگیری یاخود ئارهزووخوازیمان هه بیته، که بی بنهما و دهمارگیرانه خومان له خه لکی دیکه پی باشتر بیته. یاخود له هه لهی لۆجیکی ئارهزووخوازی به و مانایه ی من ئارهزوو دهخوایم باشترین مرۆف بم، هه لیره وه کهواته من باشترین مرۆفم. هه ره به وهی من شوینکه وتووی پیغه مبه رم (دخ) کهواته من مرۆفیکی باشم، به لکو ویرای شوینکه وتنی پیغه مبه رم، من له هه ولی چاکترکردنی خومدا بم، ئه و جا باش ده بم. ئه مه هه مان ئه و هه له یه بوو هه ندیک له شوینکه وتووای هه ندیک له ئایینه پیشتره کانی تیکه وتبوو، هه ره به وهی سه ره به و ئایینه بوون ئیدی دایان نابوو که رزگار بوون، قورئانیش به ئارهزووخوازی له سه ری تومارکردن (تلك امانیهم).

بۆیه مسولمانی باش ته نها به هاتنه ناو گرووی مسولمانانه وه دروست نابیت، واته ته نها وه رگرتنی شوناسی مسولمانیتی نه وه ک ژیانی راسته قینه ی مسولمان بوون. چرکه ساتیک نییه مرۆف تینیدا بلیت: من مسولمانی باشم و ئیدی ته واو پیویست به باشتره بونی زیاتر ناکات، هه ره ئه و کاته له مسولمانی (باش) بوون ده که ویت، لیره وه مسولمانی بوون ده ره نجامیک نییه مرۆفی مسولمان یه کجار بیگریته و برابیته وه، به لکو ریگه یه که به رده وام پینیدا تیپه ره ده کات. بۆیه ته نها به مسولمانی بوون من نابمه (خاوه ن) ی حه قیقه ت، به لکو ده بمه رییواری ری حه قیقه ت. ئه مه یه سلوک و ریگه گرتنه به ره، که ناوی ناسراوی ناو مه عنه و بییه تی ئیسلامیه، به گوته ی یه کیک له قورئانناسان قورئان سلوکنامه ی پیغه مبه ری خودایه، وه ک له و کاره ی شدا خودا خوی سه ره ره شتی و چاودیری ده کات، وه ک ده فه رمویت (انک باعیننا). لیره وه بوونه مسولمانی باش پیواژویه که کوتای نیته. (مسولمان به گوته ی یه کیک له بیراران پرۆسه یه نه ک پرۆژه) چونکه پرۆژه کاتی دیاریکراوه و سه ره تاو کوتای هه یه، به لام پرۆسه کرده یه کی به رده وامه.

هه ژان: ۳۴

کورتەى قسه؛ ئايىنه كان، له وانهيش ئىسلام بۆ ئەوه نه هاتون كه شوينكه وتوانى
خويان زياتر بكن، بهلكو بۆ ئەوه هاتون مروڤه كان باشتىر بكن، بۆيه ئەم
بابه ته دەر بارهى مسولمان نيبه، بهلكو دەر بارهى مسولمانى باشه!

(۱)

۱،۱ مسولمانى باش تهنه مسولمان نيبه بهلكو مسولمانى باشه.
۱،۱،۱ جياوازى له نيوان مسولمان و مسولمانى باشدا هيه، بهلكو له نيوان
مسولمان و مسولمانى باشدا ههزار فهرسهخ رييه. ليزه وه ئىسلام تهنه به وه
ناوه ستيتته وه كه ئيمه له كوفره وه به ره و مسولمانيتى بيزوئيت (به گوتهى
عاريفان له خهلقه وه به ره و حه قمان بجولئيت)، بهلكو دهيه ويت له ناو
مسولمانيتيشدا به رده وام جووله مان پى ببه خشيت. بۆيه مسولمانبون تهنه
شوناسيكي جيگير نيبه بۆ يه كجار وه ريگيرين و ئيدى بۆ هه ميشه يى بمينيتته وه.
به گويزه ي داخوازي ئايه تى (لا تقولوا آمانا بل قولوا اسلمنا) به و پينه بيت
مسولمانبون تهنه خو به دهسته وه دانتيكى دهره كيبه و به رووكه ش ته تسليم بووى،
به لام جيهانى ناوه وه ت نه گوڤاوه و وه ستاويت. ئەمه له كاتيكدا ئيمان بابه تيكي
وه ستا و نيبه و به رده وام له گوڤاندايه، بۆيه خوداى گه و ره دواى ئيمانينان
جاريكي ديكه داواى ئيمانينانمان لنده كاته وه كاتيك ده فهرمويت: (يا ايها الذين
آمنوا آمنوا) كه ئەى ئەوانه ي ئيمان تان هيناوه ئيمان بهين، كه ئيمه ناومان ناوه
(ئيمانينانى دووهم)، بهلكو ئەم ئيمانيناننه ده بيت به رده وام بيت، به گوتهى
مه وه لوى شاعير، ده بيت مروڤ به رده وام له دايكيتته وه:

ههركهس ته وه لود دوو بارهش نيبه ن

ئەلبهت سه عادهت ستارهش نيبه ن

ههروهها وهك مه ولانا جه لاله دين ده فهرمويت من له خو م زيادم، چونكه خهلكى
يه كجار له دايكده بن ئەوه من چه نده مين جارمه له دايك ده بمه وه.

هه ژان: ۳۴

۱،۱،۲ ئەمە حەقیقەتییکی مەعنەوی ناو قورئانە که قورئان تەنها بە مسوڵمانبوونی ئییمە رازی نابیت، بەلکو دەیهوویت لە مسوڵمانبوونەوه بەرەو مسوڵمانی باش بچولئین، چونکه ئامانجی سەرەکیی قورئان پەرستنه، بە تیگەیشتنیک بە مانای (تەزکییە) دیت، ئەگەر ئەوهی ئایین لە ئەفسانە و جادوو جودا دەکاتەوه بریتیه لەوهی ئایین پەیمانی بەختەوهری و رزگاربوون بە مروّف دەدات، بە گویری ئیسلام ئەو رزگاربوونەیش لە ریگەیی (تەزکییە)وه دەبیت که (قد افلح من زکاه).

تەزکییەش ریگای چاکتربوون گرتنەبەرە. ریگایەکه دەیگریتەبەر هەر وهک لە عیرفانی ئیسلامیدا پێی دەوتریت سلوک، لێرەوه مسوڵمانبوون شتیکی ئامادە نییه وهری بگریت و بپریتەوه و ببیتە خاوهنی (مالک) حەقیقەت که ئەویش حەقیقەتی مسوڵمانیتییە، بەلکو ریگەیی حەقیقەت دەگریتەبەر (سالک)ی حەقیقەتیت.

۱،۱،۳ سالیکبوونی حەقیقەتیش واتە کرانەوه و نەوهستان لە هیچ قوناغیکدا، وا نەزانیت که گەیشتوویت و براوئەوه. هەرچەند مسوڵمانبوون تەنها چیژیک نییه که دواي چیشتنی بیتەوه خالی سەرەتا (سفر). بەلکو رەزامەندییەکی کەلەکەبووه، واتە هەرکاتیک لە مسوڵمانیدا باشتر دەبم، ئەم باشتربوونە دەچیتە سەر باشتربوونی پیشتر، بەمەیش لە مسوڵمانیتی باشدا بەردەوام هەنگاو دەنیم، بەم باشتربوونەیش لە خودا نزیک و نزیکتر دەبمەوه (التقرب الی الله).

بەلام ئایا ئەم نزیکبوونەوهیه لە خودا بە چ مانەیاکه؟ دەشیت وهلامی ئەم پرسیارە بە رستەیهکی کورت بەدینهوه و پاشان ئەو رستەیه زیاتر شیبکەینهوه، که دەکریت بلئین نزیکبوونەوه لە خوا هەرچی زیاتر رەنگی خوداگرتنە که (صبغة الله ومن احسن من الله صبغة)

بەلام چۆن رەنگی خودا دەگرین؟

لە سەرەتاوه لە هەولێ وهلامی ئەو پرسیارەدا دەلئین خودا خوی شتیکی خودایی لە ناو ئییمەدا داناو، فووێهکی خوداییمان پێداکراوه. جا ئەو شتە خوداییه چیه، گوتهی جیاواز دەربارەیی ئەم بابەتە هیه، بەلام ئەو شتە خوداییه شتیکی دیار

هه ژان: ۳۴

وبینراو و بهرچاوی ئیمه (جهسته مان) نییه. به لکو ئه و مروارییه کی شاراوویه له ئیمه دا، به هرچی کارکردن له خۆمان و لادانی په رده کانی سه ری دهرده که ویت.

۱،۱،۴ بۆ ئه وهی ئه مه روون بیته وه سیناریویه ک باس ده که م.

سیناریوی کارمه نده که: تو وا دابنی به رپوه به ریت و کارمه ندیکت هه یه. ئه و کارمه نده به تو ناخوات، واته هرچی پیت خۆشه و هرچی داوای لیده که ییت ئه و ئه نجامی نادات. تو پیت خۆشه به شیوازیک کار بکات که چی ئه و وا ناکات، ئه م کارمه نده ئه گهرچی له رووکه شدا کارمه ندی تویه، به لام له راستیدا کارمه ندی تو نییه (واته کارمه ندی باشی تو نییه). بۆ ئه وهی ئه و کارمه نده کارمه ندی باشی تو بییت، ده بییت بگاته ئاستی تو، واته بیته هاوگفتوت، به و شیویه به حولیته وه که تو پیت خۆشه.

بیگومان ئه و کارمه نده پیویستی به گۆرانکاری له خۆیدا هه یه تا بگاته ئه و ئاسته ی که تو پیت خۆشه، به لکو بیته هاواری تو، هه ز به بوونی بکه ییت، بیگومان ئه و کارمه نده ده توانیت کاریکی له و شیویه ئه نجام بدات چونکه ئه و توانایه ت پییه خشیوه (ده سه لاتی کارمه ندییت پییه خشیوه)، له راستیدا ئیمه ی به نده ییش کاتیک به نده ی باشی خوداین که له ئاستی خوادا بین و بیینه هاو زمان و هاودلی خودا.

۱،۱،۵ خودا زۆر توانای به ئیمه به خشیوه تا بگه یینه ئه و و رهنگی بگرین و بگه یینه وه ئه و شوینه ی له سه ره تاوه لی بووین و بۆ لای ئه و بگه رپینه وه.

به دریزایی میژوویش بۆ ئه و سه رکه وتن و گه رانه وه یه رینمونی کردووین، ریگه که ییشی پیشان داوین، هه ر له خۆیشمان که سانیکی راسپاردوو که رینمونیمان بکه ن بۆ ئه و رهنگرتن و گه رانه وه یه. خالی یه که میش متمانه مانه به و مروقانه، بۆیه له سه ره تای ریگه وه ده بییت متمانه مان به وان بییت. شاهیدیدان به پیغه مبه ریتی ئه وان، نه ک ته نها به گویکردنیان، به لکو ده بییت له خۆمان زیاتر

هه ژان: ۳۴

خۆشمان بوین، هەر له باسی گوێزایه‌لیی پیغه‌مبه‌راندا مسوڵمان به ته‌واوه‌تی له مسوڵمانی باش جودا ده‌بیته‌وه.

کاتیکی خودای گه‌وره به مسوڵمانان ده‌فرمویت: ئه‌ی ئیمانداران (لا تکونوا کالذین آذوا موسی فبرأه‌ الله مما قالوا) وهک ئه‌وانه مه‌بن که ئازاری موسایاندا (له شوینکه‌وتووانی) خودایش بیته‌ریبوونی له و قسانه سه‌لماند که دایانه پالی، ئه‌وانه شوینکه‌وتووی موسا بوون، به‌لام شوینکه‌وتووی باشی ئه‌و نه‌بوون.

له قورئانیشدا له زۆر شویندا باسی ئه‌وه کراوه که ئه‌وه‌ی ئیوه ئازاری به پیغه‌مبه‌ر ده‌گه‌یاند (ان ذلکم کان یؤذی النبی فیستحی منکم واللہ لا یستحی من الحق) به‌لام خودا شهرم له حه‌قیقه‌ت ناکات. هه‌روهک گوته‌کانی وهک (ماکان لمؤمن و لامؤمنة) ئیمانداریکی پیاو و ئیمانداریکی ژن بۆی نییه یاخود (لولا نفر) ئه‌گه‌ر وا ده‌بوو واته بۆ ئه‌وه‌ی ئیماندارای باش بن ده‌بیته‌وا بکه‌ن.

هه‌ر وهک له زۆر شوینی قورئان به فرمان به شتیکی ده‌یه‌ویت ببینه مسوڵمانی باش هه‌روهک له زۆر شوینی دیکه به ئه‌نجامنه‌دانی کاریک، هه‌روهک ئه‌نجامنه‌دانی کاریک رینمونی باشبوونی مسوڵمان ده‌کات، وهک (لا یغتب بعضکم بعضا).

به کورتی هه‌موو فرمانه‌کانی خودا ته‌نها بۆ مسوڵمان بوونی ئیمه‌ نین، به‌لکو بۆ ئه‌وه‌ن مسوڵمانی باش بین.

(په‌یمانی هه‌میشه‌یی)

(۲)

۲,۱ مسوڵمانی باش پابه‌ندی (په‌یمانی هه‌میشه‌یی)ه.

مسوڵمانی باش پابه‌ندی ئه‌و فرمانه هه‌میشه‌بیه‌یه که له ئه‌زه‌لدا به خودای داوه، په‌یمانی (الست بربکم قالوا بلی)، بۆیه له رۆحی ئه‌ودا ئه‌و پابه‌ندبوونه هه‌یه و

هه ژان: ۳۴

یادی ئەو دەکات. ئەویش یادکردنیکی زیندوووانه. یادکردنیش واته شتییکی بهنرخ له رابردوودا ههیه دهبیته بهینریتتهوه. ئەویش نهوهک ههینانهوهیهک که تهنها چیرۆکیک بیته له زهیندا، بهلکو ههینانهوهیهکی زیندوووانه که لهگهڵیدا بژی.

ههه ئهه یادیهینانهوهیه رۆحی ئەه زیندوو دهکاتهوه و دهبیته رۆحی زیندووئی ئیستا و مامهلهی زیندوووانهی پیدهکات. بیرهوههری لیره تهنها بیرهوههری نییه، بهلکو ژیانه.

بۆیه له قورئاندا دوو زاراوه ههیه که به زاراوهی سههرکی دادهنرین، ئەوانیش زاراوهی (انذار) و (ذکر)ن؛ ئەگهه ئینزار بۆ سههردهمی پیغهمبهری خودا و ئامانجی راستهوخۆی قورئان بیته. ئەوا زیکر بۆ ههموو قوناغهکان و ئامانجه دوورهکهی قورئان و بۆ ههموو سههردهمیکه، بۆیه قورئان خۆی بۆ خۆی کتیبی زیکره، بهلکو ههه خۆی زیکره؛ وهک دهفهرمویت (انا انزلنا الیک الذکر).

۲،۲ ههه ئەو مامهله زیندوووانه تهقوا دروست دهکات، که شکۆی خودا له دلێ مروّفا بوونی ههبیته. ههروهک دهلین، تهقوا شههرمه، شهرمیش کاتیک روودهات که مروّف به زیندووئی لهگهه خۆی رووبهروو دهبیتهوه، کاتیک مروّف شههرم دهکات که کاریکی رابردووئی خۆی که به ئاگاییهوه بیردهکهویتتهوه و دیتتهوه بهه ئاگایی زیندوووانهی خۆی (به خۆی دهلیته: بۆچی ئەو کاره و ئەو کارهت کرد)، ئیدی له ئیستادا شههرم لهو رابردوووه دهکات، بۆیه پیغهمبهری خودا زۆر به شههرم بووه، له فهرموودهدا هاتوووه پیغهمبههه ئهوهنده بهشههرم بووه زیاتر له شههرمی بووک له کهژاوهدا.

۲،۳ بابتهکهی هایدگههه بوون له پیش بوون:

هایدگهههه فیهلهسوف پیی وایه پیش ئەه بوونهی ئیستای ئیمه که بوونمان ئەو پیغهیهیه که لهناو کۆمهلهگههه. ئەمه له کاتیکدا بوونیکی پیش ئەه بوونه ههیه که بوونی راستهقیینه و حزووریانه بووه، شتهکان راستهقیینهتر بوون. مروّف خۆی بوو، ئەوه نهبوو بیر لهوه بکاتهوه که له زهینی ئەوانی تردا دههبارهی ئەه بوونی

هه ژان: ۳۴

ههیه. ئەو قوناغه پیش ئەم بوونەى ئیستا لهوانهیه ئەوهى هایدگەر باسی دهکات هەر هه مان ئەو قوناغه بیټ که ئیمه لیڤه به قوناغی الست) ناومان برد.

چیرۆکی ناو کتیبی مسولمانی باش

(۳)

۳,۱ مسولمانی باش بهشی له چیرۆکهکهی خۆیهتی.

مسولمانی باش خه ریکی گێرانه وهیه، گێرانه وهیه که چیرۆکی خۆیهتی، واته ئەو بهشهی جیهان که ماناکه ی له خۆیدا نییه، سه رنج بده شتهکانی ناو ئەم جیهانه دوو جوړن:

جوړیکیان ئەو شتانهن تهنها پیشاندهری خویانن. بۆ نمونه که من به دهشتیکدا تپه پدهم، بهردیک دهبینم تهنها بهردیک دهبینم و ئەو بهرده تهنها پیشاندهری بهردیتی بهردهکهیه. بهلام کاتیک به لای تابلویهکی هاتووچۆدا تپه پدهم، نابیت تهنها سهیری تابلۆکه بکه م، به لکو دهبیټ سهیری ئەو جیهانه بکه م که تابلۆکه نیشانهیه بۆی. واته مانای تابلۆکه له خودی تابلۆکه دا نییه، دهکریت بلین که ئاکارهکانی مروّف وهک بهردهکه نین، به لکو وهک تابلۆکه وان، که نیشانهن بۆ جیهانیکی دیکه.

به م کارانهی ئەنجامی دهدهین جیهانیکی دیکه دهخولقینن. واته ئیمه لیڤه ژيانی روژانهی خۆمان ئەنجام دهین، بهلام له راستیدا له ناو جیهانی مانادا خه ریکی نووسینه وهی رۆمانی ژيانی خۆمانین رۆمانیک که خۆمان بهشیکی لێی.

۳,۲ مسولمانی باش کتیب دهخوینیته وه: (کتیب ریگهی ژيانه)

بۆ گه یاندنی مه بهست له مه، وا داده نین هه ردوو بهشه کهی میشکی مروّف، واته لای راست و لای چهپی مروّف که یه کیکیان ئامانج له کردهکانی تهنها چیژبینینه و لاکه ی تریان تیرامانه. لای چیژ هه رچی زیاتر به شوین چیژه وهیه، لاکه ی دیکه ش تیراده میتیت. لای چیژ بۆ چیژبینینه کهی هه رچی زیاتر دهکوشیت، له سه ردهمی نویدا وینه خۆراکی هه رچی زیاتری ئەم بهشهیه، چیژبردن و

• هه ژان: ۳۴ •

چيژبردنی زياتر، له پيناوای هه رچی زياتری رژينی بهخته وهری. بۆ ئەمهيش توندوتیژی ئەنجام دەدات. به لām بهشی تيرامان به شوين ئاراميه وهيه، ئەم لايه نه ئاشتی دهخولقيينیت، ئەمه لايه نی کتیبه.

۳,۴ بۆيه مسولمانی باش نهک تهنها کتیب دهخوینيته وه و قورئان دهخوینيته وه، به لکو گهردوونیش دهخوینيته وه. گهردوون به کانگای وشه ی خوینراوه دهبینیت که (لو کان البحر مدادا لکلمات ربي)، به لکو خه ریکی نووسینی کتیبی خویه تی، ئەو دهزانیت نووسین و خویندنه وه تهنها نووسین خویندنه وه نییه، به لکو بابه تیکی وجودییه.

به رپرسیاریتی

(۴)

۴,۱ مسولمانی باش به رپرسیاریتی خو ی هه لده گریت.

زورجار مروقی مسولمان دهکه ویتته ناو بارودوخی ناله باری واوه و دهزانیت به رپرسیاریتی له کۆل ده بیته وه و سه ر بۆ ئاسمان هه لده بریت و هاوار دهکات: (متی نصرالله) سه رکه وتنی خودا که یه؟ ئەمه نهک هه ر بۆ مروقی ئاسایی، ته نانه ت بۆ پیغه مبه رانیس پیش دیت (ته نانت ئەوانیش خه ریکه بیئومید ده بن (حتی استیئس الرس) ئەمه بیجگه له وه ی دوا جار مروقبوونی پیغه مبه ران پیشان ده دات، نیشانه ی خراپی بارودوچه که یه)

به لām بارودوخی هه رچه ند خراپ بیت باری به رپرسیاریتی له کۆلی مسولمان ناکاته وه، ئەمه ش ناوه رپۆکی ئەو ئایه ته ی سوره تی النساء ئایه تی (۹۷) که ده فه رمویت: (ان الذين توفاهم الملائكة ظالمي انفسهم قالوا فيم كنتم قالوا كنا مستضعفين في الارض قالوا الم تكن ارض الله واسعة فتهاجروا فيها فاولئك ماواهم جهنم و ساءت مصيرا).

۴,۲ مسولمانی باش مروقیکی باشه.

هه ژان: ۳۴

بۆ روونکردنهوهی ئەم بابەته دەلێم: له سهردهمی رهواقییهکانهوه ههبووهکانی گهردوون دابهشبوون به دوو بهشهوه، ههندیك له ههبووهکان بههائیان ههبووه، ئەو ههبووانهی بههائیان ههبیت پێیان دهگوتریت (شت)، بهلام ههندیك ههبووی دیکه لهبری ئەوهی بههائیان ههبیت ریز و کهرامهتییان ههیه.

۳، ۴ مسوڵمانی باش پابهنده.

بیرهوهرییهکی زیندوو لهناو مروّفا ههیه وهک بیرهوهرییهکانی دیکه نییه، پێویسته مروّف ناخی خۆی بکلیت تا ئەو بیرهوهرییه له ژیرهوه بۆ سهروهه بیهتهوه. ههر ئەم بیرهوهرییهیه که فیرجینا ولف ناوی دهنیت ساتی پیروۆن، ههروهها مارسیل پرووست ناوی دهنیت رابردووی زیندوو روّحانییهتی رابردوو. ئەو رابردووهی هایدگهر به قوناغی پیش وجود ناوی دهبات که شتهکان به بوونی زیندووی خویانهوه بی وهسفکردن ههر خویان ههن.

فیرجینا ولف

رهنگه ههر ئەمهش بیت له ئیسلامدا به قوناغی پهیمانی روّحانی له تهک خوادا ناو دهبریت. ئیمه بهو مانایهی ئیستا نهبووین، ئیمه روّح بووین زیندوو بووین و له زهمهنی پیروۆندا پهیمانمان بهخوادا و ههنوکهیش به بۆن و ههناسهی ئەو پهیمانه دهژین که ئەو پرسپاری لیکردین: ئایا من خوای ئیوه نیم؟ ئیمه وتمان: ئەری تو خوای ئیمهیت، ئیمه لهو دهمهوه تهنه پهیمانی دهرهکیمان بهو نه دجا چونکه ئەوه پهیمانی عیشقی راستهقینه بوو به زیندوویی نهک تهنه ههوالیکمان بهو دابیت، بهلکو ئیمه و ئەو عاشق و مهعشوقی یهکی بووین، ئیمه که زیکر دهکهین یادی ئەو پهیمانه عیشقییه دیرینه پیروۆزه دهکهین، بۆیه چاوهکامان پر له فرمیسک دهبیت.

مارسیل پرووست

۴,۴ مسولمان له ریگه ی ئومیده وه خودا دهناسیت.

ئیمه پیوستیه کی قول له ناوماندا هه یه ده بیت تیری بکهین، وینه ی ئه و که سه ی له دهشتیکی وشک و کاکیه کاکای تینوویه تی و ئاوی دهست ناکه ویت، به لام ئه و ئومید له دهستنادات، به رده وام خه ریکی ئه ملاوئه ولا کردنه، گو یقولای بچوو کترین دهنگ ده بیت که له ئاوه وه بیت، هه ر ئه و ئومیده کاری خوی دهکات و خوی دهکاته وه و خوی داناخات، خوی نابینا و نابیسنا ناکات، ده کریته وه و خوی به گه وره نازانیت (ساصرف عن آیاتی الذین یتکبرون بغير الحق و ان یروا کل آیه لا یؤمنوا بها و ان یروا سبیل الرشده لا یتخذوه سبیلا وان یروا سبیل الغی یتخذوه سبیلا..) (الاعراف: ۱۴۶)

۴,۵ مسولمانی باش چاکه له گه ل خودا ناکات، به لکو دوستی خواجه.

۴,۶ ریگه ی مروقی مسولمان ریگه ی دلّه؛ ریگه ی دلّیش ریگه ی هاورییه تییه نه ک ریگه ی به رژه وه ندی، ریگای هاورییه تییش ریگه ی چاکه کردن نییه له گه ل خاوه نیپیوستیه ک، چونکه خودا خاوه ن پیوستی نییه (یاایها الناس انتم الفقراء الی الله والله هو الغنی الحمید) بویه مسولمانی باش هاوریی خودایه، نه ک چاکه کار له ته ک خوادا (ان الله ولی الذین آمنوا).

۴,۷ مسولمانی باش سه رده خاته سه ر زهوی، به لام ته نها سه ری ناخاته سه ر زهوی، به لکو ئه وه ش ده خاته سه ر زهوی که له ناو سه ریدایه، درکی که مهیتانی خوی دهکات.

ژیری

(۵)

۱، ۵ مسولمانی باش ژیره

ژیری پیویستی به بیرکردنه وهی سه ره به خو و ره سه نایه تییه، شوینکه وتووی باو با پیران نییه (قالوا حسبنا ما وجدنا علیه آباءنا اولو کان آباءهم لا یعلمون شیئاً و لایهتدون) (مائه: ۱۰۴)، ده زانیت خه یالی چی ده کات.

۲، ۵ مسولمانی باش ته ماشا ده کات.

ا. مسولمانی باش ده زانیت، ناوه کانی خودا زورن.

ب. بچوکی خوئی و گه ورهیی گه ردوون (ربنا ما خلقت هذا باطلا) که شف ده کات.
ج. گه ردوون که وتووه ته ری بو ئه وهی ئیمه تا قیبرکریینه وه. (وهو الذی خلق السموات والارض فی سته ایام وکان عرشه علی الماء لیبلوکم ایکم احسن عملاً) (هود: ۷)

۲، ۵ مسولمانی باش بنه رت له م بوونه دا به نازار ده بینیت.

بوئه وهی به ته واوه تی له مه تی بگهین؛ ئیمه هیچ په یوه ندییه کمان به بالنده کانه وه نییه که دین و ده رۆن، به لام هه ره به وهی که بالنده یه ک ببینن که بالی شکاوه، ئه وا یه کسه ره هه ستمان ده جولیت و هه ول دده دین چاره سه ری بکهین.

۲، ۵ مسولمانی باش هه م ره زامه نده و هه میش چیژ ده بات.

ده وتریت ره زامه ندی له کاره وه دروست ده بیت، چیژیش له سه یرکردنی کاری ئه وانی تره وه، به لام مسولمانی باش هه م له سه یرکردنی گه ردوون چیژ ده بات و هه میش له گه شه کردنی روچی خوئی چیژ ده بات.

هه ژان: ۳۴

۵,۴ مروفی مه عنه ویه تگه را به رامبه ر دادپه روه ری هه ستیاره، نهک ته نها خوی دادپه روه ره، چونکه دادپه روه ری ئه خلاقى تاکیه، دادپه روه ری کومه لایه تی نه هیشتنی سته مه به رامبه ر به وانی دیکه، واته گروپییه.

۵,۵ مسولمانی باش، به سه یرکردنی رۆح چیژ ده بات.

ئه وهی سه یری کار ده کات چیژ ده بات، به لام ئه وهی کار ده کات ره زامه ندی هه یه. مسولمانی باش خوی کار ده کات، بویه ره زامه نده، به لام به هوی ئه و کاره یه وه که رۆحی گه وره ده بیته، دواتر به هوی گه وره بوونی ئه و رۆحه یه وه دیته وه سفر. چونکه چیژه کانی جه سته هه میشه دینه وه سفر، به لام چیژه کانی رۆح کۆده بنه وه و که له که ده بن، بویه ده بنه ره زامه ندی.

کار و زانین

(۶)

۶,۱ مسولمانی باش ده زانیت ده بیته سه ره به خۆ بیته.

بۆ ئه وه یه سه ره به خۆ بیته، ده بیته پیشه ی هه بیته، بۆ ئه وه یه پیشه ی هه بیته ده بیته لیها تووییه کانی هه بن، بویه لیروه وه لیها تووییه کان به شیکن له سوننه ت (اعلموا اولادکم الرمايه و الرماحه و رکوب الخیل).

هه ر سى جوانی و حه قیقه ت و چاکه په یوه ندییان به یه که وه هه یه و ئه مه یه له پیکهاته ی مروفه وه سه رچاوه ده گریته. مسولمانی باش پشت به سۆزه کانی نابه ستیت، له به رئه وه ی سۆزه کان سى خه وشى گه وره یان هه یه، ئه وانیش بریتین له:

یه که م: هه موو هه ست و سۆزیک باوه رپیکى له پشته وه هه یه، هه ر به و باوه رپه هه ست و سۆزه کان ری نمونی ده کرین. بۆ نمونه: ئیمه هه ست و سۆزمان وایه که مروف کوشتن بابه تیکى خراپه، به لام کاتیک سه ربازیک کوشتنی دوژمنه که ی نهک هه ر پى خراپ نییه، به لگو ئه و کوشتنه به شتیکی باش ده زانیت، ئه وه باوه رپه که ی

• ھەژان: ۳۴ •

گۆرپانكارى بەسەردا ھاتوۋە، كاتىك ئەو ھەستەي پېچەوانەي ھەستى پېشووۋى بۇ دروست دەبىت.

دوۋەم: ھەست و سۆزەكان واقىيى ئالۇز سادە دەكەنەۋە، واقىع خۇي لە بنەپەتدا زۆر ئالۇزە. بەلام ھەست و سۆزەكان بە دىۋىكى سادە سەيرى دەكەن. بۇ نموونە: ئەگەر لە شەقامىكەۋە تىپەر بېم، سۈۋالگەرېك بېنېم، سۆزم بۇي بىجولېت و ھاۋكارى بىكەم، پاشان ھاۋرىيەكم چاۋى لېبېت و بلىت بۇچى ھاۋكارىت كرد؟ منىش بلىم: بۇچى؟ ئەۋىش لە ۋەلامدا بلىت: ئاخىر ئەۋە ھەژار نىيە، بەلكو ئەۋ ئەندامى تورېكە، لەبەر ئەركىك پىيى سىپىردراۋە سوال دەكات. ئەۋ دەمە روانىم بۇ بابەتەكە دەگۆرېت. ئەۋە لەبەرئەۋە بوو ھەست و سۆزەكانى من ئەۋ واقىعە ئالۇزەي نەدەينى.

سېيەم: ھەست و سۆزەكان ھەمىشە لە گۆرپاندان و ئەۋ شتانەيش دەبنە ھۇي گۆرپانكارى ھەستەكان كۆلتور و نەرىتەكان و بابەتى ئايىنى و ئايىنزابى، كە من خۆشەۋىستىم كورت دەكەمەۋە تەنھا بۇ ئەۋانەي سەر بە گروپ و ئايىنەكە و ئايدىۋلۇجىاي منن. كاتىك ھەركام لەۋانەيش گۆرپانكارى بەسەرداھات ئىدى ھەست و سۆزەكانى منىش دەگۆرېن.

۶،۲ مسولمانى باش دەزانىت ئەۋ تەنھا گىرۋدەي نەزانىن نىيە، بەلكو گىرۋدەي نەتوانىنشە، گەۋرەترىن نەتوانىنى مروف نەتوانىنى گۆرپانكارى و چاكردىنى خۇيەتى، دەشزانىت گۆرپانكارى تەنھا بە گۆرپانكارى سىياسى ئەنجام نادرىت. چونكە گۆرپانكارى سىياسى دوو خەۋشى گەۋرەي تىدايە: يەك: دروست نابىت و درەنگ ۋەلام دەداتەۋە. دوو: بە ئاسانى لە ناۋدەبىت.

۶،۳ بۇيە مسولمانى باش باۋەرى وايە دەبىت گۆرپانكارى كۆلتورى ئەنجام بدرىت، گۆرپانكارى كۆلتورىيىش واتە ئەۋەي لەپىشدا ھەۋلى گۆرپانكارى لە خۇيدا

• ھەژان: ۳۴ •

بدات، بى گۆرپانكارى له خودى خۆيدا، نابىت دەست بۆ گۆرپانكارى كۆمەلگە
بىرىت لەبەرئەوھى خراپى مرۆفەكان لەبەر سى ھۆكارە، ئەوانىش

برىتىن لە:

۱. نەزانى: واتە مرۆفەكان تووشى نەزانى دەبن.

۲. ياخود بو ھۆى نەزانىنى نەزانىنەوھ (الجهل المركب).

۳. نيازخراپى.

كاتىك دەتەوئىت دۆخىك لە ناوببەيت، ئايا تۆ دلنبايت ئەو كارانەى ئەنجام دراون
بە ھۆى نەزانىنەوھ بووھ ياخود بە ھۆى نەزانىنى نەزانىنەوھ ياخود بە ھۆى
نيازخراپىيەوھ بووھ، ئەگەر بە ھۆى نەزانىنەوھ بووھ ياخود نەزانىنى نەزانىنەوھ،
ئەگەر وايە دەبىت فىرېبكرىت نەك لەناو بىرىت، خۆ ئەگەر بلىيت بە ھۆى
نيازخراپىشەوھ بووھ، نىتە و نياز لە ناو دلدايە تۆ چۆن زانئىت نىتەى خراپ بووھ.

بەلام ئەگەر لە رىگەى گۆرپانكارى كۆلتوورىيەوھ بىت و كۆلتوورىش بىتى بىت لە
گۆرپانى سى ھىزە ناوھكئىيەكەى مرۆف كە بىرىتىن لە (باوھرەكان، ھەست و
سۆزەكان و وىست) ئەو سى ھىزەيش كارىگەرىيان لە سەر دوو ھىز و تواناى
دەرەكى مرۆف ھەيە، كە ئەوانىش بىرىتىن لە وتن و كردنەكانى مرۆف، كەواتە
دەبىت:

يەكەم: ئەوانە لە ناوھوھى مرۆفن و دەبىت لەوئوھ گۆرپانكارى بكرىت.
دووھم: ھەر كامىشيان لەناو ھەر مرۆفكئىكدايە دەبىت ئەو كەسە خۆى گۆرپانكارى
بكات، ئەوانى دىكە جىي ئەو ناگرنەوھ لەو بابەتەدا، ھەر چەند دەكرىت ھاوكارى
بكرىت تىيدا.

لېرەوھ گۆرپانكارى بابەتئىكى كرىدەيىيە و كئىشەيەكى گشتىيە، دەبىت چارەسەر
بكرىت، نەك بابەتئىكى تىورى كە پرسىارىك بىت وەلام بدرىتەوھ. ھەر لەم

هه ژان: ۳۴

رینگه یه شدا ده بیټ له گه ل ئه وانی تر بیټ به یه ک. که ئه مه وانه ی ئایینه، مسولمانی چاک له پیاوچا کانه وه فیژی ده بیټ. ئه گینا به لگه یه کی تیوری بوی نییه.

نهک هر ئه وان له تو جیاوازن و یارمه تیان ده دهیت، به لکو له گه ل ئه واندا بیټ به یه ک، به رژه وه ندییه کی جیاوازت له وان هه بیټ، به لکو به رژه وه ندی ئه و به رژه وه ندی تو بیټ، وهک چۆن دایک و باوک به رژه وه ندییه کی جیاوازیان له به رژه وه ندی مناله کانیان نییه. ئیمه ده بیټ به رژه وه ندیمان له گه ل مروّف و ته نانه ت ئازه له کان و ته نانه ت ژینگه یه نه بیټ، وادیاره کیشه که ئه وه بیټ که ئیمه هه رچیمان له ژینگه به ده سته یناوه، وهک له خۆمان جیاواز هه ولمان داوه به قازانجی خۆمان و زیانی ژینگه بیټ، ئیمه سروشتمان به زاندوو.

٦,٤ مسولمانی باش لیها تووییه کانی خوی له سه ر ئه و حکمه ته بنیات ده نیټ که هیچ شتیک وهک خوی نامینیتته وه، به لام ئایا هه میشه ئه و نه مانه وه یه به زیانی مروّف ده بیټ، نه خیر، بویه بیناله سه ر ئه و ئومیده هه ولی گورانکاری و چاککردنی لیها تووییه کانی ده دات.

که واته مسولمانی باش مروّفیکی حه کیمه، هه م ئه قلی تیوری هه میش ئه قلی عه مه لی (حیکمه ت) به کار ده هینیت. ئه و ئه قلگه رای گشتگه را نییه، که بۆ هه موو باوه ره کانی به لگه به نینیتته وه، که هه م شتی وا مه حاله و هه میش خوشکاندنه، واته ئه م جو ره ئه قلانییه ته به لگه یه کی نییه بۆخوی (به لگه ی ئه قلی بۆ خودی ئه قل). به لام له هه مان کاتدا ئه و له و ته رزه بیرکردنه وه یشی نییه که پیی ده وتریت (ئیمانگه رای) که ئیمانیه تان به لگه ی ئیمانیه تان بیټ، به لگه ی ئه وه ی ئه قلانییه ت (ئیمانیه تان به ئه قل).

جا ئه گه ر بابه ته که ته نها ئیمانیه تان بیټ، بۆچی به خودی ئیمان نه هینین. به لام له راستیدا مسولمانی باش ناتوانیت ئه قلانی نه بیټ، به مانای (ئه قلانییه تی لانیکه می)، نهک (ئه قلانییه تی گشتگه را) و هه روها به مانای ئه قلی کرده یی، ئه مه یش حکمه ته پشتیپی به ستوو هه کانی قورئان پشتگیری ده که ن، که ئه و بابه تانه ی له

• هه ژان: ۳۴ •

قورئاندا به بابته حیکمه تییه کان باسیان لیوه کراوه و هه موو پیغه مبه ران به وه و هه سفکراون که حیکمه تیان پییه خشراوه، ده چنه خانهی حیکمه تی کرده یی، تا راده ی ئه وه ی نهک هه ر کرده یی، به لکو ریسا نه بینراوه کانی حیکمه تی کرده یی وهک ریسیای ئالتوونی (ئه وه ی بۆ خۆت پیت خۆشه بۆئه وانی تریش پیت خۆش بیت) به بابته تیکی به رجه سته ی وهک (ته رازوو) باسی لیوه کراوه، وهک له ئایه تی (۲۵) سوره تی الحدید ده فهرمویت: (لقد أرسلنا رسلنا بالبینات وأنزلنا معهم الكتاب والمیزان ليقوم الناس بالقسط وأنزلنا الحديد فيه بأس شديد ومنافع للناس وليعلم الله من ينصره ورسله بالغیب إن الله قوي عزیز)

کولتور نهک ئایدیۆلۆجیا

(۷)

۷،۱ مسولمانی باش مرؤفیکی کولتووییه نهک ئایدیۆلۆجی.

بۆ ئایدیۆلۆجیا گه لی مانا کراوه، به لام ئیمه له م بابته دا به یه کئیک له دوو مانا لیکى ده دهینه وه که بریتین له:

یه که م: یه کدیوبوونی حه قیقه ت؛ واته ئیمه بۆ هه ر پرسیاریک یهک وه لام و بۆ هه ر گرفتیک ته نها یهک چاره سه ر ببینن. گرفتى ئەم مامه له ئایدیۆلۆجییه بریتیه له یه کدیوکردنی ژیان.

دووه م: مانای دووه می ئایدیۆلۆجیا بریتیه له و کاته ی که ئه و مانای یه که مه ده بیته راقه ی ده سه لاتى سیاسى بۆ هه موو شتیک. سه ندنه وه ی مافی ئه وه ی هه ر ته فسیریکى جیاواز له و ته فسیره بۆ هه ر دیارده یه کی گه ردوون بکریت.

به لام ئیمه له باسی مسولمانی باشدا له پای ناساندنی ئایدیۆلۆجیا دا نین، که چه مکیکى نوئ و تاییهت به م سه رده مه یه، که به داخه وه هه ندیک له لایه ن و گروپ و تاکه کانیش ئایینیکی گه ردوونی، کولتور و ژیاریکى گه وره ی وهک ئیسلامیان بۆ ئایدیۆلۆجیا بۆ یه کئیک یاخود هه ر دوو له و مانایه ی سه ره وه کورت کردووه ته وه، ئه ویش له بهر کۆمه لیک ئامانج که دیارترینیان بریتیه له گۆرانکاری له حالى کۆمه لگه ی مسولمانان و رزگارکردنیان له و دواکه وتووییه ی که تیى که وتوون. که دواى تییه ربوونی کاتیکی زۆر به سه ر ئه و هه وه له و بی هیئانه دی

هه ژان: ۳۴

ئەو ئامانجە هیچ ئەنجامیكى نەبوو. بەلكو كۆمەلەك ئەنجامى نەرىنى هەبوو. هەبوو. ديارترینان بریتی بوو. له كوشتنی لایەنى مەعنەوی و ژيانى ئىسلامى ناو میژوو و كۆلتووری ئىسلامى و وەرچەر خانى مامەلەى كۆلتووری هەمەجۆر بە مامەلەیهكى یەكدیوى میکانیکی رووكەش.

۷،۲ گەرەترین کاریگەری ئەم مامەلە ئایدیۆلۆجییه دروستبوونی سى خالی نەرىنییه لەسەر مسوڵمان و ناهیلئیت مسوڵمانیكى باش بیئت:

۱. مامەلەى ئایدیۆلۆجى ناهیلئیت مسوڵمان مروفتیكى ژیر بیئت، بیگومان مسوڵمانیش ناتوانیت مسوڵمانیكى باش بیئت ئەگەر مسوڵمانیكى ژیر نەبیئت. هەر لێرەو هە كە ئایدیۆلۆجیا یەك وەلامى ئامادە و یەكدیوى بۆ هەر پرسىار و گرفتیک پێیه، ئیدی ریگە لە بیرکردنەوى مروفت دەگریت و لەبەرئەو هەش وەلامىكى پێشتر ئامادەكراوى هەیه، ئیدی بەلگەسەنتەرى ناهیلئیت و رەسەنایەتى بۆ داھیتان و تیزوانین ناهیلئیتەو. بیجگە لەو هەى ئەو هەى بیردەكاتەو تاک نییه، بەلكو سەرکردایەتى سیاسى كۆمەلگەیه لەبرى هەموان بیردەكاتەو. ئەمەیش پێچەوانەى ئەو هەموو ئایەتەنەیه كە تینیدا قورئان هانمان دەدات كە بیربەكەینەو. بەلگو لەسەرمان فەرزى دەكات كە بیربەكەینەو، كە هەر بەم هاندان و فەرمانى بیرکردنەو هەیهش ئیمە لە مسوڵمانەو دەگوازینەو بۆ مسوڵمانى باش.

۲. ئایدیۆلۆجیا ناهیلئیت مسوڵمان لە رووى ئەخلاقیهو مسوڵمانى باش بیئت، ئەگەر ئەخلاقیبوونی مروفت پێویستی بە بەكارهیتانى ویست بیئت، كە ویست یەكەى ئەخلاقە و ویستیش وا دەكات بابەتە ئەخلاقیهكان لە ناخى مروفتەو بێتە دەرەو هەك تەنھا رەفتاریكى دەرەكى بن، كە (لا تقولوا آمنا بل قولوا اسلمنا) كە ئەو هەى یەكەمیان بابەتیکى ناوەكى و ئەو هەى دووهمیان بابەتیکى دەرەكیه، هەر لێرەو هیه دەگوتریت ئایدیۆلۆجیا تەنھا دیوى بینراو و جەستەى توى دەویت نەك دیوى ناوەو. كە دیوى ناوەو هەش دیوێ مروییهكەى ئیمەیه.

• هه ژان: ۳۴ •

ژیانی ئه خلاقى دان به هه مه جوړى به هاى له ناو كوومه لگه دا ده نیت له كاتى كدا رى گای بوونى ئه و به ها يانه ده دات له كوومه لگه و ئه ویش له سه ره وه به سه ر كوومه لگه دا فه رز ده كرى و تاكه كانى كوومه لگه ته نها جیبه جیكر دنیان له سه ره. ئه مه وا ده كات كه تاك به هوى جو دا بوونه وهى ده ره وهى له ته ك ناوه وهى درو بكات و راسته قینه ی خو ی له ناوه وه بشاریته وه.

۳. بریتیه له له ده ستدانى به رپر سیاریتی، له به رئه وهى به حوكمى زالبوونى ئایدیۆلۆجیا تاكه كان بریاره كانیان له ده ست خو یاندا نییه، ئیدی به رپر سیاریتی كاره كانیان هه لئاگرن، هه ر لیره وه ره سانه یه تی خو یان له ده سته ده دن، له به رئه وهى تاك ده بیته له گه ل كوومه لگه دا خو ی بگونجیته، ئیدی ده ره نجامی كاره كانى خو ی له خو ناگریته. هه ر بویه پیوه ره كانى به رپر سیاریتی كه بریتین له ئه قل و ویزدان و یاسا، ته نها یاسا ده بیته پیوه ر.

۷،۴ مامه له ی كۆلتوورى نه ك ئایدیۆلۆجی: به لام مامه له ی كۆلتوورى بریتیه له وهى هه موو ئه وهى له سه ره وه هات پیچه وانه بیته وه، واته مروقه كان مامه له ی ئه قلاى و ئه خلاقى و به رپر سیارانه بكه ن، ئه ویش به مانا قووله كه ی به رپر سیاریتی ئه نجام بدریته، ئه مه یش مانای مسولمانى چاكه. هه روه ك مروقی كۆلتوورى هه م هه مه جوړه (پلورالیست) ه و هه میش مروقه سه نته ره .

پلورالیسته چونكه پیی وایه هه ر كه سه كارى چاكه ی ئه نجامدا، هه رچی له توانیدا بوو بو گه یشتن به حه قیقه ت كرى، به ده ربړینى قورئانى، باوه رى به روژى دواى هه بوو و كارى چاكى كرى، ئه مه ش ده كاته كروكى ژیانى مه عنه وى، ئه وا لى قه بول ده كرىته، كۆلتوور بى له به رچاوگرتنى ئه و هه مه جوړیه هه رگیز سه رناگریته و ژیار له سه ره وه ناسه پیتریت، هه ر به مه یش مه ده نییه ت له وه حشییه ت جو دا ده بیته وه وه ك له ئایه تی (۶۲) سو ره تی (البقره) دا ده فه رمو یته: (إن الذين آمنوا والذين هادوا والنجارى والصابئین من آمن بالله والیوم الاخر وعمل صالحا فلهم اجرهم عند ربهم ولا خوف علیهم ولا هم یحزنون)

• هه ژان: ۳۴ •

مسولمانی باش و دهقی قورئانی پیرۆز

(۸)

۸,۱ مسولمانی باش باوه‌ری به خویندنه‌وهی مروییانه بو قورئان هه‌یه ئه‌ویش به‌وهی:

یه‌که‌م: ئامانج له هاتنی په‌یامبه‌ران رزگارکردنی مروّقه‌کانه له ئازار، له سه‌رووی هه‌موویانه‌وه ئازاری ده‌ستی یه‌کتر، ئه‌و رزگارکردنه‌یش پینی ده‌گوتریت (دادوه‌ری) وه‌ک له (ئایه‌تی ۲۵ سوره‌تی الحدید) دا هاتووه (لیقوم الناس بالقسط) تا خه‌لکی به دادوه‌ری بجولینه‌وه.

دووه‌م: دان به تواناکانی مروّقا بنیت و به‌شداریه‌یه‌کانی له بنیاتنان و خولقاندنی بابه‌تی نوێ له چوارچیوه‌ی (یه‌کتاپه‌رستی و سنوورداربوونی تواناکانی مروّقا) بنیت (ئه‌ویش سازدان نه‌ک لاساییکره‌وه، رۆبۆت تا ئیستایش هه‌ر لاساییکارن و توانای داهینانی راسته‌قینه‌یان نییه‌).

هه‌ر بۆیه مروّقا له چوارچیوه‌ی ئه‌و توانایانه‌ی کارده‌کات و چاره‌نووسی به‌ستراوه به‌کاره‌کانیه‌وه، نه‌ک هه‌موو کاریکی پیشتره‌ریار له‌سه‌ردراو که خۆی هیچ رۆلێکی تیدا نه‌بیت، وا ده‌بینریت یه‌کیک له‌وه‌رچه‌رخانه‌ی به‌سه‌ر هزری ئیسلامیدا هاتووه بریتی بیت له‌و تۆپزگه‌رای (الجبریه) بی مانایه‌ی له‌ ناو هه‌ندیک له‌ گروپه‌کانی که‌لامی ئیسلامیدا چه‌سپینراوه، ئه‌مه له‌ کاتی‌کدا گه‌ردوون له‌ قورئاندا کراوه‌یه و ئه‌گه‌رچی رووگه‌ی بوون به‌ ده‌ست په‌روه‌ردگاره، به‌لام له‌ چوارچیوه‌ی ئه‌و به‌ریخستنه‌وه و له‌ ده‌ستدابوونه‌ی گه‌ردوون ئازادی به‌ مروّقا به‌خسراوه که کار بکات و وه‌ک مه‌خلوقێکی ره‌سه‌ن بوونی خۆی به‌سه‌لمینیت.

۸,۲ بۆیه مسولمانی باش مروّقیکی ئازاده:

مروّقا بو ئه‌وه نه‌هاتووه که بروت، بۆیه مه‌رگ چاره‌سه‌ر نییه، مروّقا هاتووه بمینیته‌وه به‌لام ئازاد بیت، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر بشمریت به‌لام ئازاد نه‌بووی، ئه‌وا رزگاری نه‌بووه.

۸,۳ مسولمانی باش ده‌زانیت ریگاکانی به‌هه‌شت لیره‌وه ده‌ست پێ ده‌که‌ن:

هه ژان: ۳۴

ئەمەيش له گوتاری ئەخلاقى و مەعنەوى و فەلسەفى قورئانەوه وەر دەگریت که له رووى ئەخلاقییەوه لهوه تێدەگات که ژيانى دۆزەخییانە و بەهەشتییانە دەرەنجامى ژيانى ئەخلاقى ئێرەیه، هەر بۆیه پاش مردن به ئەخلاقستان دادەنیت، جا ئەگەر رینگای باش بگریتەبەر ئەوا ژيانى ئەخلاقى و دُنیاکەرەوهى لهسەر زەووییەکی ئەخلاقى وەک بەهەشتدا دەبیت و لهگەڵ مەرۆقه به ئەخلاقەکانى وەک پیغەمبەران و شههیدان و ئەولیا و صالحیندا دەژى، ئەمە له کاتیکدا ئەگەر ژيانى ئێرەى نائەخلاقى بیت، ئەوا به دُنیاييەوه له کۆتاییدا سەر زەووییەک دەگریتەخۆ که نائەخلاقستانە. هەر لهبەرئەوهیه بەردەوام بەهەشتییەکان ژيانى بەهەشتییانەى خۆیان بۆ جیهانى پیشتر واتە بۆ دُنیا دەگیرنەوه، که ئیمە پیشتر له خودا دەترساین واتە له دُنیا (انا کنا فى اهلنا مشفقين). هەر وەک دۆزەخ دەرەنجامى خەسەت و کارى دۆزەخییەکانە له دُنیا، هەر بۆیه بیجگه له سزای ئاگر ئەوان لهویش مەملانننن، هەر وەک چۆن له دُنیا ئاوا بوون (انها لحق تخاصم اهل النار).

ئەمەشیان لهو حکمەتە گەردوونییەوه وەرگرتوو که هیچ شتیک لهم گەردوونەدا نامینیتەوه (کل من علیها فان)، هەر وەها ئەم گەردوونە خودا وا دروستى کردوو که ئەخلاقییە و هیچ چاکە و خراپەیهکی خاوەن کهسایەتى و ئاگاییەک ئەنجامى بدات نافەوتیت، (من يعمل مثقال ذرة خیر یره ومن يعمل مثقال ذرة شرا یره)، هەر وەها هەرگیز له حکمەتى خودای حکیم ناوەشیتەوه که چاکەکاران و خراپەکاران وەک یەک مامەله لهگەڵدا بکات. بۆیه بوونی پەسلان و رۆژیکى لێپرسینەوه به پێویست دەزانیت که چارەنوسى هەموو مەرۆقه باش و خراپەکانى تیدا یەکلایى ببیتەوه. هەر بۆیه مسوڵمانى باش پیش ئەوهى بچیتە بەهەشت لێره له بەهەشتدا یە.

٨،٤ مسوڵمانى باش ئەوه دەزانیت که کردەوهکانى مەرۆف که لهکه دەبن، ئاوا نییه کردنى خراپە دواى ئەنجامدانى هەر چاکەیهک، ئەو چاکەیه بهینیتەوه سەرەتا، بەلکو چاکەکان دەچنە سەر یەکتەر و بەو مانایە گەشهکردن (تزکیه) له

هه ژان: ۳۴

کرده وه کانی مروڤدا بوونی هه یه. ئیتر روچی مروڤیش گه شه دهکات، قورئان ریگهی ئه وه گه شه کردنه یه، هه ره له وه گه شه کردنه وه روچ ریگهی گه پانه وه بو سه ره زهوی خوئی (ئه وه سه ره زهوییه ی سه ره تا له وئی بوو) دهگریته به ره که (انا لله و انا الیه راجعون)، به لکو قورئان ریگهی ئه وه گه پانه وه یه. ئه مه ته نانه ت بو پیغه مبه ریش به هه مان شیوه یه. که ئه وه به و ریگه یه دا رویشت و برا و دوا ی ئاشنا بوون و فیروونی ریوره سمه کانی ئه وه ته ریه ته کامله ی گه یشتن، که له دوا یین کاری پیغه مبه رایه تی له سه ره زهوی بوونی هه بوو، هاته وه که ئیمه ی شوینکه وتوانی له ته ک خوئی ببات (قورئان سلوکنامه ی پیغه مبه ره و هه موو ریگه کانی چوون و هه وانه وه ی "حال و مه قام" ی ئه وه گه پانه وه یه ی تیدایه). ئه م گه پانه وه یه که ریگه که ی روچه مه به سته ی سه ره کی قورئانه.

۸،۵ قورئان و گو تاری مه عنه وی: هه ره لیروه وه کتیبیکی گه وره ی وه ک قورئان زور بابه تی گه وره ی تیدا باسکراوه و زور گو تاری تیدا ورووژینراوه، بو نمونه: له قورئاندا گو تاری بازرگانی و کوچ و ده سه لاتداری له ناو قورئاندا هه ن، به لکو گو تاری فه لسه فی و ئه خلاق ی و زانسته ی و کشتیاری و عیرفانی و هتد ... هه رکام له م گو تارانه بو خه لکی پسپوړی بواره که ن؛ گو تاری فه لسه فی بو فه یله سو فان و گو تاری زانسته ی بو زانیان و هتد ... به لام گو تاری ئیمانی و روچی بو هه مووانه، بو یه ئه گه ره گو تاره کانی دیکه ی قورئان دوور بن سه باره ت به هه ره که سیکی ناپسپوړ له بواره کانیاندا، ئه وا گو تاری روچی و مه عنه وی قورئانی نزیکه. گو تاری مه عنه وی ئه وه گو تاره یه که ده بیته هه موو کاتیک ئاماده یی هه بیته. بو ئه مه ییش که سه که ده بیته خوئی بگوړیته نه ک قورئان وه ک مه ولانا ده فه رمویته:

خودت را تأویل کن نه ذکر را

۸،۶ کاتیک قورئان خوین سوود له قورئان ده بات، که خاکه را (خاشع) بیته؛ (خشوع) یش به مانای ده رککردنی که مه پنه کانی خوئی. هه ره ئه وه نمونه یه ی که له کتیبه عیرفانییه کاندا ده هیتریه ته وه و جیاوازی نیوان به رد و دره ختی

هه ژان: ۳۴

گولّه به روژهدا ده کریت؛ ئاخو بهرد چونکه پره و ههست به که مهینان ناکات ئیدی له کاتی خووره تاودا سوود له تیشکی خوړ نابینیت، ئەمه له کاتیکدا گولّه به روژه چونکه ههست به که مهینان دهکات، ئیدی له بهرئو که مهینانهی خوړ سوود له تیشکی خوړ ده بینیت.

ههروهک کهسی قورئانخوین ده زانیت که قورئان شوینی ئامانجه بهرزهکانه، بویه ناشیت بۆ گهیشتن بهو ئامانجه بهرزانه ههه بههای بچووک و ههه میس بیری بچووکى هه بییت. ئەگه ئامانجی گه وره ی قورئان ئەو گه پانه وه گه وره یه بییت که باسما کرد، ههروهها رزگار بوون بییت که له قورئاندا زۆر کاری له سههراوه، ئەوا ناشیت ههه بههای بچووکى وهک بههای دونیا ییبوون و بیرانیک بۆ پچراندنی پشکی زیاتر و بهزاندنی مروّقهکانی دیکه بهکار ببرییت.

مسولمانی باش و بهها و بیری مهزن

(۹)

ئەم بهرزبوونه وهی بهها و بیرانهی مروّف که ئیمه لیتره به هیممه تبه رزی ناویان ده بهین، به بۆچوونی من به سهی چه مک ده توانین دهریان ببریین.

۹،۱ یه که م: چه مکی (ته قوا):

گوتاری ته قوا سه نته ریتترین گوتاری قورئانه، گوتاری ته قوا گوتاری دلّه، لیتره نامه ویت له مه پ چیه تی ته قوا بنووسم؛ ته قوا شه رمکردنه له پهروهردگار، یاخود درککردنی حزووری پهروهردگار، یاخود حسیب بۆ قیامهت کردنه له ههرا کاریکدا که ئەنجام ده دریت، وهک ماموستا ناصر ده لیت، ئەوهی لیتره دا مه بهسته ئەوهیه که چه مکی ته قوا گوتاری سه رهکی قورئانه (الا من اتی الله بقلب سلیم). گوتار چه مکی زیندوو و گوتاری سه رهکی قورئانه، بۆ هه موو که سینک که بیه ویت برواته خزمهت قورئان ده بییت پیش چوونه خزمهت قورئان لای هه بییت، ئەگه رنا سوود له قورئان نابات. ئەو ده ربرینه قورئانییهی که ده فه رمویت: (هدی للمتقین)

• هه ژان: ۳۴ •

ئەو بە مانایەیه که دەبیت پیشتر ته قوایه که هه بیت (ته قواى پیشین). قورئان ئەو ته قوا پیشتره بره و پندهدات و گه شهى پندهکات.

۹،۲ دووهم: چه مکی ژیان:

هه ندیک له قورئانسان بو ئەو دهرون که قورئان (خودانامه)یه؛ ئەویش بهو مانایەى که کارى سهرهکى قورئان بریتیه له وهى که خودامان پیده ناسینیت، ئیمه خودا ده ناسین له ریگهى ناو و سیفه تهکانى خوداوه (خودا خوێ له قورئاندا ناو و سیفاتی خویمان پى ده ناسینیت)، یه کیک له سهره کیتترین ناوهکانى خودا (الحى)ه، خاوه نژیانبوونى پهروهردگار. ئیمه له زور ئاکاردا خودا له سیفه تهکانى خوێ بهشى داوین، بو نمونه: خهسلهتى میهرهبانى؛ ئەو میهرهبانیهى ئیمهى مروّف هه مانه (بو نمونه میهرهبانى دایک بو منداله کهى) له میهرهبانى پهروهردگار هوه وهرمان گرتووه، (الرحمن الرحيم)، خویندنه وهیه کی ورده ئەگه ر بابهتى سهرهکی قورئان بریتى بیت له وهى ئیمه بگهیه نیت به ژيانى راسته قینه (لنحیینه حیاة طیبه)، ئەیزینین ژيانى راسته قینه. بهم پیه بیت کارى یه که مى قورئان ئەوهیه فیرى ژيانمان بکات و هه رچی ریگره لهو ژيانه راسته قینهیه له سهر ریمان لای بدات. بو نمونه: شوینکه وتنى ههوا و هه وهس له راستیدا هه موو ئەو بابه تانهى له قورئاندا ریگریان لیکراوه بریتین لهو بابه تانهى ژيانى وهمى له باتى حه قیقهت، ژيانى راسته قینه له باتى وههم داده نیت (کسراب بقیعه یحسبه الظمان ماء) وهک سهراب کهوا ده زانریت ئاوى راسته قینه، به لام بیجگه له وهمیک شتیکی دیکه نییه.

۹،۳ سییه م: عیشق:

ههروهها لیرهیش باسه که نه عیشق و نه جوورهکانى عیشق نه شیمانەى مامه لهى عاشقانهیه له قورئاندا، به لکو بابه ته که بریتیه له وهى تو له پیشان ده بیت خودات خو شبوویت، ئەوجا هه موو بابه تهکانى ناو قورئان مانا په ی داده کن، وهک ئەو که سهى که عاشق بووه، ئیتر بو ئەو هه موو نامهکانى مه عشوقه کهى پر له مانا

هه ژان: ۳۴

دەبن، ئەمە لە کاتیکدا سەبارەت بەو کەسەى که عاشق نەبوو هەموو ئەو هەى له ناو نامەکاندا یە وەهەمیک و خەیاڵاتى عاشقانە زیاتر نییە.

۹,۴ ئیمامى غەزالى دەفەرمویت سى جور مامەلە له تەک قورئاندا هەیه:

یەكەم: مامەلەى ئەو کەسەى که قورئان دەخوینیتەو هەروەك چۆن كۆتیبك دەخوینیتەو.

دووەم: مامەلەى ئەو کەسەى که گفتوگو لەگەل قورئاندا دەكات.

سێیەم: مامەلەى ئەو کەسەى که خودای خۆش دەویت، واتە ئەو کەسەى مامەلەى له كۆتیبەو دەگوازیتەو بۆ كەسى خاوەن كۆتیب. ئیدی بەم مامەلەى هەموو ئایەتەکان مانای قوول پەیدا دەکەن و دل دادەگیرسیت، یەكیک له ناوەکانى (دل) له قورئاندا (فواد)ە واتە داگیرسان. هەر لێرەشەو یە بابەتەکانى حال و مەقام له مامەلە له تەك قورئاندا دینەدى:

هست قورئان حالهای انبیا

ماهیانی بحر پاک کبریا

تەنانەت له باسى ئەسما و سیفاتى ئیلاهی باسى حال و مەقام دەكات.

مسوڵمانى باش و جیهانى رۆبۆتەکان

(۱۰)

۱۰,۱ مسوڵمانى باش له تەك جیهانى رۆبۆتەکاندا دیتەو و خۆى نابیتە رۆبۆت:

ئیمە له سەردەمى رۆبۆتەکاندا دەژین، بە هەموو جورەکانى رۆبۆتەو، ئیدی هەر له موبایلەکانى دەستمانەو بیگرە تا دەگاتە ئەو ئامرازە پزیشکیانەى که له چارەسەرى نەخۆشییەکاندا بەکار دەبرین، تا ئەو ئەپە زیرەکانەى وەلامى پرسىارەکانمان دەدەنەو و تا ئەو هاوشیو جەوان و ناسکانەى له شیوہى مروڤدا دروست دەکړین، بە ئەگەرى زۆرەو نەك هەر پێویستیەکانمان بۆ دابین دەکەن و بەلکو بۆشایى کاتى تەنهایەکانى ژيانمان بۆ پردهکەنەو و دەبنە

هه ژان: ۳۴

ئەنيسى گيانمان، پرسياره كه ئەوهيه كاتيک ئەو رۆبۆتانه هه موو كاريك ئەنجام دةدن كه ئيمهى مرۆف ئەنجامى دةدهين، ئيدى تايبه تمه ندى ئيمهى مرۆف چييه؟

بى ئەوهى ليرە ئيمه بچينه ورده كاريى چييه تى ته كنه لوجيا و به تايبه تى رۆبۆت و زيره كىي دةستكردهوه، ئەوه له نووسيني ديكه دا له سەر ئەم بابەته چووين، دةكریت بگوتريت ئيمهى مرۆف بابەتيكى تايبه ت به خومان ههيه كه دةشيت به حال و ههوا ناوبريت، ئەوهى به زمانى يونانى به كواليا ناو دةبريت. هەر ئەو حال و ههوا تايبه ته مرۆييه ئيمه له زامبى واته ئەو مه خلوقه ي كه كار ئەنجام دةدات، به لام ئاگايى به كاره كاني خوى نيه، جودا دةكاته وه. رۆبۆته كان كار ئەنجام دةدن، به لام له كاتى ئەنجامدانى ئەو كارانه دا حال و ههوايان نيه، به لام ئيمه كاتيک كاريك ئەنجام دةدهين بيجگه له كاره كه حاليكى تايبه تمان ههيه، لهو حالانه ي كه عاشقه كان له كاتى يادى مه عشوقياندا بۆيان دروست دةبيت، هەر بهو حالانه يشه هه موو بابەت و كاره كاني مرۆف ماناي ديكه پهيدا دةكن، هەر بۆ نمونه: سوود و قازانج، ئيدى باسه كه ته نها سوود و قازانجى مادى و بينزاو نابيت كه (فذكر فإن الذكرى تنفع المؤمنين)، هەر بهم حال و ههوايه ئيمه ليرە دةكریت له سەر زهوى ئازاره كان و كه مهينانه كان بين، به لام له بهه شتدا بژين. ليرە له بهه شتدا بژين پيش ئەوهى بچينه بهه شت.

مه حوى گوتەنى له وهسفى پيغه مبهردا، بهه شت داخلى يه سريب بوو، ههروهك مهولانا پيغه مبهر به قيامه ت ناو دهبات دةفه رمويت: ههوالى قيامه ت له قيامه ت دةپرسن.

۱۰،۲ هه نوکه ئەگەر ترسى ئەوه مان ههيه كه رۆبۆته كان مرۆقه كان داگيربكه ن ئەوا له راستيدا بابەته كه ئەوهيه؛ ترسى له ناوچوونى ئەو حال و ههوايه له مرۆفدا. كرۆكى ژيانى مه عنهوى (ژيانى دل)ى مسولمانى باشيش بریتيه لهو حال و داگيرسانه دلييه، بۆيه بابەته كه ئەوهيه ئەو حاله له دةستنه دات كه له دةستدانى

هه ژان: ۳۴

واته مروّف بوووته روّبوت، ئیدی مسولمانی باش بریتییه له وهی که نه بیته روّبوت، به لکو روّبوت وهک ئامرازیک به کار بهینیت.

ئهم کارهیش لهو کارانهیه که له رووکهدا ئاسان دیاره، به لام کاتیک ورد دهکریته وه ئاسان نییه. حافیزی شیرازی گوتهنی له سه ره تاوه ئاسان دیاره، به لام دواتر گرفته کانی ده رده کون، لهو پرۆسانهیه که وهک گری عه ره بییه که ده لیت: (السهل الممتنع) ه واته وا ده زانی ئاسانه، به لام له راستیدا زور دژوار و گرانه. ئه گهر ئهم ژيانه ی ئیره بو پیگه یشتنی ئیمه بیت و ئه و پیگه یشتنه یشتن تا قیکردنه وه مان بیت به و تا قیکردنه وانه، ئه وایه کیک له سه ختترین تا قیکردنه وه کانی ئهم ژيانه ی ئیمه بوونی روّبوته کانه، ههروه ها ژيانه له تهک روّبوته کاندای بی ئه وهی ببینه روّبوت.

مسولمانی باش و فه زیلهت

(۱۱)

۱۱،۱ مسولمانی باش خاوهن فه زیلهت:

هه ره به پشتبستن به دیوه تایبه ته که ی مروّف، هه ره ئه وهی مروّف له روّبوت جوداده کاته وه، ئه خلاق له قورئاندا ئه خلاقی فه زیله تمه ندانه یه، واته ئه و ئه خلاقه ی یه که ی ئه خلاق تیندا بریتییه له که سایه تی مروّف، نهک کار یاخود ده ره نجامی کاره کانی، وهک قوتابخانه کانی تری ئه خلاق وای بو ده چن؛ هه ره بویه له قورئاندا زورتر باسی خه سله تی ئه خلاقی مروّفه به ئه خلاقه کان کراوه، هه ره وهک سیفاتی پاریزکاران (صفات المتقین)، هه ره وه ها سیفاتی باوه رداران (صفات المؤمنین) که له چه ندین سوره تی قورئاندا باسیان لیوه کراوه. ئه مه یه که مروّفی ئیماندار به شوین چاکتر کردنی خویه وه یه تی.

چاککردنی خو، مه قامه جیاوازه کانی نه فسه؛ که له (نه فس) ی خولومه که ره وه ده ستپیدا کات تا ده گات به نه فسی دلنیا. ئه مه ش مانای وایه له مسولمانه وه

هه ژان: ۳۴

دهگوازیتهوه بو مسولمانی باش. مسولمان پیوه رهکانی پیوه ری ئه خلاقیین، واته تهنه به شوین چیژهوه نییه، بویه ئه و خوشی له جیگهی چاکی دانانیت.

جهختکرهوه له سه رهسهلهتی ئه خلاقی و ئه خلاقی کهسی (ئه خلاقی فهزله تمه ندانه)، وا دهکات باشترین ریگهی ئه خلاقوه رگرتن بریتی بیت له هاورپیتهتی مروقی چاک، وهک ئه بی عهبدو لای ئه نساری دهلیت: (یار نیک به از کار نیک) هاورپیتهتی مروقی باش باشتره له ئه نجامدانی کاری باش. هه ر لیره وه ئه وه موو دوستایهتی و برایه تییهی له قورئاندا باسکراوه ماناکه ی دهردهکه ویت. ههروه ها هه موو ئه و ئایه تانه باسی دوستایه تی نیوان خودا و ئیمانداران دهکه ن (ان الله ولی الذین آمنوا) که تا مسولمانی باشتر بیت ئه و دوستایه تییهی به هیزتر ده بیت.

۱۱،۲ به لام (مسولمانی باش) ده زانیت که هه ر خراپه یهک له خه لکی دیکه دا ده بی نیت ریشه که ی له ناو خویدا یه، وهک راهیبه بوزاییه که که ده لیت کاتیک تو په نجه ی ده ستت بو که سیکی دیکه راده کی شیت، ئه و لانی که م سنی په نجه ی ده ستت روو به خو ته. هه ر بویه ریشه ی خراپروانین له دهره وه ی خو مان نییه، به لکو له ناو خو ماندا یه. به گوته ی یونگی دهر وونناس ده لیت، ئیمه سیبه رهکان له گه ل خو مان هه لده گرین و لی مان جودا نابنه وه. ئه مه ش بنه مایه کی قورئانی هه یه که چاکه و خراپه کانمان له کول نابیته وه، خراپه نوییه کان خراپه کونه کانیش له گه ل خو یان ده هی ننه وه. بویه پوخته بوونی ئه خلاقی هی نده گرنگ و گه وره یه.

لیره وه خواسته ی 'ئاوینه' له ناو کتیبه عیرفانییهکاندا زور و زه بنده به کار هاتوه، ئیمه له ئاوینه دا خو مان ده بی نین. بویه نمونه ی ئه م بابته له داستانه عیرفانییهکاندا به سه گ ده هی نریته وه؛ له ئاوینه دا سه گ له سه گیکی دیکه ده وه ری ت که هه ر خو یه تی، بویه ئه و هه موو ئازارگه یان دنه به خو له ناو بابته قورئانییهکاندا هه یه، بو نمونه: ئه و که سه ی مالی هه تیو بخوا ت، ئه و ناگری خستوه ته ناو سکی خو یه وه. ته نانه ت ئه وه ی غه یبه تی مروقه کانی دیکه ده کات وهک ئه وه وایه

هه ژان: ۳۴

گوشتی ئهوانی خواردییت، ئهه نمونهیه چ ههستیکی ناخوش به مروّف ده به خشیت.

دهه نجامه کانی مسولمانی باش بوون (۱۲)

دهه نجامه کانی بوون به مسولمانی باش بریتین له: (ژیانیکى چاکى خوشى مانادار)

۱۲،۱ ژيانى مانادار:

واته ژيانى رزگار که رانه، ئيمه هه موومان به شوين رزگار بوون له گيروده بيه کانی ژيانين، وهک قورئان دهفه رمويت: (ولقد خلقنا الانسان فى کبد) بويه مانا بریتيه له رزگار بوون له و گيروده بيه. ئه و هه موو نه جات و فه لاج و رزگار بوونانه ی له قورئاندا هاتوه باسى ئه و مانا به خشينه یه و مانايش رزگار بوونه. ئه مه یه مه ولانا دهفه رمويت: (دين روزنه کردن است) ئايين بریتيه له کلاورپوژنه دروستکرن، په نجه ره یه ک رووه و ئاسمان، ئيمه له ژووریکى تاریکداين، پيوستمان به کلاورپوژنه یه که که روو به ئاسمان رووناکيمان بو بهينیت.

وايشده ره ده که ویت ئه و مانا یه گهردوونيه و کهس ناتوانیت به جوړیکى دیکه بيسازيته وه، به لام دهکريت له و کايه گردوونيه دا به شيوه یه کی هه نده کی مروّف روّلى هه بیت. هه ر ليره وه ده بیت مروّف پيگه ی خو ی بزانی و سنوور نه به زینیت، ئه مه ريک ئه و باب ته یه که عه تارى شاعیر ده لیت: ده بیت مندالانى له سه ر رابهینریت و لووتبه زى گه وره کانی پييشکينریت.

۱۲،۲ هه ر بويه زمانى قورئان زمانى خشوع و خاکيبوون و ته قوايه. به لام خشوع و خاکيبوونیکى ئه رينيانه، تو بيهينه به رچاوى خو ت که له پيشه که ی خو تدا که سیکى له خو ت شاره زاتر ده بینیت، ئه و جا هه ست به که مى خو ت ده که یه، به لام که ميه کی ئه رينيانه، واته هه ولى هه رچى باشتکر دنى خو ت ده ده یه.

هه ژان: ۳۴

هەر بۆیه ئه‌گه‌رچی مسوولمانی باش درک به که مییه‌کانی خۆی ده‌کات، به‌لام ئه‌و پریان ده‌کاته‌وه. هەر لی‌ره‌وه مسوولمانی باش ته‌نها لاسایی ناکاته‌وه، به‌لکو داهینه‌ره، به‌م سازدان و داهینه‌نه‌ی له چوارچی‌وه‌ی مانا گه‌وره‌که‌دا مانا به‌لکو گه‌رموگورپی به‌ژیانی خۆی ده‌به‌خشیت، به‌گوتی ئیقبالی لاهوری ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر گوناھیش ده‌کات داهیتان ده‌کات به‌گوناھه‌ بچووک و سواوه‌کان رازی نابیت.

ئیمه‌ لی‌ره‌ مانا دروست ناکه‌ین، به‌لکو ئه‌و مانایه‌ی که دروست بگری‌ت ئه‌وه پووچگه‌راییه‌ و جی پی‌یه‌ک و قورساییه‌کی له‌م بوونه‌دا نییه‌ که خۆی بگری‌ت.

۱۲،۳ سه‌باره‌ت به‌خۆشییه‌کانی ژیان:

لی‌ره‌دا ده‌توانری‌ت ئاماژه‌ به‌چهند باب‌ه‌تیک بدری‌ت: یه‌که‌م: کرانه‌وه‌ی هه‌سته‌ ناوه‌کییه‌کانی مرو‌ف، ئه‌م هه‌ستانه‌ وا ده‌که‌ن مسوولمانی باش به‌سه‌ر ئایه‌ته‌کانی بووندا به‌خیرایی تینه‌په‌ری‌ت، لی‌ی وردبیتته‌وه و ببیتته‌ ته‌ماشاجی و گه‌ردوون به‌ئایه‌تخانه‌ بزانی‌ت، راهیتان له‌سه‌ر کردنه‌وه‌ی هه‌سته‌ جوانیدۆزه‌کانی خۆی بکات.

روانی‌ی فراوان ده‌کات، به‌میش فراوانی‌ی به‌خششه‌کانی خودا به‌سه‌ر خۆیه‌وه‌ ده‌بینی‌ت و به‌و فراوانییه‌ش چیژی سوپاسگوزاری ده‌خاته‌ سه‌ر چیژه‌کانی دیکه‌ی، چونکه‌ ئه‌گه‌ر به‌خششه‌کان زۆروزه‌به‌نده‌ بن (ان تعدوا نعمه‌ الله لا تحصوها ان الله لغفور رحیم) (النحل: ۱۸). ئه‌وا سوپاسگوزاری فراوانی دیکه‌ ده‌به‌خشیت به‌و فراوانیانه‌. ئه‌مه‌ سه‌باره‌ت به‌فه‌زیله‌ته‌کانی دیکه‌ی وه‌ک ئارامگری و ئه‌مه‌ک و وه‌فا هتد ...، به‌هه‌مان شیوه‌یه‌. چونکه‌ له‌ دیدی ئیسلامدا فه‌زیله‌ت و چاکه‌کان ته‌نها چاکه‌ نین، به‌لکو جوان و چیژه‌به‌خشیشن (واته‌ عه‌مه‌له‌کان ته‌نها چاک (الخیر) نین، به‌لکو جوانییش ده‌به‌خشن، هەر بۆیه‌ له‌ زۆربه‌ی شوینه‌کانی قورئاندا به‌عه‌مه‌لی هه‌سه‌ن ناوبراون؛ (عملا حسنا) له‌چه‌ندین شوینی قورئاندا هاتوه‌.

هه‌روه‌ک ئه‌و ئارامییه‌ ئیمانی و رو‌حییه‌ی مسوولمانی باش وا ده‌کات رو‌ح به‌ جو‌ریک ده‌ربکه‌وی‌ت که مرو‌ف له‌ ته‌ماشاکردنی تیر نه‌بیت. هه‌روه‌ک ئه‌گه‌ر

• هه ژان: ۳۴ •

قورئان و سروش رۆح بئیت و رۆحیش به زهینی کارا لئی تینه‌گه‌ین، ئەوا به ههستی جوانببینی و جوانببستی لیبی تیده‌گه‌ین، بۆیه ده‌فهرمویت ئەگەر قورئان خوینرایه‌وه گوئی بۆ رادیرن (اذا قرئ القرآن فاستمعوا له و انصتوا لعلکم ترحمون) (الاعراف: ۲۰۴).

ببجگه له چیرۆی به‌هه‌شتیبوون، ئەو چیرۆی پیش مردن لیره‌یه، چونکه قورئان به پیشاندانی چیرۆ به‌هه‌شتیبه‌کان ئەویش چ جوره پیشاندانیک. ئەمه وهک پیشاندانی قیامه‌ته پیش به‌رپابوونی قیامه‌ت، تا هه‌لی کار پیش له‌ده‌ستدانی ده‌رفه‌ت له ده‌ست نه‌ده‌ین. به‌هه‌شتیبانه‌یش بژین و بچه‌ژین پیش ئەوه‌ی بچینه به‌هه‌شت، ئەمه‌یه مانای فهرمووده‌که‌ی هه‌نزه‌له که ده‌رباره‌ی پیغه‌مبه‌ر که باسی دۆزه‌خ و به‌هه‌شتی ده‌کرد که (کان یذکرنا بالجنه والنار کانا رای العین) ئاوا باسی دۆزه‌خ و به‌هه‌شتی بۆ ده‌کردین وهک ئەوه‌ی به‌چاوی خۆمان ببیین.

۱۲،۴ چیرۆی نه‌مانی ئازار له ریگه‌ی به‌خشینه‌وه ئەویش نهک ته‌نها به‌خشینی پاره، به‌لکو به‌خشینی هه‌موو شتیک. که (ومن یوق شح نفسه فاولئک هم المفلحون) هه‌ر که‌س له ره‌زلییه‌کانی ده‌روونی خۆی ده‌رباز کردبیت ئەوانه سه‌رفرازن (الحشر: ۹).

۱۲،۵ سبیه‌م: ژبانی چاک: یه‌کێک له گه‌وره‌ترین ئەنجامه‌کانی بوون به‌مسولمانی باش بریتیه له‌وه‌ی که ژبانیکی چاکی ده‌بیت، مه‌به‌ستمان له‌چاکبوونیش نهک هه‌ر بۆ خۆی باش ده‌بیت، به‌لکو له‌ته‌ک ئەوانی دیکه‌یشدا چاک ده‌بیت، له‌و چاکیانه‌یش که ده‌کریت مسولمانی باش له‌ته‌ک ئەوانی تر ئەنجامی بدات:

۱. به‌شداریبیکردنی ئەوانی دیکه له‌ ژبانی خۆیدا؛ ئەویش به‌ به‌خشینه‌کانی، هه‌موو ئەو به‌خشین و ئینفاقانه‌ی که له‌ قورئاندا باسیان لیوه‌کراوه، به‌خشینی بابه‌ته ساده‌کانی وهک کاسه‌ دراوسی تا ده‌گات به‌ به‌خشینی ئەوه‌ی که خۆی پیوستیتی، فه‌زلدانی ئەوانی دیکه به‌سه‌ر خۆیدا (ویؤثرون علی انفسهم و لو کان بهم خصاصة).

• هه ژان: ۳۴ •

۲. هاوکاریکردن (وتعاونوا على البر والتقوى و لا تعاونوا على الاثم والعدوان)

۳. ئامۆژگاری و پشتیوانی.

۴. سه‌رخستنی ئه‌وانی دیکه له کاتی سته‌م لیکردندا.

۵. به بنه‌په‌تیکردنی ئه‌خلاقى چاودیریکردن

مسولمانی باش مسولمانیکه که مرۆفیتیکی سنووریه، ئه‌ویش به مانای تابییه‌تی سنووریبوون، واته نه ئه‌وه‌یه کۆمه‌لگه به‌جییه‌لیت نه له‌ناو کۆمه‌لگه‌یشدا نغرو ده‌بیته. به‌جۆریکی دیکه ده‌کریت بلین مسولمانی باش وه‌ک په‌پوسوله‌یمانان وایه، که ده‌فریت و زه‌وی به‌جی ده‌هیلت، به‌لام هینده ناروات زه‌وی ون بکات.

دهبارهی متمانهی سیاسی؛

له بنیاتنانهوه تا ئالنگارییهکان

پ.د. ئەنوەر محەمەد فەرەج

متمانهی سیاسی یهکیکه له چه مکه گرنگهکانی بوازی فیکر و پیادهکردنی سیاسهت له کۆمه لگه دا، په یوه ندیداره به پابه ندبوون به ئەخلاقی سیاسی و چۆنیتهی بنیاتنانی سیستمیکی سیاسی سه قامگیر و کاریگر له هه ر دهوله تیکدا. بۆیه جیگه ی بایه خ و لیکۆلینه وه یه له گوشه نیگای جیاوازه وه، له م نووسینه دا هه ولده دین له روانگه ی سیاسه تناسیه وه گوزهریک به نیو پیناسه جیاوازهکانی چه مکه که دا بکه ین و ستراتیژهکانی بنیاتنانی متمانه ی سیاسی و رۆلی له بنیاتنانی دهوله تدا بخرینه پروو، پاشان تیشک بخرینه سه ر گرنگترین ئالنگارییهکانی بنیاتنانی متمانه له واقعی دهوله ته جیاوازهکاندا.

تهوه ری یه که م

چه مک و پیناسه ی متمانه ی سیاسی

(متمانه ی سیاسی، Political Trust) چه مکیکی بنه رته ییه له زانستی سیاسه تدا، یه کیکه له کللهکانی لیکدانه وه ی هه بوونی په یوه ندییهکی ته ندروست له نیوان هاوولاتییان و سه رکرده و دامه زراوه حوکمرانهکاندا. بۆیه له لایه ن سیاسه تناسان و فره هه نگهکانی بوازی زانسته سیاسییهکانه وه هه ولی پیناسه کردن و لیکدانه وه ی جیاواز بۆ زاراوه که کراوه، بۆ نمونه:

• هه ژان: ۳۴ •

یه کهم: (دهیڤد ئیستن، David Easton): له کتیبی (شیکارییه کی سیسته می بۆ ژیانی سیاسی ، A Systems Analysis of Political Life) متمانه ی سیاسی وهک به شیک له پشتیوانی به رفروانی هاوالاتیان داده نیت، به هوی بوونی متمانه ی گشتی هاوالاتیان به شه رعیه ت و کارکردنی دامه زراوه سیاسییه کان، نهک ته نها ئه کته ره سیاسییه کان یان سیاسییه ته کانیان.

دهیڤد ئیستن

دووه م: (رهسل هاردن، Russell Hardin): له کتیبی (متمانه و متمانه پیکراوی، Trust and Trustworthiness) متمانه ی سیاسی وهک جوړیک له متمانه ی ئه قلاتی ده بینیت که له سه ر بنه مای ئه و باوه رپه دامه زراوه که ئه کته ره سیاسییه کان یان دامه زراوه کان به شیوه یهک مامه له دهکن له گه ل به رژه وه ندییه کانی هاوالاتیاندا بگونجیت.

سییه م: (مارگریت لیقای، Margaret Levi) و (لورا ستوکه، Laura Stoker): له گوڤاری (پیداچوونه وهی سالانه ی زانستی سیاسی، Annual Review of Political Science) متمانه ی سیاسی ده به ستنه وه به و باوه رپه ی هاوالاتیان وه که دامه زراوه سیاسییه کان و سه رکرده کان به بنه ماکانی دادپه روهری و لیپرسینه وه و شه فافیه ته وه پابه ند ده بن.

چوارهم: (فرانسیس فوکویاما ، Francis Fukuyama): له کتیبی (متمانه: فه زیله ته کومه لایه تییه کان و دروستکردنی خوشگوزهرانی، Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity) متمانه ی سیاسی ده به ستیته وه به چه مکی

هه ژان: ۳۴

(سهرمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی، Social Capital) هوه، به‌و مانایه‌ی که دامه‌زراوه‌کان په‌یره‌ویی له نۆرم و به‌ها هاوبه‌شه‌کان ده‌کن و په‌یوه‌ندی هاریکاریبانه له‌ناو کۆمه‌لگه‌دا په‌روه‌رده ده‌کن.

ره‌سل هاردن

پینجه‌م: پیناسه‌ی متمانه‌ی سیاسی له فره‌ه‌نگه‌کاندا: (فره‌ه‌نگی ئینگلیزی ئۆکسفۆرد، Oxford English Dictionary) تیشک ده‌خاته سهر رۆلی متمانه‌ی سیاسی له شه‌رعییه‌تدان به ده‌سه‌لاتی سیاسی و په‌روه‌رده‌کردنی پابه‌ندبوون به حوکمرانییه‌وه. (فره‌ه‌نگی بلاکوئیل بۆ زانستی سیاسه‌ت، The Blackwell Dictionary of Political Science) متمانه‌ی سیاسی ده‌به‌ستیتته‌وه به ئاستی متمانه‌ی هاوولاتیبیان به توانای حکومه‌ته‌که‌یان بۆ مامه‌له‌کردن له به‌رژه‌وه‌ندی خۆیان و پابه‌ندبوون به ستاندارده ئه‌خلاقیه‌کان. (فره‌ه‌نگی ئینگلیزی کۆلینز، Collins English Dictionary) متمانه‌ی سیاسی ده‌به‌ستیتته‌وه به چاوه‌پوانیه‌کانی هاوولاتیبیان، واته باوه‌ربوون به راستگویی و دادپه‌روه‌ری و لی‌هاتوویی سه‌رکرده سیاسیه‌کان و دامه‌زراوه‌کان.

له روانگه‌ی ئه‌وه‌ی خرایه‌پروو، ده‌توانریت مه‌به‌ست له متمانه‌ی سیاسی به‌م شیوه‌یه پوخت بکریته‌وه:

1. چه‌مکیکی فره‌ره‌ه‌نده که باوه‌ر به لی‌هاتوویی و دادپه‌روه‌ری ئه‌کته‌ر و دامه‌زراوه سیاسیه‌کان له‌خۆده‌گریت.
2. فاکته‌ریکی گرنه بۆ ده‌سته‌به‌رکردنی شه‌رعییه‌تی سیاسی و به‌شداریکردنی مه‌ده‌نی و سه‌قامگیری کۆمه‌لگه.

هه ژان: ۳۴

۳. بنه مایه کی گرنگه بۆ بونیاتنانی په یوه ندییه کی جیگیر و هاوسه ننگ له نیوان حوکمران و حوکمراواندا.
۴. به بی متمانه ی سیاسی ناتوانین سیستمیکی سیاسی سه قامگیر و به رده وام بونیات بنیین.
۵. متمانه ی سیاسی له هر سی ئاستی (ئه کته ره سیاسییه کان و دامه زراوه سیاسییه کان و په یوه ندییه سیاسییه کان) یشدا پنیویسته بۆئه وهی حوکمرانی شه رعیه تی هه بییت و هه نگا و بنییت به ره و خوشگوزهرانی.

مارگریت لیقای

ته وهری دووهم

ستراتیژهکانی بنیاتنانی متمانه ی سیاسی

پاش پیناسه کردنی متمانه ی سیاسی، چهند پرسیاریک به زهینی مرؤفدا تیپه رده بن، وهک: ئایا ده توانریت له هر کومه لگه یه کدا ئه و متمانه یه بنیاتبنریت؟ ئه گهر نه خیر، ئه و بۆچی؟ ئه گهر به لئ، چۆن و به کام ستراتیتز؟ به سهرنجدان له ئه ده بیاتی نووسراوی بواره که و ره چا و کردنی ئه زمونی چهن دین کومه لگه ی جیاوان، ده توانین بلیین بنیاتنانی متمانه ی سیاسی نهک هر ئه سته م و نه کرده نییه، به لکو له توانای هر کومه لگه یه کدایه بریاری خوی بدات و پیداکری و هه ولدانی مکورانه ی وه گه ربخات بۆ ئه نجامدانی ئه و کاره.

له خواره وه چوار ستراتیتزی سهره کی ده خه یه نه روو که به سه رچاوه ی ئه کادیمی پشتگیری کراون:

یه که م: دامه زرانندی دامه زراوه سیاسییه گشتگیره کان:

هه ژان: ۳۴

ئەو دامەزراوە سیاسییانەى كە سروشتىكى گشتگىريان ههيه و نوينه رايه تى هه موو گروه كوومه لايه تيه كان ده كهن، ئەگه رى زياتريان ههيه كه له لايه ن دانىشتوانى جوړاو جوړه وه متمانه به ده سته يين. ده توانين توخمه سه ره كيه كانى ئەو دامەزراوانه له م خالانه دا ديارى بكه ين:

۱. ريكخستنى هاوبه شيكردى ده سلات

۲. سيسته ميكي هه لباردى پاك و كارا كه بو دنيا بوون له نوينه رايه تى كرى پيكهاته كان دارى ژرابيت.

۳. لامه ركه زيبه ت به مه به ستى به هيز كرى حوكمرانى لوكالى

(ئاريند ليفارت، Arend Lijphart) له كتيبي (شيوازه كانى ديموكراسى: فورمه كانى حكومه ت و ئەداى كار كرى له سى و شهش ولاتدا، ۱۹۹۹) به قوولى باس له وه ده كات كه چون حوكمرانى گشتگير، به تايبه تى ديموكراسيى كوومه لايه تى، ده بيته هوى به رز كرى وهى ئاستى متمانه له كوومه لگه دابه شبو وه كاندا.⁽¹⁾

ئاريند ليفارد

دووه م: به هيز كرى سه روه رى ياسا و شه فافيه ت:

(1) Lijphart, A. (1999). Patterns of democracy: Government forms and performance in thirty-six countries. Yale University Press.

هه ژان: ۳۴

په ره پیدانی چوارچینه یاسای شه فاف و بیلايهن و میکانیزمی لپرسینه وه، هاوولاتیان دلنیا ده کاته وه که مافه کانیا پاریزراو ده بن و دادپه روهی به یه کسانای جینه جی ده کریت. توخمه سه ره کییه کانی ئەم ستراتیژه بریتین له:

۱. سه ره خویی دادوهی

۲. ریوشوینه کانی دژه گنده لی

۳. میکانیزمه کانی دادپه روهی راگوزهر

۴. راویژکاری گشتی و دارشتنی سیاسه تی به شداریکردن

(ساموئیل هانتینگتن، Samuel P. Huntington) له کتیبی (نه زمی سیاسی له کومه لگه گورپاوه کاند، ۱۹۶۸) تیشک ده خاته سه ره ئه وهی که چۆن چه سپاندنی سه روهی یاسا به شداری ده کات له سه قامگیری سیاسی و متمانه له چوارچینهی راگوزهردا. هه روه ها (ئارکن فنگ، Archon Fung) له توژیینه وهی (جوړه کانی به شداریکردن له حوکمرانی ئالوزدا، ۲۰۰۶) له جوړنالی (Public Administration Review) دا باسی روئی حوکمرانی به شدارانه ده کات له به رزکردنه وهی شه رعییه ت و متمانه ی سیاسیدا.⁽²⁾

ساموئیل هانتینگتن

سینه م: پیشخستنی دادپه روهی ئابووری و که مکردنه وهی نایه کسانای:

⁽²⁾ Fung, A. (2006). Varieties of participation in complex governance. Public administration review, 66, 66-75.

هه ژان: ۳۴

له ههر کۆمه‌لگه‌یه‌کدا هاوالاتییان هه‌ستیانکرد که سیاسه‌ته ئابوورییه‌کان به شیوازیکی دادپه‌روه‌رانه دارپژراون و کاریگه‌رییه‌کانیان له که‌مکردنه‌وه‌ی نایه‌کسانییه‌کاندا ده‌رکه‌وت، ئەوا متمانه‌یان به دامه‌زراوه سیاسییه‌کان به‌هیزتر ده‌بیت. توخمه سه‌ره‌کییه‌کانی ئەم ستراتیژه بریتین له:

۱. سیاسه‌ته‌کانی دووباره دابه‌شکردنه‌وه

۲. تۆری سه‌لامه‌تی کۆمه‌لایه‌تی

۳. به‌نامه‌کانی دامه‌زاندن و کارسازی گروپه په‌راوی‌زخراوه‌کان

(ئامارتیا سن، Amartya Sen) له کتییی (گه‌شه‌پیدان وه‌ک ئازادی، ۱۹۹۹) جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه که چاره‌سه‌رکردنی نایه‌کسانی ئابووری له ریگه‌ی گه‌شه‌پیدانی گشتگیره‌وه ده‌بیته هۆی به‌هیزکردنی متمانه به حکومه‌ت و دامه‌زراوه‌کان.⁽³⁾

ئامارتیا سن

چواره‌م: بنیاتنه‌وه‌ی یه‌کانگیری کۆمه‌لایه‌تی له ریگه‌ی به‌شداریکردنی مه‌ده‌نییه‌وه:

له زۆربه‌ی کۆمه‌لگه‌کاندا به‌تایبه‌ت ئەوانه‌ی تووشی جوړیک له ترازان و دابه‌شبوونی جیاواز بوون، دووباره بنیاتنه‌وه‌ی متمانه له‌نیوان هاوالاتییاندا

⁽³⁾ Amartya Sen (1999). Development as Freedom, Oxford University Press.

هه ژان: ۳۴

له لایه ک و له نیوان هاو لاتیان و دهوله تدا له لایه کی تره وه، زور جار پیو یستی به پهروه رده کردن و په ره پیدانی پیکه وه سازان و یه کگرتووی کومه لایه تی هه یه. توخمه سه ره کییه کانی ئەم ستراتیژه بریتین له:

۱. گفتوگوی نیشتمانی

۲. به هیزکردنی کومه لگه ی مه دهنی

۳. به نامه کانی ناشته وایی و چاره سه ره کردنی نا کوکیه میژوو ییه کان

(رؤبیرت پوتنام، Robert Putnam) له کتیبی (کردنی دیموکراسی به کار: نه ریته مه ده نییه کان له ئیتالیا ی مؤدیرندا، ۱۹۹۳) جهخت ده کاته وه له سه ره گرنگی سه رمایه ی کومه لایه تی و به شداری کردنی مه دهنی له دروستکردنی متمانه به دامه زراوه دیموکراتییه کان.⁽⁴⁾

رؤبیرت پوتنام

ته وه ری سییه م

رۆلی متمانه ی سیاسی له بنیاتانی دهوله تدا

بنیاتان و پاراستنی متمانه ی سیاسی به ردی بناغه ی بنیاتانی دهوله تیکی سه ره که وتووه، لیره دا ته نها باسی رۆل و کاریگه ری متمانه ی سیاسی له سی پرسه ی هه ره گرنگی په یوه ست به بنیاتانی دهوله تده وه ده که یین:

⁽⁴⁾ Levi, M. (1993). Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy.

هه ژان: ۳۴

یه کهم: بهخشینی رهوایه تی و کاریگری به دهولت:

متمانهی سیاسی رۆلکی گرنگی هه یه له پیاده کردنی سیاسه ته کان به شیوه یه کی کاریگرانه، چونکه هانی هاوالاتییان دهدات بوئه وهی به شیوازیکی ئاره زوومه ندانه به یاسا و ریساکانه وه پابه ند ببن. هه ر کاتیک هاوالاتییان متمانهیان به وه هه بوو که حکومت له بهرژه وهندی ئه واندا مامه له دهکات، ئه وا ئه گه ری ئه وه زیاتره که ریئماییه کان جیبه جی بکه ن به بی ئه وهی پیویستی به زوره ملی هه بیئت، به مهیش تیچووی جیبه جیکردن که م ده بیته وه و کاریگری سیاسهت زیاتر دهکات. (تیمۆسی بیسلی، Timothy Besley) و (ساچا درای، Sacha Dray) له تووژینه وه یه کدا سه بارهت به (متمانه و کاریگری دهولت، 2024) تیشک ده خه نه سه ر ئه وهی که تا متمانهی سیاسی زیاتر بیئت ئه وا پابه ند بوونی هاوالاتییان زیاتر ده بیئت، ئه مهیش له به رامبه ردا توانا و کاریگری دهولت به رزتر ده کاته وه.⁽⁵⁾

ئارکۆن فهنگ

له ولاته ئه سکاندینا قییه کان، به رزیی ئاستی متمانهی سیاسی په یوه ندیاره به به رزیی ریژه ی پابه ند بوون به سیاسه ته کانی باجه وه، چونکه هاوالاتییان پییان وایه باجه کانیان به شیوه یه کی کاریگر بو بهرژه وهندی گشتی به کارده هیئریت. له و باره یه وه سیاسه تناس (بو رۆشتاین، Bo Rothstein) له کتیه که یدا (کوالیتی حکومت: گه نده لی، متمانهی کومه لایه تی و نایه کسانی له روانگی نیوده وه له تییه وه، 2018) جهخت ده کاته وه که متمانه به دامه زراوه کان ته نها

⁽⁵⁾ Timothy Besley, Sacha Dray, Trust and State Effectiveness: The Political Economy of Compliance, The Economic Journal, Volume 134, Issue 662, August 2024, Pages 2225–2251.

هه ژان: ۳۴

په یوه نډی به توانای ئه جامدانه وه نییه، به لکو په یوه نډی به دادپه روهری و بیلایه نییه وه هیه. ئه و ده وله تانه ی که دادپه روهرتر درده که ون، ئه گهری ئه وه زیاتره متمانیه ها ولاتیان به ده سته پهنن.⁽⁶⁾

بو روشتاین

دووه م: په یوه سته بوونی ها ولاتیان و کرده ی به کومه ل:

به شیوه یه کی گشتی ئه گهر ئاستی متمانیه سیاسی ها ولاتیان له ولاتیکدا به رز بیته، ئه و به شداریه چالاکانه یان له پرۆسه کانی حکومتدا به ره و پیشتر ده چیت. واته ئه و ها ولاتیانیه که متمانیه یان به هیزه زیاتر مه یلیان هیه بو بایه خدان به گوتهاری سیاسی گشتی و به شداریکردن له هه لیزاردنه کان و ها و کاریکردنی ده سه لاتاران له ده سته پشخه رییه کومه لگه یه کاندای. بیگومان ئه م په یوه سته بوون و به شداریکردنه حوکمرانی دیموکراسی به هیزتر ده کات و دنلیایی ده به خشیت به ده سه لات که سیاسه ته کانی رهنگدانه وه ی پیداویستییه کانی دانیشتونانن. (کارستین جینسن، Carsten Jensen) له توژیینه وه یه کی بنکولکارییدا (هه لادانه وه ی متمانیه سیاسی، 2023) ئاماژه به وه ده کات که متمانیه سیاسی ئاماژه یه کی به رچاوه بو به شداریکردنی مه دهنی، واته تا متمانیه زیاتر بیته ئه و ده بیته هوی حوکمرانییه کی وه لامده ره وه تر و گشتگیرتر.⁽⁷⁾

له لایه کی تره وه متمانیه سیاسی هه سته کردن به یه کیتی و ناسنامه ی ها و به ش په روهرده ده کات، که ئه مه ش بو کرده وه ی به کومه ل پیویسته. له کومه لگه

⁽⁶⁾ Rothstein, B. (2018). "The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective." University of Chicago Press.

⁽⁷⁾ Carstens, J. Unpacking political trust: a review of conceptualisations, determinants, and consequences. Fr Polit 21, 295–314 (2023).

هه ژان: ۳۴

جۆراوجۆرهکاندا، متمانه به دامهزراوه سیاسییەکان دەتوانیت پردیک بۆ بهیه کترگه یاندنی دابه شبوونی نه ته وهی، ئایینی و کولتووری دروست بکات، ئەمەیش دەبیتە به هیزکردنی هاوکاری له سەر ئامانجه هاوبه شه کان. له باشووری ئەفریقای پاش رژیمی جیاکاری نه ژادیی (ئاپارتاید)، متمانه به دامهزراوه دیموکراسییه نوێیه کان یارمه تیدەر بوو بۆ به کخستنه وهی ئەو کۆمه لگه یه ی که پیشتر به قوولی دابه شبوو بوو، ههروه ها ئاسانکاری کرد بۆ هه وله به کۆمه له کان له پیناو دووباره بنیاتنانه وهی نه ته وه و ده ولت. له و باره یه وه (ریبه ری ئوکسفۆرد بۆ متمانه ی کۆمه لایه تی و سیاسی، 2018) جهخت له وه ده کاته وه که له و جقاتانه ی ئاستی متمانه ی سیاسیان به رزه، ئامرازی پئویست و باشترین بۆ چاره سه رکردنی کیشه کانی کرده ی به کۆمه ل هه یه.⁽⁸⁾

سێیه م: سه قامگیریی سیاسی و چاره سه ری ململانی:

متمانه ی سیاسی وهک فاکتهریک به شداره له به خشینى رهوایه تی به دامهزراوه حکومییه کان که ئەمەیش بۆ سه قامگیریی سیاسی زۆر پئویسته. کاتیک هاو لاتییان حکومه ته که یان به شه رعی و متمانه پیکراو داده نین، ئەگه ری نائارامی مه دهنی و توندوتیژی سیاسی که م ده بیته وه. له تویژینه وه یه کدا (سکۆت ئە برامسون، Scott Abramson، ده یفید کارته ر David Carter و لاورین یۆنگ، Lauren E. Young) که له گوڤاری (American Political Science Review, 2022) دا بلاو کراوه ته وه ده ریان خستوه که دروستکردنی متمانه به دامهزراوه کان له ریگه ی هه وله میژوو ییه کانی بنیاتنانی ده ولت ته وه کاریگه ری درێژخایه نیان له سه ر متمانه و سه قامگیریی سیاسی هاوچه رخ هه یه.⁽⁹⁾

⁽⁸⁾ Uslaner, E. M. (2018). The Oxford Handbook of Social and Political Trust. Oxford University Press.

⁽⁹⁾ Abramson SF, Carter DB, Ying L. Historical Border Changes, State Building, and Contemporary Trust in Europe. American Political Science Review. 2022;116(3):875-895.

هه ژان: ۳۴

له رواندا له دواى كۆمه لكوژى سالى (1994) هه وله كان بۆ دووباره بنياتتانه وهى متمانه به دامه زراوه حكومييه كان له پيناو به دهسته پينانى سه قامگيرى و پهره پيدانى ئاشته وايى زور گرنگ بوون. له و باره يه وه (نوريس، Pippa Norris) له كتيبي (بۆچى متمانه گرنگه، 2020)، تيشك ده خاته سهر ئه وهى كه متمانه ي سياسى هوكاريكى سهره كيه له بنياتتانه وهى ده ولت دواى ململانج، به و پييه ي يارمه تيدره بۆ گهراندنه وهى باوه ر به سهره ريبى ياسا و ئه گهرى دووباره بوونه وهى توندوتيزى كه مده كاته وه.⁽¹⁰⁾

پيپا نوريس

ته وهرى چواره م

ئالنگارييه كانى بنياتتانى متمانه ي سياسى

بنياتتانى متمانه ي سياسى يه كيكه له پايه گرنگه كانى حوكمرانى دروست و سه قامگير، به لام ئه و پيواژويه ساده و ئاسان نييه، به لكو دوچارى چه ندين ئالنگاريى ده بيته وه، وهك:

۱. دابه زيني سه رمايه ي كومه لايه تي

۲. ناكاريگه ريبى حكومه ت

۳. كيشه كانى پيوانه كردن

⁽¹⁰⁾ Norris, P. (2020). "Why Trust Matters: Declining Political Trust and the Demise of American Liberalism." Princeton University Press.

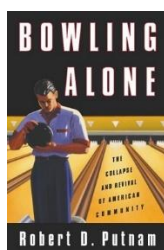
هه ژان: ۳۴

۴. زانیاری هه له و جه مسهرگیری سیاسی.

چاره سه رکردنی ئەم پرسانه پێویستی به چاکسازی دامه زراوهیی، ستراتیژی باشتی پیه وهندیکردن و هه ولدان ههیه بو دووباره بنیاتانه وهی به کپارچهیی کومه لایه تی کومه لگه له ریگه ی به شداریکردنی مه دهنیه وه.

یه که م: گه نده لی و نه بوونی شه فافییه ت:

گه نده لی بریتیه له خراپ به کارهینانی ده سه لاتی گشتی بو قازانجی تاییه ت، ئەمه یه ش متمانه به دامه زراوه سیاسییه کان تیکه دات. کاتیک هاو لاتیان هه ست ده که ن که به رپرسان بو به رژه وهندی خویان کار ده که ن نه ک به رژه وهندی گشتی، متمانه ده شیویت. له م کاته ی شدا نه بوونی شه فافییه ت رۆلکی سه ره کی ده گێریت. ئەگه ر حکومه ته کان به نهینی کاربکه ن یان زانیاری ئاشکرا نه که ن، هاو لاتیانیش گریمانه ی ئەوه ده که ن که کاریکی هه له ده که ن. به مه ش گه نده لی و نه بوونی شه فافییه ت سووریکی خراپی بیه متمانه یی دروست ده که ن، بو نمونه: له و ولاتانه ی گه نده لی به رفراوانی تیدایه و سیاسه تمه داران و بازرگانه کان تیدا به شدارن، هه میشه متمانه ی گشتی به دامه زراوه حکومییه کان له ئاستیکی خراپ و دابه زینی به رده و امدا یه، به تاییه ت له نیو کومه لگه په راویز خراوه کاند. (11)

دووه م: دابه زینی ئاستی سه رمایه ی کومه لایه تی:

(11) Braithwaite, V., & Levi, M. (Eds.). (1998). Trust and governance. Russell Sage Foundation.

هه ژان: ۳۴

سه‌رمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی ئاماژه‌یه بۆ ئهو توڤ و نورم و متمانه‌یه که ئاسانکاری بۆ هه‌ماهه‌نگی و هاوکاری له کۆمه‌لگه‌دا ده‌کهن. رۆبیرت پوتنام له کتیبی (بۆلینگ به تهنیا: دارمان و بوژانه‌وه‌ی کۆمه‌لگه‌ی ئەمریکی، 2000)، سه‌رنجی ئه‌وه‌ی داوه که مېوونه‌وه‌ی به‌شداریی کۆمه‌لایه‌تی، وه‌ک: که مېوونه‌وه‌ی ئه‌ندامی‌تی له ریکخراوه مه‌ده‌نییه‌کان، که مېوونه‌وه‌ی ریژه‌ی ده‌نگه‌ران و لاوازبوونی په‌یوه‌ندییه‌کانی گه‌ره‌که‌کان، ده‌بیته هۆی که مېوونه‌وه‌ی متمانه‌ی سیاسی. کاتیک خه‌لک هه‌ست به پچرانی په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل کۆمه‌لگه‌کانیان ده‌کهن، متمانه‌یان به دامه‌زراوه حکومییه‌کان که متر ده‌بیته‌وه. بۆ نمونه له ئەمریکادا دابه‌زینی ئاستی ریکخراوه‌کانی وه‌ک سه‌ندی‌کاکانی کریکاران و گروپه‌کانی کلیسا و ئه‌نجومه‌نی گه‌ره‌که‌کان رۆلی هه‌بووه له لاوازبوونی هه‌ستی کۆمه‌لایه‌تی. ئه‌م دابه‌زینه په‌یوه‌ندی به زیادبوونی جه‌مسهرگیری سیاسی و که مېوونه‌وه‌ی متمانه به حکومه‌ته‌وه هه‌یه. به هه‌مان شێوه له به‌ریتانیا، مشتومره‌کانی (بریگزیت، Brexit) پارچه‌پارچه‌بوونی کۆمه‌لایه‌تی به‌رچاویان ئاشکرا کرد، سه‌باره‌ت به‌وه‌ی تا چه‌ند گروپه‌کانی سه‌رمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی متمانه‌یان به نوخبه‌ سیاسییه‌کان هه‌بوو.⁽¹²⁾

سییه‌م: هه‌ستکردن به ناکاریگه‌ری حکومه‌ت:

متمانه‌ی سیاسی کاتیک که م ده‌بیته‌وه که خه‌لکی هه‌ستبکه‌ن حکومه‌ته‌که‌یان له چاره‌سه‌رکردنی پرسه سه‌ره‌کییه‌کانی وه‌ک قه‌یرانه ئابوورییه‌کان، گه‌نده‌لی و پێشکه‌شکردنی خزمه‌تگوزارییه گه‌شیه‌کاندا ناکاریگه‌ره. تووژینه‌وه‌کان ئه‌وه پێشانده‌ندن که ئه‌و حکومه‌تانه‌ی شکسته‌هین له به‌رپه‌رینه‌ی دارپوخانی ئابووری یان قه‌یرانه‌کان (بۆ نمونه: په‌تا، شه‌ر، یان هه‌لاوسان) تووشی دابه‌زینیکی به‌رچاوی متمانه‌ی گه‌شتی ده‌بن. بۆ نمونه: له ماوه‌ی قه‌یرانی دارایی جیهانی، سالی (2008) دا، متمانه به دامه‌زراوه سیاسییه‌کان له زۆریک له ولاتانی دیموکراسی رۆژئاوا دا زۆر دابه‌زی. له یۆنان که حکومه‌ت ریوشوینی

(12) Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster. (Chapter 1, pp. 15-30)

هه ژان: ۳۴

توندی خو پاریزی سه پاند، متمانه به ههردوو دامه زراوهی نیشتمانی و یه کیتی ئەوروپا به شیوهیه کی بهرچاو دابه زی.⁽¹³⁾

چاره م: ئالنگاری پئوانه کردنی متمانه ی سیاسی:

زورجار به هوی ئالوزی چه مکی متمانه وه پئوانه کردنی متمانه ی سیاسی قورسه. زوریک له توژیینه وه کان پشت به و راپرسییه ده بهستن که پرسیاریکی فراوان دهکن، وهک: ئایا متمانه ت به حکومت ههیه؟ به لام له راستیدا چه مکی متمانه فره ره ههنده بو نمونه: ده کریت متمانه بیت به سه رکرده کان، دامه زراوه کان، سیاسه ته کان، یان پرۆسه کان، که هه میسه له راپرسییه کاندا به روونی جیانا کرینه وه. سه ره پای ئه وهش، جیاوازیه کولتوورییه کان کاریگه رییان له سه ر چوئیتی تیگه یشتنی خه لک و وه لامدانه وهی پرسیاره کانی راپرسییه که ههیه. بو نمونه: له ولاتانی ئەسکه نده ناڤیا خه لک زیاتر متمانه یان به حکومت ده برپوه به به راورد به ولاتانی باشووری ئەوروپا. هه ندیک له زانیان ده لین ئەمه ده کریت به هوی ئەدای راسته قینه ی حکومت وه بیت، به لام هه ندیکی تر ده لین رهنگه به هوی ده برپینی متمانه بیت به که سایه تییه ده سه لاتاره کان. هه ره ها لیکۆلینه وه کان ئەوه نیشانده دن که وشه سازی له دارشتنی پرسیاره کانی راپرسیدا ده گونجیت بیته هوی وه لامدانه وهی جیاوان، ئەمهش له به راوردکاری نیوان ولاته کاندا کیشه دروستده کات.⁽¹⁴⁾

پینجه م: جه مسه رگیری سیاسی:

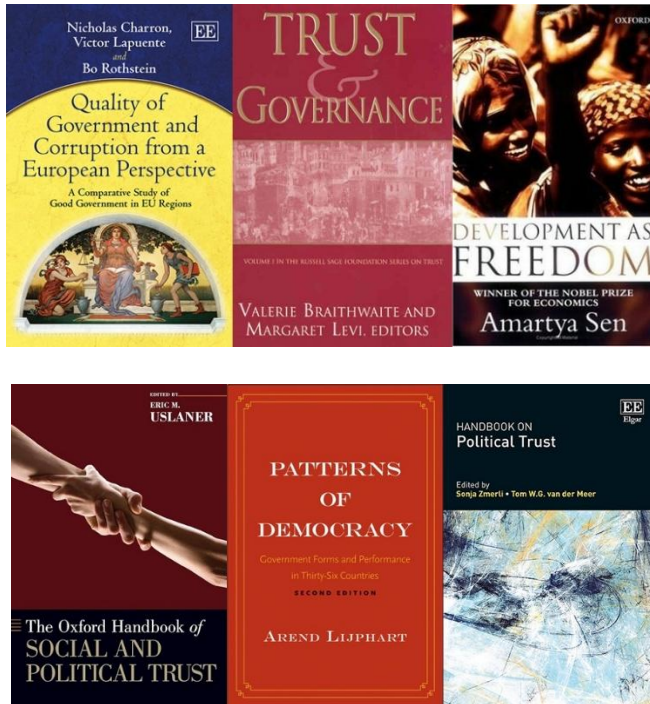
کاتیک کۆمه لگه کان به پیتی هیله ئایدیۆلۆجیه نه ته وهی و حزبییه کان به قولی دابهش ده بن، متمانهش به دامه زراوه حکومییه کان ده شیۆیت. جه مسه رگیری سیاسی ده بیته هوی دروستبوونی ئەقلیتی (ئیمه له به رامبه ر ئەوان)، واته

⁽¹³⁾ OECD (2017). Trust and Public Policy: How Better Governance Can Help Rebuild Public Trust. OECD Publishing. (Chapter 2, pp. 37-50)

⁽¹⁴⁾ Zmerli, S., & Van der Meer, T. (2017). Handbook on Political Trust. Edward Elgar Publishing. (Chapter 4, pp. 67-85)

هه ژان: ۳۴

هاولاتیان ته نهها متمانەیان به سه‌رکرده‌کانی گروپه سیاسییه‌که‌ی خۆیان ده‌بیت و بی‌تمانە ده‌بن به‌که‌سانی دیکه. ئەمەیش ده‌بیته‌هۆی کیشه و ناکارایی و بیتوانایی له‌جیبه‌جیکردنی سیاسه‌ته‌دریژخایه‌نه‌کان که پێویستیان به‌پشتیوانی دوولایه‌نه‌هه‌یه. بۆ نموونه: له‌ئەمریکا جه‌مسەرگیری سیاسی گه‌یشتووه‌ته‌به‌رزترین ئاستی میژووبی. لیکۆلینه‌وه‌کان ده‌ریده‌خه‌ن که متمانە به‌حکومه‌ت لای ئەندامانی پارته‌ی ده‌سه‌لاتدار به‌شێوه‌یه‌کی به‌رچاو زیاتره‌ و له‌نیۆ ئۆپۆزسیۆندا زۆر که‌متره. له‌هه‌نگاریا و پۆله‌ندا، حکومه‌ته‌کان تاکتیکی جه‌مسەرگیری سیاسیان به‌کاره‌یناوه، واته‌ نه‌یاره‌ سیاسییه‌کانیان وه‌ک هه‌ره‌شه‌ی وجودی پیناسه‌کردووه، له‌پیناو جیگیرکردنی ده‌سه‌لات، ئەمەیش متمانە‌ی له‌نیوان لایه‌نگرانی ئۆپۆزسیۆندا که‌مکردووه‌ته‌وه.⁽¹⁵⁾

⁽¹⁵⁾ McCoy, J., Rahman, T., & Somer, M. (2018). "Polarization and the Global Crisis of Democracy." *American Behavioral Scientist*, 62(1), 16-42. (pp. 22-30)

1. Abramson SF, Carter DB, Ying L. Historical Border Changes, State Building, and Contemporary Trust in Europe. *American Political Science Review*. 2022;116(3):875–895.
2. Amartya Sen (1999). *Development as Freedom*, Oxford University Press.
3. Braithwaite, V., & Levi, M. (Eds.). (1998). *Trust and governance*. Russell Sage Foundation.
4. Carstens, J. Unpacking political trust: a review of conceptualisations, determinants, and consequences. *Fr Polit* 21, 295–314 (2023).
5. Fung, A. (2006). Varieties of participation in complex governance. *Public administration review*, 66, 66–75.
6. Levi, M. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*.
7. Lijphart, A. (1999). *Patterns of democracy: Government forms and performance in thirty–six countries*. Yale University Press.
8. McCoy, J., Rahman, T., & Somer, M. (2018). "Polarization and the Global Crisis of Democracy." *American Behavioral Scientist*, 62(1), 16–42. (pp. 22–30)
9. Norris, P. (2020). *Why Trust Matters: Declining Political Trust and the Demise of American Liberalism*. Princeton University Press.
10. OECD (2017). *Trust and Public Policy: How Better Governance Can Help Rebuild Public Trust*. OECD Publishing. (Chapter 2, pp. 37–50)
11. Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster. (Chapter 1, pp. 15–30)
12. Rothstein, B. (2018). *The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective*. University of Chicago Press.

13. Timothy Besley, Sacha Dray, Trust and State Effectiveness: The Political Economy of Compliance, *The Economic Journal*, Volume 134, Issue 662, August 2024, Pages 2225–2251.
14. Uslaner, E. M. (2018). "The Oxford Handbook of Social and Political Trust." Oxford University Press.
15. Zmerli, S., & Van der Meer, T. (2017). *Handbook on Political Trust*. Edward Elgar Publishing. (Chapter 4, pp. 67–85)

هونه‌ری هاوچه‌رخى ئىسلامى له دیدگای وه‌رچه‌رخانى کولتوورییه‌وه

Contemporary Islamic Art

کارزان ئه‌حمده جان

به‌شى دووه‌م و کۆتایی

شتیک به‌ناوی هونه‌ره‌وه نییه، ئه‌وه‌ی هه‌یه ته‌نھا هونه‌رمه‌نده.

Ernst H. Gombrich

"بۆ مرۆفی هونه‌رمه‌ند دوو ژيان پيويسته، به‌یه‌کینیان ئه‌زمون بکات، به

ئهویتريان به‌ره‌مه‌به‌ینیت. ناسر خه‌سره‌و

به‌دریژایی میژووی مرۆفایه‌تی، مرۆفه‌گه‌وره‌کان گرنگیان به‌سیانه‌ی حه‌قیقه‌ت-
جوانی-چاکه‌داوه، تاسه‌ی چاکه‌کاری و حه‌قیقه‌تخوازیان ژيانی بۆ مانادارتر
کردوون. هه‌روه‌ها، مرۆفگه‌لیک هه‌ن تاسه‌ی ژيان وه‌های کردووه به‌شوین
هه‌ستی جوانیناسی و هونه‌ردا ویل بن، پرسپاری ئه‌وه‌یان نییه ژيان مانای هه‌یه،
یاخود نا، به‌لکو به‌عیشقه‌وه ده‌ژین و پرسه هونه‌رییه‌که‌یان بۆ ئه‌وان خودی
ژيانه.

هاوشیوه‌ی جیهانی ئیستامان، هونه‌ریش جیگیر نییه، به‌رده‌وام له‌گۆران و
گه‌وره‌بووندایه، ئه‌م هونه‌ره‌یش زمانحالی ئیستایه، ئاوینه‌ی رووداو و
به‌سه‌ره‌اته‌کانی رۆژگاری ئیستامانه، هه‌ر له‌به‌رئه‌وه‌یه هونه‌رمه‌ندانی رۆژه‌لاتی
ناوه‌پراست بۆ ئاشنابوون به‌به‌ها کولتووری و مه‌عریفیه‌کانی ئه‌م زه‌مه‌نه
زمانیکی هونه‌ریی هاوبه‌شیان دروست کردووه. هونه‌رمه‌ندانیک ده‌یانه‌ویت ئاور
له‌میراتی کولتووری خۆیان بده‌نه‌وه و له‌هه‌ولی بونیادنانی دیارده‌یه‌کن له

رېنگەي ھونەرەۋە، كە بە ڧەرھەنگسەنتەرى ناۋدەبىرېت. تىدەكۆشۈن كۆمەلگەكانيان لە ھەژارى كولتورى و مەعرفى رزگار بكن و ئاگايىك دروست بكن، تا نەتوانرېت لەلايەن دەۋلەتە ستەمكار و نادادپەرۋەرەكانى خۆيانەۋە فرىوبدرېن. ھەرۋەك قادر عەتپە دەلېت: "پىۋىستە ھونەرەمەندان لە ھەمووكات زياتر لە جىھانى دەوروبەريان رابمىنن، بە ھىۋاي ئەۋەدى لە ناۋچەكانى پاش كۆلۇنيالىزم داھاتۋويەكى باشتر بەسەربەرن." پىرسى ھەستىارىي كولتورى و دەۋلەت-نەتەۋە و سىياسەتسەرۋەرى بەھەند ۋەربگرن. ئەگەر ھونەرى ھاۋچەرخ بەگشتى قۇناغىك يان كۆمەلېك بابەتى ستراتىژى ھونەرى بېت، پىرسە گلۇباليىەكان بەھەند ۋەربگرېت، ئەۋا ھونەرى ھاۋچەرخى ئىسلامى، جوانىناسىيەكە لە ئەنجامى كۆمەلېك بارودۇجى كۆمەلايەتى و سىياسى و ڧەرھەنگىيەۋە سەرچاۋەى گرتۋە. ھەر لەۋ پىناۋەشدا خۆى ۋەگەرخستۋە، ياخود بە زاراۋەيەكى تر، بەشىك لە ھونەرەمەندان و گروپە ھاۋچەرخەكان، بۇ رزگاركردى كۆمەلگەكانيان لە ستەمكارى و نادادپەرۋەرى، ھونەر ۋەك توانست/پۇتېنشال دەبىنن. لە غەمى ئەۋەدان ھونەرەكەيان ئىستايى بېت و بەرھەلستى دۇخى ئىستا بكات، ۋەك پىراكتىكى رەخنەى كۆمەلايەتى خۆى ۋەدەربخات.

دىدگاي ھونەر دىدگايەكى پلۇرالىستى و ڧرەيىە، پى دەلېن: "ڧرەيى خۇشىيە تىكەلاۋەكان"، جەيمس ئىلكىنس (James Elkins) دەلېت: "ھونەرى ھاۋچەرخ ئەۋەندە ڧرەيى و ڧرە رەھەندە، بە ئەستەم دەتوانىت لە زمانىكى ھاۋبەشدا بدۇزرىتەۋە." لىرەۋە دەكارىت ھەر جۇرە ئەزمونىك ياخود پىرسىك لە چوارچىۋە و بەستىنى ھونەردا جىگە بگرېت، بەلام بۇ ھونەرى ئىسلامى نۇى دەبىت كاتىك رەھەندى ئەخلاقىش لەخۇبگرېت. دكتور سىروس دەبىژىت: "لە سەردەمى نويدا ھەر كەسىك باۋەرى بە كۆمەلېك بنەما نەبىت كە پىكھىنەرى ئەم سەردەمەن، ئەۋا لەم سەردەمەدا ناژى! ۋەك: ئازادى، مافى مۇۋف، ئەقلانىيەت، ڧرەيى، ...". ھەر لەبەر ئەۋەيە، رەھەندىكى دىكەى ئەم ھونەرەمەندانە كە جىگەى خۆيەتى نادىدە نەگىرېت، ئەۋىش قۇرمى رەخنە و نارەزايىەكانيانە لەدژى بابەتە

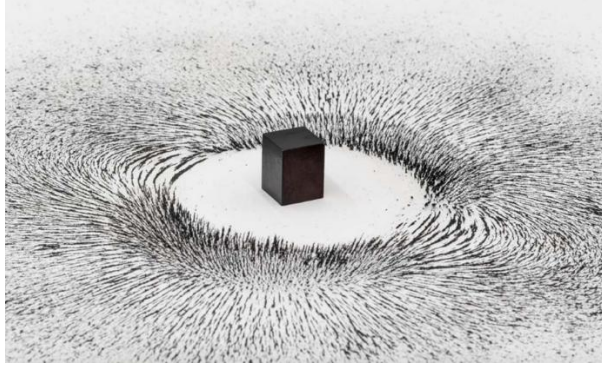
هه ژان: ۳۴

کولتووری و سیاسی و کۆمه لاییه تیه کانی زیدی خۆیان، ئەگەرچی هەر ئهوه رهههنده بههیزه کهی ئەم گروپهیه و حهقیقه تیکی زۆر له رهخنه و پيشنیازه کانیاندا ههیه، بهلام بهشیکی زۆریان به رۆژاوا و گهله ریه بهناوبانگه کان بهرکاریگه ر بوون، ئهوه بهرجهسته دهکهن که خواستی زۆر لهسه ره، واته بۆ زۆریکیان گرنگ نییه پرسه هونه ریه که چیه؟ گرنگ ئهوهیه رهههندیکی دژی له مه ر کولتووری ئایینی و سیاسی و کۆمه لایه تی رۆژه لاتی له نیو منالدانی خوی هه لگرتییت، نوکی رمه که یان روو له ژیا ری ئیسلامی و کولتوور و نه ریتی رۆژه لات بییت. به کورتی ده کریت بلین خالی بههیزی ئەم هونه رمه ندانه دیده رهخنه ییه که یانه له نهنگیه نه خوازاره کانی کولتووری خۆیان، خالی لاوازیان دیده بازرگانییه که یانه له پیناو گه له ریه کاند.

کولتووره جیاوازه کان ئەزموونی جیاواز به بهشته کان ده به خشن؛ به ئایین، به هونه ر...، کاتیک زمانه که ده بیته زمانیکی گه ر دوونی، ده بیته نوینه ری گشت کولتووره کان. له به شی یه که مدا له سه ر چه ند پرۆژه یه کی هونه رمه ندی عیراقی وه فا بیلال هه لویسته یه کمان کرد، له م به شه شدا له به رده م ئەزموونی چه ند کولتوور و هونه رمه ندی تر راده مینین و ئیلهام له پرۆژه کانیان وه رده گیرن.

ئهحمه د ماطر (۱۹۷۹- زیندووه)

هونه رمه ند و پزیشکی سعودی ئهحمه د ماطر، به به رهه مه فره چه شن و مه لئیمیدی مه کانی ناسراوه، له هه ولی گریدانی هونه ر و پزیشکییه، به به کارهیتانی کاری دهستی، چه ند به رهه میکی بهرجهسته کردووه، گرنگی زۆر به ناسنامه ی سعودیه دهدات، له هه ولی گه یاندنی ئەو په یامه دایه که خه لکی سعودیه یه ک ناسنامه ی نییه که نهوته، به لکو فره ناسنامه و فره شوناسه وه ک ئایین، بیابان، قه بیله کان، کۆمه لگه، کولتوور، ئەزموونی هونه ری ماطر له ئەزموونی ئەخلاقی و ئیمانی و مه عنه وییه وه سه رچاوه ده گریت. بۆ من هونه رکردن هاوشیوه ی نوێزه، ئەزموونیکی قوولی روحیه.

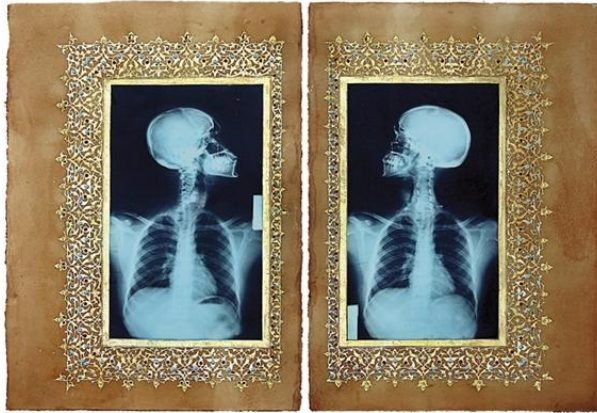

ئه حمه د ماطر، موگناتیس، ۲۰۱۷

زنجیره کاری موگناتیس "Magnetism"، له ئەزموونی خیزانه که مانه وه ئیلهامی وەرگرت، له خیزانه که ماندا ئه و قسه یه باو بوو، کاتیک ده چینه ناو حه رهم هه ست به جازیبیه تیک ده که یت، هیزیک راتده کیشیت به ره و خۆی! ههروهک چۆن موگناتیس ماده ئاسنیه کان راده کیشیت بوخۆی.

به ره مه که له دوو موگناتیس شهش پالووی پیکهاتوو، یه کیان له سه ره وه نوینه رایه تی که عبه ده کات، ئه وی دیکه شیان له ژیره وه یه نوینه رایه تی هیزه شاراره که ده کات. کۆمه لیک ورده ئاسنیش به شیوه یه کی بازنه یی له ده ور به ریان دانراوه، هه رکات موگناتیس ژیره وه بجولینیت، گشت ورده ئاسنه کان رووه و موگناتیس که ده بزوین، هاوشیوه ی ته وافی موسلمانان له ده وری که عبه ی پیروژ.

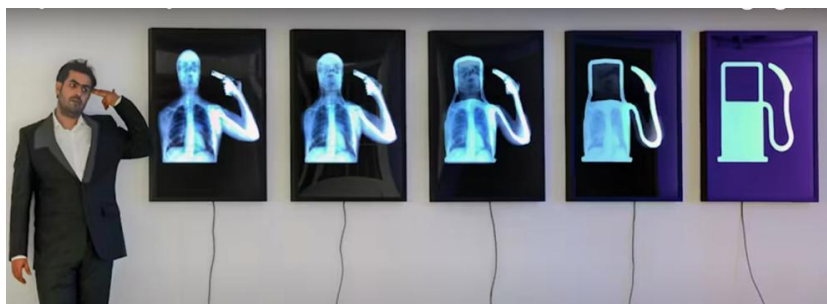
پاش ۲۵ سال ئەزموونی هونه ری و ئایینی، له هه ولی ئه وه دا بووم بزانه مروّف چۆن ئەزموونی ناوه کی ده کات، له کاتی ئه شیعه گرتندا ئەزموونیکى هاوشیوه هه یه، که خۆت ده بینیت له ناوه وه چۆنیت، بهر رووناکی ده که ویت، به برۆای من قورئان هه مان ئەزموونت بو دروست ده کات کاتیک نووری ئیلاهی دینه ناوته وه.

ئەشیعیە دوانەیی - وەقفی عوسمانی. ۲۰۱۲

کارەکه بە پرنٹی لیسۆگرافی لەسەر وەرەقەى کۆن کراوە، بە رەنگى چا و وەرەقەى ئالتوونى نەخشە سازىیەکەى بۆ کراوە، بە هەمان تەکنیک و کارى دەستى، کە پىشتەر بۆ نووسىنەوہى قورئان دەکرا.

دوایین کارى هونەرىی ئەحمەد ماطر، نىگەرانیى هونەرمەندە بەرامبەر گۆرینی شارىكى نەرىتى و پىروۆز لە رىگەى گەشەسەندنى ئابوورى و بازەرگانىیەوہ، هەرودەها کورترکردنەوہى شوناس و کولتوورى سعودى بە تەنھا لە رىگەى يەک ناسنامەوہ ئەویش نەوتە. ناساندنى بە ولاتى نەوت بچوکرکردنەوہ و لەبەرچاونهگرتنى ئەم هەموو نەرىت و مىراتە کولتوورىیەى کە ولاتىكى وەک سعودیە هەيەتى. ئەویش ئەشیعیەى پۆرترىتى خۆیەتى کە دەمانچەىەکى لەسەر سەرى خۆى داناوہ، ئەم ئەشیعیەى وەردەچەرخینىت بۆ پەمپى بەنزین و نەوت. دژى ئەوہ بوو ولاتىک بەم دەلەمەندىى کولتوورىیەوہ بە تەنھا بە ولاتى نەوت بناسرىت.

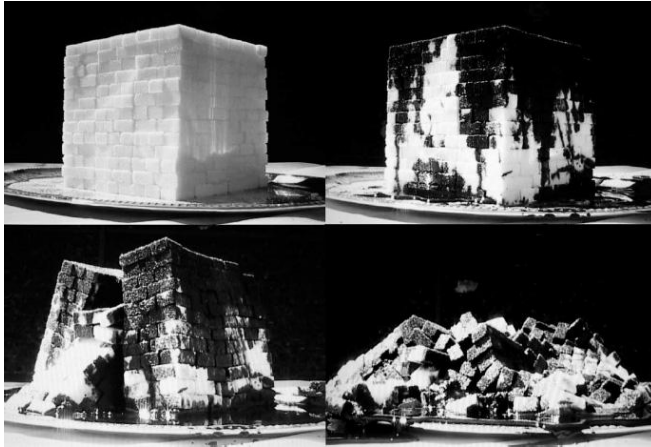

ئەحمەد ماطر، پەرەسەندنی مروّف، ۲۰۱۲

قادر عەطیە (۱۹۷۰- زیندووە)

هونەرمانەندیکی فەرەنسە-جەزائیریە، لە خیزانیکی جەزائیری لە فەرەنسا لەدایکبوو، ئەم پەرتبوونەش بەرامبەر گەرفتە گەورەکانی ژیان لەنیو دوو زۆندا زیاتر هەستیاری دەکات. کارەکانی پەيوەندیدارە بە گفتوگو جیھانیەکان و شوناسی کولتووری و کۆلۆنیالیزم. پرسیارە گرنگەکانی بە تەنها پرسی هونەری نین، بەلکو پرسی سیاسی و کولتووری و کۆمەلایەتیش.

بەرەمی 'شەکر و نەوت'، بەشیکە لە ئابووری جیھانی و کاریگەرییەکی گەورە لەسەر هەژاری و نادادی کۆمەلایەتی و داگیرکاری هەیه، هەرۆها کۆیلایەتی لە سەردەمی نویدا هەر لەوێوە سەرچاوەی گرتووە، گواستەوێ مروّف بۆ شت. گۆرینی مروّف بە شمەک. روونە پرسی نەوت پەيوەندییەکی بەهیزی بە داگیرکاری و سەردەستەیی ئەوروپا بەسەر رۆژھەلاتی ناوەراستدا هەبوو. عەطیە گرنگییەکی لە رادەبەدەر بە ناسنامەیی راستەقینە و ریشەیی رەسەنی میلەتان لەژێر چەمکی داگیرکاری دەدات.

قادر عه طیه، شه کر و نهوت، ۲۰۰۷

شه کره هه لچنراوه که نهوت ده کریت به سه ریدا، رهش هه لده گه پریت و ورده ورده شه کره که ده تویتوه له پریکدا داده رمیت.

قادر له ئینسته له یشنی 'تارمایی' دا، وینهی نویتز و بو شایی له جیهانی ئیسلامیدا وهرده گریت، به مانای پیشاندانی چه مکه گه ردوونیه نه مره کانی بوون. تارمایی بهرجه سته بوونی مرۆقه له نه بوونه وه بو بوون. نه بوون له ریگهی فۆرمه به تاله کانه وه، له راستییدا ئه وه پیشان ده دات که ئیمه زۆر کاتی و ده له مهین. په یکه رهکان فۆرمی ژنانی نویتز خوینیان ههیه، که له دایکییه وه سه رچاوهی گرتوه، له دوا ی له ده ستدانی بوون و پریی، فۆرمه که ده بیته به تالایی و نه مان.

قادر عه طیه، تارمایی، ۲۰۰۷

• هه ژان: ۳۴ •

مونیر فاطیمی (۱۹۷۰- زیندووه)

هونه رمه ندی مه غرینی- فەرهنسی براوهی خه لاتی (جهمیله) بو هونه ر، مونیر هاوشیوهی ئارکیؤلۆجسته کان ئەزموونی ژیان دهکات و له ویوه پرسیار له جیهان و بوون دهکات؛ ئه رکی هونه رمه ند له نیو کۆمه لگه ی قهیراناویدا چییه؟

کۆی بیری مونیر له هه ولی ئه وه دایه که چون کۆمه لگه کان له دوا ی نه هامه تی و قهیران ده ست به گه شه سه ندن بکه نه وه، سه ره له نوی خۆشه ویستی بو نیات بنینه وه، له پاش ئەم هه موو نه هامه تییه چون هه ستنه وه سه ر پیکانی خۆیان.

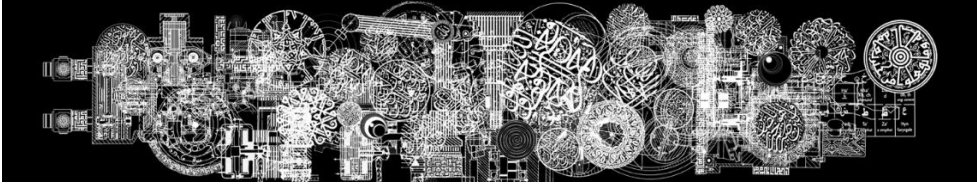
مونیر فاطیمی، ئۆرینتال ئەکسدنس (به هاری عه ره بی)، ۲۰۱۱

ژاوه ژاو بنه مای سه ره کی راپه رینه جه ماوه ریبه کان پیکدینیت، خه لک واده که ن ناره زایه تیبه کان بیسترین. له فه زایه کی کراوه ی گه له ریبه که دا ژاوه ژاویک، هاواریک ده نگ ده دنه وه له جقاتیکی بيشوماره وه سه رچاوه ده گریت و بینه ران که مه ندکیش ده کات. بلنډگۆکان له سه ر فه رشیکی رۆژه لاتی جیگیرکراون، وه ک ئاماژه بو به هاری عه ره بی.

ژاوه ژاوه که ده نگ ناره زایی نه وه یه که له ناو جه وروسته می دیکتاتوره کانه وه، ده نگ بزماره کانیش ده چه قنه جه سه تی نادایی و تابووتی حکومه ته گه نده له کانی نیشتمانی عه ره بی. مونیر ده لیت چون ده نگه کان له بلنډگۆکانه وه ده بیسترین،

هه ژان: ۳۴

ئاواھیش ھونەر دەتوانیت بەرامبەر بە گۆرانکارییە گەورەکانی میژوو بە ئاگامان بەیئیت.

مونیر فاتیمی، مۆدیرن تایم، ۲۰۱۰

مونیر گرنگی بە زمانی تەکنەلۆجیا و میژووی ئامیرەکان دەدات، لە ئێستەلەیشنی 'مۆدیرن تایم'دا، کاریکی ئیجگار ئالۆز پیشان دەدات، چون کۆمەلگە ی عەرەبی چوونەتە نیو مۆدیرنەو، جیھانی عەرەبی گۆرا، وەک ئەوێ ئامیریکە و تیبیتە کار، ھاوشیوێ ئامیرە زەبەلاحەکی چارلی چاپلن.

بەرھەمەکە پیکھاتوو لە بەکارھینانی جواننوسی ئیسلامی شیوہ بازەیی، ئەمەش ھاوکارە بۆ پیشاندانی ئامیرئاسا و جوولەییەکی تاییەتی پیدەدات. لە یەک کاتدا جوانی و ترسناکی ئاوێزان دەبن. جوانی بۆ بینەر ھەمیشە وەک داویک وایە، زۆر جار بینەرەن ھیواخوازن بگلیتە نیو ئەو داوہ و تەلە ئیستاتیکییەو کە ھونەر مەند گەرەکیەتی.

بەکارھینانی میدیەمی فیدیۆ، شتیک بەرجەستە دەکات کە پیشتر بوونی نەبوو، شتیک لە نەبوونەو دینیتە بوون. بیروکە ی فیدیۆکەش سەرنجراکێشە، دەتوانیت بیکوژینیتەو وەک ئەوێ نەبوویت، لەگەڵ میدیەمی تردا ئەو مامەلە یە ناکریت، بۆ نمونە: تابلۆ. لە ھەمانکاتدا بیروکە ی وەھمی شاشە جیگە ی تیرامانە. کیوہرەیتە ی ئەلمانی بۆریس گرویس (Boris Efimovich Groys) دەلیت: "کاری ھونەری فیدیۆ گرنگیەکی لەویدایە کە لە ھەرکات و ساتیکدا دەچیتە بەردەمی، جۆریک لە مانا و مەدلۆل و پەیدا دەکات، وەک فیلم نییە، سەرەتاکەت لە دەست بچیت، تیگە یشتن لە کۆی فلیمەکەت لە دەستداوہ."

مونیر فاتیمی، پارادوکس، ۲۰۱۴

پارادوکس کاریکی تری رهخهیی فاتیمییه، پیی وایه ئایینهکان زورکات رههنده توندوتیژهکهیان زهقدهکریتتهوه. لهم کارهدا رهخه له رههنده مرۆبیهکهی ئایینی مهسیحی دهگریت، دژایهتی سیانهیی مهسیحیهت دهکات، بهو پییهی رههندی مرۆبی لهخودهگریت.

دهمه ههپهی ئاسنبر و برهبنی چهقۆ تیژکردنهوه، که لهویدا پیته نوسراوهکان که پیتی عه رهیبی ئیسلامین، پی تیژ دهکریتتهوه، له لایهن بینه رانهوه دهتوانریت ئامیره که وهگه برخریت و بینه نهخشی له وهگه پخستنی کاره هونه ریبه که دا ههیه. رهخهکانی مونیر به زوری ئایرونیکی، رهخه له کولتوری ئایینی دهگریت، دهیه ویت بلیت ئایه تهکان به قازانجی خویان به کاردههینن و زیاتر رههنده شه رانگیزی و توندییه کهی دهخریتته بهرچاوان.

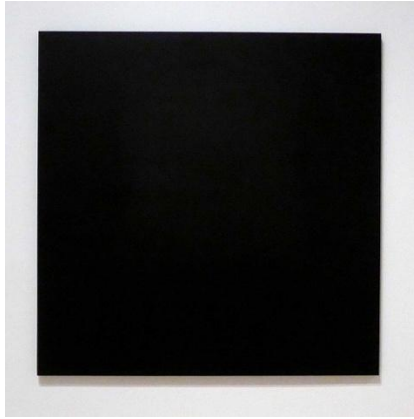
شیراز هۆشیاری (۱۹۵۵-زیندوو)

خانمه هونه رمهندی ئیرانی-به ریتانی، چه مکی ناسنامه و مهعنه و بییهت و تهسه و فی فارسی بو ئه م گرنگن، چه مکی رووناکی و تاریکی لای شیرازی، رووگه یه کی

• ھەژان: ۳۴ •

عیرفانی ئیشراقییه، پیگهی دلّه له تاریکییه وه بۆ رووناکی، نووری ئیلاهییه، دهبیته هۆی بوون، ئەگەرنا بوون هەر نه ده بوو.

شیرازی به شوین کە شفی بینینی گیانه وهیه، چۆن بوون ده بینیت. ئاگایی بینین بۆ ئەو گرنگترینه، داوهریی بینینه کانمان چۆن و چۆن دەرکیان دهکەین.

شیرازی هۆشیاری، پهرده، ۱۹۹۹

له تابلوی "پهردە-Veil" دا، له سالی ۱۹۹۹ که ته نهها چوارگۆشه یهکی ته واو ره شه، دهیه ویت بلیت، ئامانجه نه توانین بینین! ئەو له م تابلویهیدا دهیه ویت بلیت راسته ره شه، هیچ دیار نییه، ئیوه به ته نهها دیوه ماتریالییه که ی ده بینن، به لام بینین و ئاگایی بینین لیره وه ده ستپیده کات. هیچ نابینیت و هیچی له سه ر نییه! هەر ئەو کاته ئەو پرسیاره له خۆت دهکەیت؛ به راست من خه ریکم سه یری چی دهکەم؟ هەر ئەو کاته له نیو دلی تابلۆکه وه رووناکییه کت بۆ دهکریته وه و دهتوانیت بۆشایی و بیکو تایی بینیت. چوارگۆشه ره شه که نارەزایه تییه به رامبه ر زانین.

مه ولانا له مه سنه ویدا ده فهرمویت، له نیوان من و تودا په رده یه ک هیه ئەو په رده یه نه مینیت نه من ده مینم نه تو. هەر لیره وه یه مرو فقه کان به چاوی دلّیان شته کان با شتر ده بینن با له تاریکیشدا بن.

هه ژان: ۳۴

کیوبیکی ته‌واو تاریک، ته‌نھا ده‌تگه‌یه‌نیت به ۴ شاشه.

شیرازی په‌یوه‌ست به تابلو ره‌شه‌که‌یه‌وه، کاریکی فیدیوی به‌ره‌هم ده‌هینیت، به ناوی هه‌ناسه، له ۲۰۰۳ دا. له کیوبیکی ناو‌بو‌شی ته‌واو تاریکدا ده‌ر‌و‌یته ژووریکی بچووک به‌ته‌نھا چوار شاشه‌ی هه‌یه، له هه‌ریه‌ک له شاشه‌کان ده‌نگی ژنانیک دیت که به کولتوری خویان و به نه‌ریتی خویان مونا‌جات ده‌چرن، که هه‌ریه‌که‌یان نوینه‌رایه‌تی چوار ئایینی جیاواز ده‌کن، له ریگه‌ی میوزیک و وشه‌وه خۆ‌ده‌رده‌ب‌رن، له‌راستیدا هه‌روه‌ک ئاگایی روحیه له کولتور و ئایینه جیا‌وازه‌کاندا.

شیراز هوشیاری، هه‌ناسه، ۲۰۰۳

• هه ژان: ۳۴ •

کاتیک له تاریکیداین و نابینین، دل‌ه‌راوکیتمان بۆ دروست ده‌بیت، پرسیاره‌که‌ش هه‌ر لیره‌دایه، وا بیرده‌که‌ینه‌وه رووناکی به‌رچاومان رووناک ده‌کاته‌وه، به‌لام له‌راستیدا، نابینامان ده‌کات! ئیمه ده‌توانین له تاریکیدا خۆمان باشتەر ببینین، فریتۆف شقان (Frithjof Schuon) ده‌بیژیت: "چاوی دل به ئەندازه‌ی هه‌زاران چاوی ده‌بینیت."

شیرین نه‌شاط (۱۹۵۷- زیندووه)

هونه‌رمه‌ندیکی ئیرانییه، هه‌ر له مندالییه‌وه شیرین گه‌ورانه بیرری کردووه‌ته‌وه. هاوشیوه‌ی هونه‌رمه‌ندانی هاوړیی، به‌کاره ره‌خنه‌بیه‌کانی ناسراوه، له لایه‌نه‌کانی سیاسه‌ت، کۆمه‌لایه‌تی و جیهانی ئیسلامی. شیرین ده‌لایت له هه‌ر جیگه‌یه‌ک بم کاره‌کانم ره‌خنه‌ی سیاسیین، چونکه ئیرانیم. ره‌خنه له کولتور جوړیکه له به‌رخۆدان، هه‌ر له‌به‌رئه‌وه هونه‌ره‌که‌م دژی نادادی و سته‌می حکومه‌تی ئیرانه. ئەگه‌رچی له ۱۷ سالییه‌وه ئیرانم جیهیشتووه، به‌لام به‌قوولی ریشه‌م له نیو کولتووری ئیرانی و روژه‌ه‌لاتی ناوه‌راستدا داکوتاه.

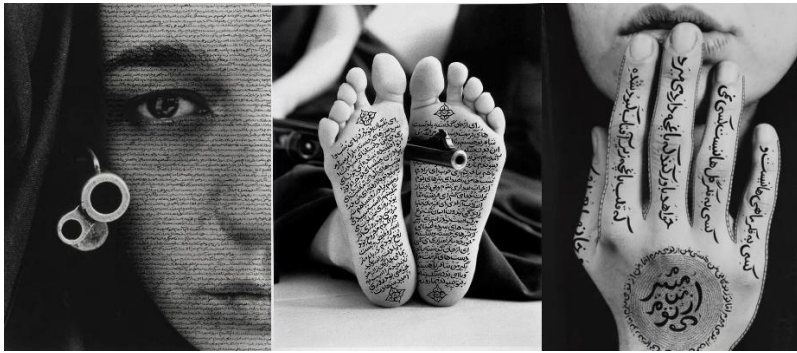
شیرین نه‌شاط، بئقه‌راری، ۱۹۹۸

کاری فیدیوئینسته‌له‌یشنی بئقه‌راری له سالی ۱۹۹۸، باس له جیاوازی ره‌گه‌زی و مملانیی ژن و پیاو ده‌کات له کولتووری پیاوسالاریدا. کاره‌که پیکهاتووه له دوو شاشه، له یه‌کیکیان هونه‌رمه‌ندیکی پیاو گۆرانی ده‌چریت، بینهریکی زۆری هه‌یه، له شاشه‌که‌ی تر خانمه هونه‌رمه‌ندیک گۆرانی ده‌چریت و هیچ گوینگریک

هه ژان: ۳۴

له بهرامبه ریدا نییه. شیرین به شعر و گۆرانی کار له سهه دهسه لاتی کولتووری و جیاوژی جیندهری دهکات.

هونهر بۆ شیرین زمانیکی شاعیرانهیه، توانایی بهیانکردنی سات به ساتی ژیانی ههیه، هونهر له جیهاندا زمانیکی هاوبه شه. هه ر لیره وه هونهر به شوینیک ده زانیت که تیندا جیهانی ناوهکی و دهرهکی ده بنه وه به یهک و ترس و ئومید و ئاره زوو گشت پیکه وهن.

زنجیره فۆتۆی سکوتی یاخی، ژنانی خودا، ۱۹۹۴

به شیکی زۆر له کارهکانی شیرین فۆتۆگرافین و پاشان به دهست و پهنجهی خۆی نووسین دهخاته سهریان، تیکستی زۆریک له کارهکانیش شیعری خانمه شاعیره ئیرانییه کانه، به تایبته فروغ و تاهیره، بۆ زیاتر گه یاندنی دهنگی ژن له ئیران و رۆژه لاتی ناوهراستدا. به تایبته له زنجیره کارهکانی 'ژنانی خودا'، باس له و دژیهک و دوو ئاراسته بینینه دهکریت له سهه ژنان، که له ناوخۆدا به زۆر سهه پۆش دهدریت به سهریاندا و له دهره وهش به تایبته له دوای ۱۱ سپیته مبهه وهک نامۆ و تیرۆرست ته ماشاده کرین. ئه گه رچی ئه وه هه میسه ده لیت وینه کان خه له تینه رن، ده بیت بچینه پشت وینه کان و ئاماژهکانی وهک په چه، ده مانچه، نووسین، نیگا، به پپی شوینکات لیکیان بدهینه وه، شیرین ده لیت، ئیمه رووبه پرووی دوو جهنگین؛ یهکیان بهرامبه ر رۆژئاوا که چۆن سهیری ژنان و ناسنامه ی ئیمه

هه ژان: ۳۴

دهكهن، ئه ویتریان حكومت كه بهردهوام بو هیشتهوهی دهسه لاته سته مكاره كهی
خوی هه رچی هیزی نائه خلاقى خوی ههیه بهكارى دههینیت.

زنجیره فۆتۆی سكووتی یاخی، ژنانی خودا، ۱۹۹۴

له دهه نه نجامدا، كاتیک به قوولی رۆده چیته پاشخانی كولتوری و مه عریفی
ژیاریك، دۆش داده مینیت، ئه م هه موو ده له مهندی و جوانیه مرویه چون
به ده سته اتوو. به تایبته ئه و ده مه ی ده چیته ده ره وه ی ئه و ژیاره، نیتچه گوته نی
بو بینینی جوانی شاریک پیویسته بچیته به رزترین مناره ی ئه و شاره و له و یوه له
دیمه نه كان بروانیت. هه ر په یوه ست به وه وه، مه ولانا ده فه رمویت، ماسیه كان
به های ئا و نازان، تا ئه و ده مه ی ده كه ونه ده ره وه ی ئا و، ئه وسا ده زانن چییان
له ده سته داوه.

زۆریك له هونه رمه نده كانی تاراوگه به ستایی باوی هونه ری رۆژگار کاریگه ر
ده بن، به لام هه سته ده كه ن دووره له روو حیانه وه و تیریان ناکات، نا ئاگان له وه ی
شتیک ونه، ئه ویش كولتوره كه ی خویانه. بویه ئه و هونه رمه ندانه ی ئاماژه مان
بو کردن، ره سه نانه ده لاقه یه ك بوون بو زیاتر ئاشنا بوون به دۆخی سیاسی و
كۆمه لایه تی و كولتوری زیدی خویان، ئه ویش له ریگه ی هونه ره وه.

• هه ژان: ۳۴ •

ئامانج له م نووسینه ئاشناکردنی خوینه‌ری خوومان بوو به چهند ره‌هه‌ندیکی هونه‌ری هاوچه‌رخي ئیسلامی، یاخود هونه‌رمه‌ندانی روژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست که پرسه لۆکالی و خو‌مالییه‌کانیان بو گ‌رنگ بوو، به‌لکو له‌ویشه‌وه له هه‌مبه‌ر ئەم کایه به‌پیزه پیزانینیک دروست بییت.

سه‌رچاوه‌کان:

- 1- کۆمه‌له نووسه‌ر، هونه‌ری هاوچه‌رخ، وه‌رگی‌پان، هه‌لگورد ئەحمه‌د، ۲۰۲۲
- 2- ئەنتۆن فان دین براموش، هزراندنی هونه‌ر، وه‌رگی‌پان، نه‌به‌ز سه‌مه‌د، ۲۰۱۸
- 3- بابه‌ک ئەحمه‌دی، حه‌قیقه‌ت و جوانی، وه‌رگی‌پان مه‌سه‌عود بابایی، ۲۰۱۰
- 4- کارزان جان، گۆران عب‌دولا، هونه‌ر و مه‌عنه‌وییه‌ت، ناساندنیک بو هونه‌ر و بیناسازی ئیسلامی، ۲۰۱۸

5-Jessica Cerasi, Kyung An, Who's Afriad of Contemporary Art, 2017

6-David John Abert, Art After Metaphysics, 2013

7-LACMA, Islamic Art Now, Contemporary art of the Middle East, Part 1, 2, 2015

8-Seyyed Hossein Nasr, Islamic Art & spirituality, 1987

9-Nadine Khalil, 10 Standout Artists at the Inaugural Islamic Arts Biennale, 2023

10-Sondos Baslouh, Latency, Light, And Void: Key Concepts in Contemporary Islamic Art, Islamic Heritage Architecture and Art III, 2020

<https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-10-standout-artists-inaugural-islamic-arts-biennale>

پهروهده وهك پيشاندان

فیرکردن وهك وتن

ئاری عهلی ئەمین

پیشهکی

لهم نووسینه دا ههولم داوه بهشیک له ئەزموونی چه ند ساله ی خویندیم، چ وهک خویندکار و چ وهک مامۆستا، له ژیر روئشنا ی ههردوو چه مکی 'پیشاندان' و 'وتن' لای فیتگنشتان بخوینمه وه. راستیه که ی گوفتار و نووسین جیگه ی کردار ناگرنه وه، به لام زور بوم گرنگه و مه به ستمه بهشیک له ئەزموون و هزرینی خوم وهک ئاگایی بکه ریکی بواره که له روانگه یه کی دیاریکراوه وه بخه مه روو. ^(۱)

ئه گه رچی ئه و بوار و چه مکه نه ی ئه م نووسینه پیکدینن، به رووکه ش وا دهرده که ون سه ربه فه لسه فه ی کیشوه ری بن، چونکه له فه لسه فه ی کیشوه ریدا زیاتر باس له و به ها و دوخانه ده کریت که ده درینه پال مروف و بوون و چوئیتیه که ی، به لام به هاتنی فیتگنشتاین و به تاییه ت نووسینه کانی دوا ی تراکتاتۆن، ئه و دیده ی هه لوه شانده وه که گوایه فه لسه فه ی شیکاری ناتوانیت خوی له قه ره ی کیشه به های ی و ئه خلاقیه کانی مروف بدات، یان خوی به دوور بگریت له باسه وجودی و ئایینی و ئیمانیه کانی مروف، له و سوئنگه یه وه که پهروه ده و فیرکردن له بواره زور گرنگ و بنه ماییه کانی ژیا نی مروفن، مروف له هیه چ شوینکاتیکدا ناتوانیت له و دوو چه مکه بینیا ز بیت، بو یه له بهر پیگه ی پهروه ده و فیرکردن چووم بو لای فیتگنشتاین و چه مکه کانی 'پیشاندان' و 'وتن' م لی خواستوو و 'پهروه ده' م وهک پیشاندان و 'فیرکردن' م وهک وتن خویندوو ته وه.

هه ژان: ۳۴

6.522 – شتيك ههيه ناكري دهربېردري، ئهوه خوئ دهردهخات، ئهوه سوڤيتيه.^(۲)

6.522 – زور شت ناخرينه نيو وشهوه. [ئهم شتانه] تهنه خوئان دهردهخن، ئهمانه شاراوهن.^(۳)

6.522 – راستيهكهئ شتانيك ههن ناكريئ به وشه. خوئان پيشان دهدهن. ئهوانه سهربه عيرفانن.^(۴)

چه مكه كليبيهكان: خوئندن، پهروهرده، فيركردن، وتن، پيشانندان، بهها، ئهخلاق.

جياكردنهوهئ كردار و گوفتار

له كومه لگه دا له هه موو سهرده ميكدان و بهردهوام جياكردنهوهئ كردار و گوفتار مژاريكي روون و بهرباسه، ئهوه به لگه نه ويسته ئاوهزي مروڤ زور به سانايي ئهوه دوانه جياده كاتهوه. ئهوه جياكردنهوهئ پيويستي به تهمهن و كوكردهوهئ ئهزمونيش نييه، تهنانهت له وتنيش ئاسانتره ئهگهر له گوشه يه كي ترهوه بيليين؛ دهكريت بي مشتومر پيشانندان بخهينه خانهئ 'كردار'هوه و وتنيش له خانهئ 'گوفتار' دا بنيين.

چي له نووسين به دهره؟

چون بتوانين به نووسين باسي پيشانندان و وتن بكهين، ئامانج له م نووسينه خودي پيشانندان و وتن نييه، بهلكو ئهوهئ ناچارمان دهكات ئهوه دوو چه مكه بهينينه ناو كرده يه كي تري مروئيه وه، كه ئهويش نووسينه، خودي پهروهرده و فيركردنه. خوئندنهوهئ پهروهرده و فيركردنه له بهر روئشايي ههردوو چه مكي 'پيشانندان' و 'وتن'!

پيشانندان و وتن لاي فيتگنشتاين

هه ژان: ۳۴

لودفیک فیتگنشتاین له قوناغی یه که می فلهسه فه که یدا و له کتیبی تراکتاتوسدا، به تایبته سه بارهت به سنوورهکانی زمان و نهوهی دهکریته به شیوهیهکی واتاداران به گوتریته، پیشاندان و وتن دهبنه دوو چه مکی کلیلی فلهسه فه که ی، له م نووسینه دا نهو دوو چه مکه مان کردووه ته دوو چاو و له ویوه به دیدیکی نوئی بو پهروره ده و فیرکردن دهروانین.

به ئاسانی و بی وهستان و بیرکردنه وه، له ناوه وه و دهره وهی ههر داموده زگایهک، یان ههر قوناغیکی ژیان، ده توانین نهو مروقانهی ته نها خاوه نی قسه ن و نهوانه ی خاوه نی کرده وهن یان قسه و کرده وه یشن جیابکه ینه وه.

فیتگنشتاین

ماموستا و چاکه و خراپه و بوشایی نه خلاق

زور بنه مایی و گرنگه منی ماموستا به رامبه ر به و بابته ی تئیدا پسپورم و ده یلیمه وه ئاگا بم، ئاگا بم به رامبه ر نهوه ی له پهروره ده کردندا به شدار بووم یان ته نها فیرخوازه کانم فیرکردووه، ئایا دوور و نزیک به لای به هاکانی چاکه و خراپه دا چووم، یان ههر زانستیکی بیلایه نم گه یاندووه، نهو که شه ی من و فیرخوازه کان تئیدا روژهکانی وهرزی خویندن به سه رده به ین، بارگاویم کردوون به به هاکانی چاکبوون، یان ساردوسرانه خووم به دوورگرتووه له ههر ئاراسته کردنیکی نه خلاق، له کاتی بهرکه وتنم له گه ل فیرخوازه کانمدا چ که سایه تییه کم هه بووه، چونکه ده بیته ئاگادار بین وانه وتنه وه سه رباری گه یاندنی ههر بابته تیکی یان زانستیکی نه زموونی و مرویی، زنجیره یهک ورده رهفتاری منی

هه ژان: ۳۴

مامۆستایه له گهڵ بهردهنگه کانم، که فیرخوازه کانمه، ئه و زنجیره رهفتاره بونیاده نه ری که سایه تی منه، هاوکات پیشاندانی مۆدیلیکه له پهروه ده، پیشکه شکر دنی جو ره که سایه تیه که.

مامۆستا و راهینه ر

ئایا درکی ئه وه م کردوه که راهینه ر بووم یان مامۆستا، راهینه ر کاری ئاسانه، ئه و مه رج نییه به رپرس بیته له گه یاندنی به ها ئه خلاقیه کان، کاری راهینه ر گه یاندن و فیرکردنی ته کنیکه، به لکو ئیش له سه ر هه لئانی مرۆفه کان ده کات بو بردنه وه و سه رکه وتن، ئیتر بو ئه و خستنه پرووی سیستمیکی ئه خلاقه نه ک هه ر کاری یه که می نییه، به لکو گرنگیش نییه، ئیشکردن له سه ر ره هنده ئه خلاقیه که ی مرۆف به خول و چه ند خوله کیک نا کریت، ئه وه ده رکه وته ی مامۆستایه تی منه له ناو فیرخوازه کانمدا، چینی ماندویتی و خه مخۆری و دلسۆزی و به لاوه گرنگبوونی منه بو ئه وان، ئه وانه هه موو به های مرۆفانه، رهفتارگه لیکن پیش هه ر شتیگ ئامانجیکی مرۆفانه له پشتیانه، روونه که رهفتار بابه تی وتن نییه، به لکو ده بیته ببینریت.

چۆن پهروه ده بناسینه وه؟

هه ر کرده یه کی فیرکردن هاوکات خه میکی دلسۆزانه ی لایه نگرانه ی به هاکانی چاکه و خراپه ناوه رۆکی بیته، ئه وه پهروه ده یه، پهروه ده به رله وه ی پیشکه شکر دنی زانایه کی ئه تۆم یان فیزیای کوانتته م بیته به کۆمه لگه، پیگه یاندنی مرۆفیکه له خه می چاکه ی گشتی و فه زیله ته کاندایه، لیژده مه به سه که ئه وه یه هه موو زانسته کان له خزمه ت چاکبوونی مرۆفدا بن، واته مرۆفایه تی له بچوو کترین هه نگاویدا له هه ر زانسته کدا ره چاوی به ها ئه خلاقیه کان بکات، ئه وه پهروه ده یه، واته هه موو بابه ته زهینی و تیوری و تاقیگه ییه کانیش ده بیته ئاویتته ی چاکبوون بکرین و بخرینه سایه ی به هاکانه وه.

پهروه ده و به خته وه ری

یه کیکێ تر له و چه مکهانه ی که ناچنه خانه ی وتنه کانی مروڤه وه و ده بیته ده ربکه ون، به لکو پیشان بدرین، به خته وه ریبه، ئامانجی سه ره تا و کو تایی هه ر زانست و مه عریفه و فه لسه فه یه ک 'ده بیته' بمان گه یه نیته به به خته وه ری، ئه و 'ده بیته' ده بیته کی ئه خلاقیه، واته پهروه ده یبه، ئه گه رنا هه رگیز له زانستیکی وه ک فیزییا بهر چه مکی به خته وه ری ناکه وین، له جیۆلوجیدا ئیشمان به هاوڕیبه تی نییه، یان کیمیا چ ئیشی به ته قوایه، بۆیه نه ک هه ر فیرکردن و فیربوون، به لکو بوونه زانا له و زانستانه دا هیچ گه ره نتیه کی تیدا نییه بۆ گه یشتن به به خته وه ری، له کاتییدا مروڤ هه ر کاریک و هه ر زانستیکی به ره م دینیت، ئامانجی سه ره تا و کو تایی ده بیته به خته وه ری بیته، ئه گه رنا بۆ نمونه: خویندنی ئابووری و زینده زانی له پیناو چیدا، با گریمانه ی ئه وه بکه ین مروڤ ده گات به خالیکی به ناوی 'دواخالی پیشکه وتن'، ئه گه ر له و خاله دا هه موو شتیکی ده سکه وت جگه له به خته وه ری، ئه وه نه ک هه ر هیچی نه کردوه، به لکو زۆر شتی کردوه که دووری خستوه ته وه له به خته وه ری و بریا هیچی نه کردبا.

مروڤ و ئامیر و پهروه ده

ئه گه ر منی ماموستا روڤم ته نها خستنه رووی بابه ته کانی ئه و زانسته بیته که پسپورم تیدا، هیچ به لاداخستنیکی یان لایه نگریه کی به هایه له وانه وتنه وه مدا نه بیته، واته ته نها فیرکردن ئیشم بیته، ئه وه لیره دا چی من له روڤوتیک جیا ده کاته وه، خو ده بیته له خوڤم بپرسم ئایا کرده وه ی من له پۆلدا ئامیرانه یه یان مروڤانه، چ جیاوازییه ک هه یه له وه ی فیرخوازه کانم وانه که له من وه ربگرن له گه ل ئه وه ی به داتاشو قیدیویه کی فیرکردن له سه ر هه مان بابه ت ته ماشا بکه ن، بوونی من له پۆلدا چ جوړه بوونیکه، ئه گه ر ئه وه ی فیرخوازه کان له منی وه رده گرن، له قیدیویه کیش وه ری بگرن، ئیتر من چ کاره م، بۆیه نابیت هه ر به و ساده ییه وا له ته کنه لوجیا بروانین که ئاسانکاره و زۆر ئیشمان بۆ ده کات و کاتمان بۆ ده گه رینیته وه، به لکو له به کارهینانی ته کنه لوجیادا ده گه ین به خالیکی، بوونی من وه ک فیرکاریک ده خاته ژیر پرسیاره وه، به لام بوونی من وه ک پهروه ده کاریک

• هه ژان: ۳۴ •

بوونیکى زیندووی مروڤانهی وهه‌هایه که تهنها له منی مروڤ ده‌وشیتته‌وه، واته په‌روه‌رده ئه‌وه ئه‌رکه‌یه بۆ هه‌میشه له ئه‌ستوی مروڤدا ده‌میتته‌وه، دیاره ئه‌رکیش وتن تیده‌په‌رینیت و ده‌رژیتته مالی پیشاندانه‌وه.

له سه‌رده‌می زیره‌کیی ده‌ستکرددا

ئه‌وه‌ی خویندگه ده‌پاریزیت په‌روه‌رده‌یه نه‌ک فیترکردن!

له‌م روژگاره‌دا که زیره‌کیی ده‌ستکرد به‌رده‌وام گه‌شه‌ده‌کات، هه‌ر هه‌نگاوێک به‌وه ئاقاره‌دا ب‌روات که پیناوژوی خویندن به‌لای فیترکردندا ببات، ئه‌وه زیاتر له ته‌مه‌نی خویندنگه‌کان کهم ده‌کاته‌وه، واته هه‌رچی زیاتر به‌لای فیترکردندا ب‌روین زیاتر له کو‌تایی خویندنگه به‌م مۆدیله‌ی ئه‌مروۆ نزیک ده‌بینه‌وه، چۆن؟ ئه‌وه پرسیکی حاشاهه‌لنه‌گره و نه‌ک ئاگامان لینیته‌ی، به‌لکو له‌ناویدا ده‌ژیین که زیره‌کیی ده‌ستکرد سات به سات له‌رووی ته‌کنیکی فیترکردنه‌وه به‌ره‌و پیش ده‌چیت، به‌م پیشکه‌وتنه‌ی جینگه‌ی مروڤ ده‌گریته‌وه، ئه‌م جینگه‌گرته‌وه‌یه له فیترکردندا ده‌مان خاته به‌رده‌م ئه‌وه پرسیاره‌وه؛ ئه‌گه‌ر هه‌موو ئیشی خویندنگه‌کان بریتی بکریت له فیترکردن، زیره‌کیی ده‌ستکردیش هه‌مان فیترکردن بتوانیت به‌لکو به‌باشتریش، که‌واته لیته‌دا ئه‌وه فیترکردنه‌ی که وزه و شوین و تیچوون و ستاف و که‌ره‌سته‌ی زیاتری ده‌ویت زیاده‌یه. بۆیه ئه‌گه‌ر خویندن له په‌روه‌رده و چه‌مکه ئه‌خلاقیه‌کان خالی بکه‌ینه‌وه به‌ پیی خۆمان به‌ره‌و ئه‌نجامیکی ناچاره‌کی چاوه‌روانکراوی پیشبینیکراو ده‌روین، که ئه‌ویش نه‌مانی خویندنگه‌یه، سرینه‌وه‌ی ئه‌وه رووبه‌ره‌یه که منی مامۆستا تیندا به‌ر خویندکاره‌کانم ده‌که‌وم، به‌لام ئه‌گه‌ر تین و تاوی په‌روه‌رده بگێرینه‌وه بۆ خویندن، ئه‌وه‌ده‌م مروڤ له‌گه‌ل ته‌کنه‌لوجیا و به‌تایبه‌ت زیره‌کیی ده‌ستکرد ده‌بنه ته‌واوکاری یه‌کتر، لانیکه‌م دانوستانیک له‌مه‌ر فه‌زیله‌ت و ئه‌خلاق ده‌گه‌ریتته‌وه بۆ ناوه‌نده‌کانی خویندن.

پهروهده نه مره، خویندنگه مۆدیله

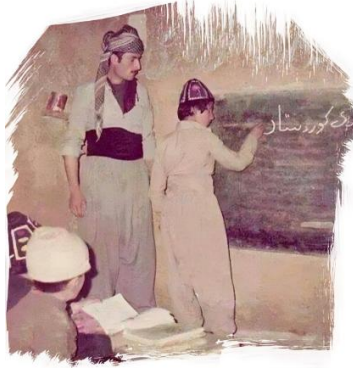
زۆر ئاسایی و ریتیچوووه مروّقایه تی بگات به ئاستیک واز له خویندنگه بهینیت، بهلام هه رگیز ناتوانیت واز له پهروهده بهینیت، پهروهده ئه و به هایه یه که هه موو پیدراوه مادیه کانی وهک شوین، که رهسته، ئامراز، تهکنه لوجیا و پیدراوه مه عه ویه کانی وهک کات، سه رکه و تن، پیشکه و تن و ئاسانکاری تیده په رینیت، ده توانین بلین پهروهده له خوگری به ها مرویه کانه، بوونی ئه و به هایانه بهنده به بوونی خودی مروّقه وه، ئه گه ر به نمونه یه ک رووتتری بکهینه وه؛ که سیک له شوینیکه وه ده چیت بو شوینیکی تر، له شاره که ی خویه وه بو شاریکی تر، ده کریت به پی پروات، یان به ئوتومبیل یان به هه ر ئامرازیکی تری گواستنه وه، به به کارهینانی هه ر یه ک له و ئامرازانه و به گویره ی خیرایی تاییه ت به خوین گه یشتنه که هه ر روو ده دات، له ویدا کوتایی هه موو جووله کان هه ر گه یشتنه که یه، ئامانجه که گه یشتنه، له خویندنیشتدا له وانیه ریگه کانی پهروهده کردن بگورین، بهلام خودی پهروهده هه رمان و راوه ستاوه، ئه و خاله یه که ده بیته سه رچاوه و بوی ده گه رینه وه و ده یکه ین به کرۆکی ئه وه ی پی ده لین خویندن.

پهروهده مالی به ها کانه

ده توانین زانستیک یان چه ندین داتا به که سیک بگه یه نین، به بی ئه وه ی پییه وه دیار بیت، بو نمونه: ده کریت باسی ره گی سیجا یان ره گی کاریک یان ره گی رووه کیک بکه ین و که سه که له هه موویان تی بگات، ده کریت ئه و وه رگرتن و تیگه یشتنه هیچ په یوه ندی و کارلیکی له گه ل ره فتاری ئه و که سه دا نه بیت و هیچ داوایه کیش له ورووه وه له ئاراد نییه، بهلام پیدانی هه ر به هایه کی پهروهده ی ئاراسته کردنیکی ئه خلاق و لایه نگرانه یه، مروّف ناتوانیت خو ی لی ببویریت،

هه ژان: ۳۴

ناکریت ته مه نیک له باس و ئاراسته کردنی خویندکاره کانتدا بۆ چاکه به سه ر ببهیت و هیشتا خۆت یه کلا نه کردبیتته وه بۆ هه لېژاردنی به هاکان، ده کریت له ناو زانستی کۆمپیوته ردا هه یچ ئیشت به باسی شادی و دلشکان نه بیته، به لام په روه رده نه ک هه ر ناکریت له و چه مک و به ها مرۆبیا نه دوور بخریتته وه، به لکو هه ر ریک په روه رده بریتیه له به ها.

پیشاندان و وتن و واقعی مه جازی

رهنگه بپرسین داخۆ له م سه رده می واقعی مه جازیه دا که بابته تی قیدیویش تپه ری و گه یشتووین به قیدیوی لایف و قیدیوی دروستکراوی AI، ئایا له م به ستینه دا چۆن ده توانین هیشتا هه مان تیروانینمان بۆ چه مکی پیشاندان لای فیتگنشتان هه بیته، وه لامه که ئه وه یه؛ پیشاندان بریتی نا کریت له ده نگوره نگی جوولاو، یان رووتر بلێین پیشاندان ته نها ده نگوره نگ نییه، به لکو پیشاندان بریتیه له ده رکه وته ی هه لسوکه وته مرۆفیک زیندوو، هه لسوکه تیک که هه لگری به ها و لایه نگریه، پیشاندان ده رکه وته ی ژیانیک ته واو مه به ستدارانه یه، له پیشانداندا ویست و ئازادی ئیش ده کن، توانای هه لېژاردن کارایه، ئه گه ر ته واوی ژیانیکه سیک بکریته فیلم و ته ماشای بکه ین، هه رگیز نابیتته وه ئه وه ی له گه ل ئه وکه سه ژیا بین، به کورتی پیشاندان به رکه وته ی هه نوکه ییه، به هایه له ناو کاردا، جووله ی به هایه له ژیاندا، خودی به هایه له کاتی ئیشکردندا، له پیشانداندا هه یچ رووداو ییک کۆن نییه، ئه وه ی روودادات هه ئیستایه، تۆمار و ئه مبارکدنی

هه ژان: ۳۴

رووداوهدکان نییه، ته‌نانه‌ت تۆماری ژیانیکی به‌هاداریش نییه، به‌لکو ده‌که‌وئته سه‌روو هه‌موو ئه‌وانه‌وه.

واقیعی مه‌جازی و AI و ئه‌زمونی خوڤیرکردن

راستییه‌که‌ی ئیتر کاتی ئه‌وه هاتوو به‌باس له‌وه بکریت فیرخوازان بو فییرکردن رووله 'فییربوون' و 'خوڤیرکردن' ده‌که‌ن، ئه‌ویش له‌ریگه‌ی ئینته‌رنیت و زیره‌کیی ده‌ستکرده‌وه، ئه‌م خوڤیرکردنه‌ کات و وزه‌یه‌کی زۆر بو کۆمه‌لگه‌ ده‌گیڕیته‌وه، رووبه‌ره‌کان سفر ده‌کاته‌وه، به‌لام هاوکات به‌شه مه‌زنه‌که‌ی خویندن که په‌روه‌رده‌یه لیڤه‌دا بزهر، لیڤه‌وه دیسان به‌ر ئه‌زمونیکی نوی ده‌که‌وین، ده‌که‌وینه به‌ستینیکی ته‌واو تازه‌وه، ئه‌مه ناوده‌نیم قه‌له‌وکردنی فییرکردن، یان پرۆتینی فییرکردن، باسه‌که هه‌ر ئه‌وه نییه هه‌ستی شوینی وه‌ک خویندنگه و پۆل کال ده‌بیته‌وه، به‌لکو به‌ده‌ستی خوومان خوومان ده‌که‌ینه بوونه‌وه‌ریکی زوو فییرکراوی زوو ئاماده‌ی زیره‌کی ئیشکه‌ر، دوور ده‌که‌وینه‌وه له‌ مرۆڤیکی په‌روه‌رده‌کراوی پر له‌ژیان و مرۆڤبوون، مرۆڤیک چه‌ندیک له‌ خه‌می چه‌ندیتی بیته‌ زۆر زیاتر هه‌لگری خه‌می چۆنیتی بیته‌.

دروستکردنی بوونه‌وه‌ریک له‌ مرۆڤ

به‌هه‌رچی زه‌ه‌ق‌کردنه‌وه‌ی فییرکردن، به‌ره‌و ئه‌وه ده‌چین خه‌ریکین له‌ مرۆڤ بوونه‌وه‌ریک دروست ده‌که‌ین که ئیشه‌کانی مرۆڤ بکات، به‌لام بی هه‌لوئیسته‌ و جیا‌کردنه‌وه‌ی چاکه و خراپه، روونه و میژوو و ئیستای مرۆڤایه‌تی پیشانمان ده‌دات ئه‌گه‌ر مرۆڤ له‌ ره‌ه‌نده ئه‌خلاقیه‌که‌ی خالی بکریته‌وه چه‌ درنده‌یه‌کی

هه ژان: ۳۴

زیرهکی لی دهردهچیت، ئیستای مرۆقاییهتی لهسهه ئهم ریگهیه، ناسینهوهی ئهم بوونهوهه زۆر ئاسانه، بهلام لهبههئوهی سیستمی سهرمایه داری و هاوکات تهکنه لۆجیاش که له خزمهت ئهو سیستمه دایه، لێردها ههه لۆیست و بههه لستییهک زۆر سهخت و تاقهتپروکینه، ئهو کهسانه ی له ههولی گهشاندنهوهی پهروه ده دان له ژیانیکی دژه باودان، مهله ی دژه رهوت دهکن، بهرگریکردن له پهروه ده و بههاکان باجی قورسی ههیه، ژیا نی ئه خلاق ی ژیا نیکی روون و ئاشکرایه، بهلام ئاسان نییه، بۆیه هه موون ئاواته خوازن وهک که سه سه رمه شق و چاکه کان بن، بهلام دژایه تیان دهکن، چونکه چاکبوون ته نها وتن نییه، گۆرینی ژیا نه، پیشاندانه، جووله یه، گۆرانکارییه، بهرجه سه ته کردنی چاکه و جوانی و حه قیقه ته.

فیرکردن وهک رۆتین و یادهوهرییهکی کورتمه ودا

فیرکردن ئه گه رچی کرده ییش بیت، بهلام که چه ندباره ده بیته وه و ده چنه پالیهک، به تایبهت ئه گه ر هه مان پیدراو بابته ی فیرکارییه که بیت، ئه وه یه که رهنگی و هاوشیوه ییهک وه رده گریت و ده بیته جو ریک له رۆتین، بۆ نمونه: ده زانین که مامۆستای بیرکاری هه ر له یهک سالی خویندندا ئهو هه موو نمونه و ژماره یه ی بۆ نووسیوین، چه ندین ریگه ی شیکاریکردنی فیرکردوین، بهلام ه یچی وهک چو نیته ی و ره فتاری مامۆستاکه له ژیا نماندا بالکیش نییه، نامینیته وه، به لکو زۆر جار له بهر مامه له ی مامۆستاکه بابته که مان خو شده ویت، دیاریشه که خو شو یستن ناوتریت، به لکو ده رکه وته ی هه یه، پیشان ده دریت.

ئەنجام

خویندن ئاویتەیه که له پهروهردە و فێرکردن. (A)، پهروهردە ئەخلاقە. (B)، ئەخلاق واتە بوونی بژاردە. (C)، بوونی بژاردە هەلبژاردن دەخواییت. (D)، هەلبژاردن بەهائیدانە. (E)، بەهائیدان لایەنگرییە. (F)، لایەنگری ئاراستەکردنە. (G)، ئاراستەکردن گۆرانکارییە. (H)

کەواتە خویندن گۆرانکارییە، (A=H) ئیتر بە چ ئاراستەیه کی چاک یان خراپدا دەپوات، ئەو جۆری پهروهردە که دەستنیشانی دەکات، بۆیه لە هەر گوشەیه که وه باسی خویندن بکهین ناچاره کی دەبیت بگهڕینهوه بۆ پهروهردە، پهروهردە گهوهەر و بزوینهری ههموو ئەوهیه که پێی دەوتریت خویندن.

پهراویز و سهراچاوه

1. Wittgenstein, L. (1922) *Tractatus Logico-Philosophicus*. Translated by C.K. Ogden. London: Kegan Paul. Refer to prop. 6.522.

ئەمانە ی خوارهوه وهرگێرانی بریارهوتە ی ژماره: (6.522) ن له کتیبی تراکتاتۆس-ی فیتگنشتان، له لایه ن هەر یه ک له پرۆفیسۆر د.حه مید عه زیز و د.حه مه د که مال و نووسه ری ئەم بابەته وه وهرگێردراون:

۲. فگنشتاین، لودفیک، توێژینه وه یه کی لوجیکی فهلسه فه یی (تراکتاتۆس)، وهرگێرانی له ئەلمانیه وه: د.حه مید عه زیز، ناوه ندی میژووی جه میل رۆژبه یانی، چاپی یه که م، سالی ۲۰۱۵، ل: ۱۱۲.

۳. که مال، مه مه د، فهلسه فه ی زمان، ده زگای چاپ و په خشی سه رده م، چاپی یه که م، سالی ۲۰۲۴، ل: ۳۵۹.

4. Wittgenstein, L. (1922) *Tractatus Logico-Philosophicus*. prop. 6.522.

دادپهروهی پورهدهی؛ گرنگی و کاریگه‌رییه‌کانی له‌سه‌ر تاك و كۆمه‌لگه

ياسين حه‌مه‌سه‌عید

پیشه‌کی

دادپه‌روهی پوره‌دهی یه‌کیکه له گرنگترین بنه‌ماکانی گه‌شه‌سه‌ندنی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری هه‌ر ولایتیک. ئەم چه‌مکه ئاماژه به دابینکردنی هه‌لی یه‌کسان بۆ هه‌موو تاکه‌کانی کۆمه‌لگه ده‌کات، بۆ به‌ده‌سته‌ینانی پوره‌دهیه‌کی باش به‌ی جیاوازی له ره‌گه‌ز، چینی کۆمه‌لایه‌تی، نه‌ته‌وه، یان پیشینه‌ی ئابووری. له جیهانی ئەمرۆدا، دادپه‌روهی پوره‌دهی وه‌ک کللیک بۆ به‌ره‌وپیشه‌بردنی کۆمه‌لگه و که‌مکردنه‌وه‌ی نایه‌کسانی ده‌بینریت.

له‌م باب‌ه‌ته‌دا، ئیمه سه‌ره‌تا تیشک ده‌خه‌ینه سه‌ر چه‌مکی دادپه‌روهی پوره‌دهی به‌گشتی، گرنگی و کاریگه‌رییه‌کانی له‌سه‌ر تاك و کۆمه‌لگه. پاشان، تیشک ده‌خه‌ینه سه‌ر دۆخی دادپه‌روهی پوره‌دهی له هه‌ریمی کوردستان، وه‌ک ناوچه‌یه‌کی تاییه‌ت به‌ میژوو و دۆخیکی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی ئالۆز، نمونه‌یه‌کی گرنگه بۆ لیکۆلینه‌وه له‌م بواره‌دا.

له‌ درێژه‌ی باب‌ه‌ته‌که‌دا، ئیمه هه‌ول ده‌ده‌ین وه‌لامی ئەم پرسیارانه بده‌ینه‌وه: ئایا سیسته‌می پوره‌ده له هه‌ریمی کوردستان توانیویه‌تی دادپه‌روهی پوره‌دهی دابین بکات؟ چ ئاسته‌نگ و کێشه‌یه‌ک هه‌یه له‌به‌رده‌م جێبه‌جێکردنی دادپه‌روهی پوره‌دهی له هه‌ریمدا؟ چۆن ده‌کریت ئەم دۆخه باشت‌تر بکریت؟

هه ژان: ۳۴

ههروه‌ها، ئیمه به‌راوردیک له‌نیوان دۆخی دادپه‌روه‌ریی په‌روه‌رده‌یی له‌هه‌ریمی کوردستان و ناوچه‌کانی تری عیراقدا ده‌که‌ین. ئەم به‌راوردکارییه یارمه‌تیمان ده‌دات بۆ تیگه‌یشتنیکی قوولتر له‌دۆخه‌که و ده‌رخستنی ئەو بو‌ارانه‌ی که پیوستیان به‌چاکسازی هه‌یه.

له‌کۆتاییدا، کۆمه‌لێک پیشنیار و راسپارده‌ بۆ باشترکردنی دادپه‌روه‌ریی په‌روه‌رده‌یی له‌هه‌ریمی کوردستان پیشکەش ده‌که‌ین.

ناساندنی چه‌مه‌که‌ و گرنگییه‌که‌ی:

ئەم بابته‌ هه‌ول ده‌دات روانگه‌یه‌کی گشتگیر و قوول له‌سه‌ر دادپه‌روه‌ریی په‌روه‌رده‌یی له‌هه‌ریمی کوردستان پیشکەش بکات، به‌ئامانجی دۆزینه‌وه‌ی ریگاچاره‌ بۆ ئەو کیشانه‌ی که‌ رووبه‌رووی سیسته‌می په‌روه‌رده‌ و به‌ره‌وپیشبردنی دادپه‌روه‌ریی په‌روه‌رده‌یی له‌هه‌ریمدا ده‌بنه‌وه.

دادپه‌روه‌ری په‌روه‌رده‌یی، وه‌ک بنه‌مایه‌کی بنه‌په‌تی له‌بواری مافه‌ مرۆبیه‌کان و گه‌شه‌پیدانی کۆمه‌لایه‌تی، رۆلێکی سه‌ره‌کی له‌ دارشتنی داها‌تووی هه‌ر نه‌ته‌وه‌ و کۆمه‌لگه‌یه‌ک ده‌گیریت. ئەم چه‌مه‌که‌، که‌ له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مه‌وه‌ بو‌وه‌ته‌ جیی بایه‌خی بیرمه‌ندان و سیاسه‌تدارپێژهرانی بواری په‌روه‌رده‌، ئاماژه‌ به‌ دابینکردنی ده‌رفه‌تی یه‌کسان بۆ هه‌موو تاکه‌کانی کۆمه‌لگه‌ ده‌کات، بۆ به‌ده‌سته‌ینانی په‌روه‌رده‌یه‌کی باش و گونجاو، به‌بێ ره‌چاوکردنی جیاوازییه‌ کۆمه‌لایه‌تی، ئابووری، کولتووری، و نه‌ژادییه‌کان.

له‌جیهانی ئەم‌رۆدا، که‌ به‌ خیرایی له‌گۆراندایه‌ و پیشکەوتنه‌ ته‌کنه‌لۆجییه‌کان کاریگه‌ریی قوولیان له‌سه‌ر بازاری کار و پیداو‌یستیه‌ پیشه‌بیه‌کان هه‌یه‌، دادپه‌روه‌ریی په‌روه‌رده‌یی گرنگییه‌کی دو‌وجه‌ندانی په‌یدا کردووه‌. ئەمه‌ ته‌نها پرسیکی ئەخلاق‌ی نییه‌، به‌لکو فاکته‌ریکی سه‌ره‌کییه‌ بۆ به‌ره‌وپیشبردنی ئابووری، که‌مکردنه‌وه‌ی هه‌ژاری، و به‌هیزکردنی یه‌کگرتوویی کۆمه‌لایه‌تی. ولاتانیک که‌ توانیویانه‌ سیسته‌میکی په‌روه‌رده‌یی دادپه‌روه‌رانه‌ دابین بکه‌ن، به‌ شیوه‌یه‌کی

هه ژان: ۳۴

بهرچاو سه ركه وتوو بوون له به رهو پيشبردنى ئاستى ژيانى هاوالاتيانان و بههيزکردنى پيگهى خويان له ئابوورى جيهانيدا.

ههريمى كوردستان، وهك به شيك له عيراق كه خاوهنى سيستمىكى فيدرالى و سيستمى پهروهدهيى تاييهت به خووشى ههيه، له ماوهى چهند دهيهى رابردوودا ههنگاوى گه ورهه ناوه له بوارى په ره پيدانى سيستمى پهروهده. به لام، وهك هه ناوچهيهكى ديكهى جيهان، رووبه رووى كوومه ليك ئاستهنگ و كيشه بووه ته وه له بوارى دابينکردنى دادپهروهه پهروهدهيى. له م تويزينه وهيه دا، ئيمه ههول دهدهين وهلامى ئه م پرسياره سه ره كييانه بدهينه وه:

- تا چ رادهيهك سيستمى پهروهده له ههريمى كوردستان توانيوه تى بنه ماكانى دادپهروهه پهروهدهيى جيهه جى بكات؟

- چ جوره نايه كسانيهك له دهرفه ته پهروهدهيهه كاندا له ههريمدا بهدى دهكريت؟
- ئايا جياوازى ههيه له نيوان ناوچه جياوازهكانى ههريم (شار و گوند، ناوچه دهوله مهند و هه ژارهكان) له رووى دهستگه يشتن به خزمه تگوزارييه پهروهدهيهه كان؟

- چ ئاستهنگ و كيشهيهك له بهردهم جيهه جىکردنى دادپهروهه پهروهدهيى له ههريمدا ههيه؟

- له لايهن حكومه تى ههريمه وه چ ههنگاويك بو باشترکردنى دادپهروهه پهروهدهيى نراوه؟ و تا چ رادهيهك ئه م ههنگاوانه سه ركه وتوو بوون؟

ههروه ها، ئيمه به راوردىكى دوخى دادپهروهه پهروهدهيى له ههريمى كوردستان له گه ل ناوچهكانى ترى عيراق و ولاتانى دراوسى ئه نجام دهدهين. ئه م به راوردكاريهه يارمه تيمان دهدات بو دهستنيشانکردنى ئه و بو ارانهى كه ههريم تياياندا پيشكه وتوو و ئه و بو ارانهيش كه پيوستيان به چاكسازى و گورانكارى ههيه.

ئه م بابه ته ههول دهدات نهك ته نها ويتهيهكى روون له دوخى ئيستاي دادپهروهه پهروهدهيى له ههريمى كوردستان پيشكه ش بكات، به لكو بيتته

هه ژان: ۳۴

سه‌رچاوه‌یه‌کی به‌سوود بۆ تووژهران، سیاسه‌ت‌داریژهران، و هه‌موو ئه‌وانه‌ی له هه‌ری‌مدا خوازیاری به‌ره‌وپیش‌بردنی سیسته‌می په‌روه‌ردن. له کۆتاییدا، ئیمه‌ جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌وه ده‌که‌ینه‌وه که دابین‌کردنی دادپه‌روه‌ری په‌روه‌رده‌یی په‌رۆسه‌یه‌کی به‌رده‌وام و درێژ‌خایه‌نه، پیوستی به‌هه‌ماهه‌نگی نیوان هه‌موو لایه‌نه په‌یوه‌ندیداره‌کان هه‌یه، و ده‌بیت وه‌ک یه‌ک‌یک له‌کاره له‌پیشینه سه‌ره‌کیه‌کانی حکومه‌ت و کۆمه‌لگه سه‌یر بکری‌ت بۆ دابین‌کردنی داها‌توویه‌کی گه‌شتر بۆ نه‌وه‌کانی داها‌توو.

بۆ زیاتر چوونه‌نیو بابه‌ته‌کانه‌وه ده‌بیت پیناسه‌یه‌کمان بۆ چه‌مه‌که‌که هه‌بیت و له راستیدا چه‌مه‌که‌که وه‌ک هه‌ر چه‌مکیکی دیکه چه‌ندین پیناسه‌ی بۆ کراوه، له‌م سۆنگه‌وه جۆن راولز (John Rawls)، فه‌یله‌سووفی ئه‌مریکی، دادپه‌روه‌ری په‌روه‌رده‌یی وه‌ها پیناسه ده‌کات: "دابین‌کردنی ده‌رفه‌تی یه‌کسان بۆ هه‌موو که‌سیک بۆ گه‌یشتن به‌ په‌روه‌رده، به‌بێ ره‌چاو‌کردنی پیشینه‌ی کۆمه‌لایه‌تی یان ئابووریان، به‌جۆریک که ته‌نها به‌هره و هه‌ولێ تاکه‌که‌سی کاریگه‌ری له‌سه‌ر ئه‌نجامه‌کان هه‌بیت"^(۱).

که‌نیت ستریک (Kenneth Strike) پیناسه‌یه‌کی فراوانتر پیشکه‌ش ده‌کات و ده‌لیت: "دادپه‌روه‌ری په‌روه‌رده‌یی بریتیه‌له دابین‌کردنی سه‌رچاوه و ده‌رفه‌تی پیوست بۆ هه‌موو فیرخواریک بۆ گه‌یشتن به‌ ئاستیکی گونجاو له سه‌ره‌که‌وتن، به ره‌چاو‌کردنی پنداویستیه تابه‌ته‌کانیان و ئه‌و به‌ره‌ستانه‌ی که رووبه‌روویان ده‌بنه‌وه"^(۲).

گلو‌ریا لادسون-بیلینگز (Gloria Ladson-Billings) دادپه‌روه‌ری په‌روه‌رده‌یی به‌م شیوه‌یه پیناسه ده‌کات: دابین‌کردنی ئه‌و په‌روه‌رده‌یه‌ی که ریگه به هه‌موو فیرخواریک ده‌دات به‌شداری ته‌واو له ژیا‌نی دیموکراتی و ئابووری کۆمه‌لگه‌دا بکات، له‌گه‌ل ره‌چاو‌کردنی جیاوازییه کولتووری و زمانیه‌کان"^(۳).

هه ژان: ۳۴

موحسین نوغانی له پیناسه کهیدا جهخت لهسه ر دابه شکردنی دادپه روه رانه ی سه رچاوه کان دهکاته وه و ده لیت: "دادپه روه ریی په روه رده یی چه مکیکه که ئاماژه به دابه شکردنی دادپه روه رانه ی سه رچاوه و دهر فته ته په روه رده یی ه کان دهکات، به شیوه یه ک که هه موو تاکه کانی کومه لگه، به بی گویدانه چینی کومه لایه تی، ره گه ز، نه ته وه و شوینی نیشته جیبوون، بتوانن ده ستیان به په روه رده ی کوالیتی بگات"^(۸).

له روانگه یه کی فراوانتره وه، عه لیره ضا صادقی و هاوکارانی پییان وایه که "دادپه روه ریی په روه رده یی به مانای دروستکردنی دوخیکه که تییدا هه موو خویندکاریک، به بی گویدانه پیشینه و بارودوخی سه رته تایان، بتوانن بگه نه به رزترین ئاستی توانا کانیان. ئه م چه مکه یه کسانی له ده ستر اگه یشتن، کوالیتی و ئه نجامه کانی په روه رده ده گریته وه"^(۹).

محهمه د عه طاران له کتیبه کهیدا روانگه یه کی هاوچه رخ له باره ی دادپه روه ریی په روه رده یی هه پیشکesh دهکات و ده لیت: "له سه رده می دیجیتالی، یه کسانی په روه رده یی واته دابینکردنی ده ستر اگه یشتنیکه یه کسان به ته کنه لو جیای په روه رده یی و کارامه یی دیجیتالی بو هه موو فیروخو ازان، به شیوه یه ک که دابه شبوونی دیجیتالی له کومه لگه دا که م بکاته وه و دهر فته تی فیروبوون بو هه مووان فراوانتر بگات"^(۱۰).

سه عید ضه رغامی و نه رگس سه جادیه له روانگه یه فله سه فه ی په روه رده وه ته ماشای دادپه روه ریی په روه رده یی ده کن و پییان وایه که "دادپه روه ریی په روه رده یی، له روانگه یه فله سه فه ی په روه رده وه، واته دروستکردنی سیسته میکی په روه رده یی که تیایدا هه ر مرو فیک بتوانیت به پیی به هره و به رژه وهندی و پینداویستییه کانی گه شه بگات و خوشگوزهرانی به ده سته بییت، به بی ئه وه ی سنوور دارکردنی دهره کی ریگری له پیشکوه تنی بگات"^(۱۱).

مه حمود میهر محهمه دی و هاوکارانی پینداگری له سه ر چه ند ره هه ندیبوونی دادپه روه ریی په روه رده یی ده کن و ده لین: "دادپه روه ریی په روه رده یی چه مکیکه

• ھەژان: ۳۴ •

بزوڭ و چەند رەھەندىيە كە نەك تەنھا ئاماژە بە دابەشكردنى دادپەرورەرانەى سەرچاۋە و توانستى پەرورەدەيى دەكات، بەلكو دروستكردنى دەرفەتى يەكسان بۇ بەشدارىيى كاراينانە لە پرۆسەى فيركردن-فيربوون، ريزگرتن لە جوراوجورى كولتورى و زمانى، و سەرنجدان بە پيداويستىيە تاييەتەكانى ھەر يەك لە فيرخوازانىش دەگرىتەوھ"۱۲.

لە روانگەى ئەم تويژەرانەوہ بە گشتى دادپەرورەيى پەرورەدەيى بەردى بناغەى كۆمەلگەيەكى دادپەرورە و پيشكەوتوۋە. كاتىك ھەموو كەسىك دەرفەتى يەكسانى ھەبىت بۇ خويندن، كۆمەلگە بەرەو پيشەوہ دەچىت. بەدەيەتەكانى دادپەرورەيى پەرورەدەيى پىويستى بە ھەولى بەردەوام و ھاوكارى نيوان حكومەت، قوتابخانەكان، مامۆستايان، دايك و باوكان و كۆمەلگە ھەيە. ئەمە بەرپرسىيارىتى ھەمووانە بۇ دۇنيابوون لەوہى كە ھەموو كەسىك دەرفەتى خويندى كوالىتى بەرزى ھەيە.

گرنگى دادپەرورەيى پەرورەدەيى لە كۆمەلگەدا

بۆئەوہى گرنگى دادپەرورەيى پەرورەدەيى بۇ تاك و كۆمەلگە روون بکەينەوہ، دەبىت بيروپاي بيرياران لەم بارەيەوہ بخەينەپوو. ئەمانەش كۆمەلگە بۆچوونى گرنگن لەمبارەوہ:

*. جۇن ديوى (John Dewey):

ديوى جەخت لەسەر پەيوەندىيى نيوان دادپەرورەيى پەرورەدەيى و ديموكراسى دەكاتەوہ. بە بۆچوونى ئەو، دادپەرورەيى پەرورەدەيى بنەماى سەرەكى كۆمەلگەيەكى ديموكراتىيە. ھەرودە دەشلىت: "پەرورەدە تەنھا ئامادەكارى بۇ ژيان نىيە، بەلكو خودى ژيانە. پەرورەدەيەكى دادپەرورەرانە دەبىتە ھوى بەشدارى ھەمووان لە پرۆسەى ديموكراتىدا" (..).

*. پاولو فريرى (Paulo Freire):

هه ژان: ۳۴

فریرى پى وایه دادپهروهى پهروهدهی ئامرازیکه بۆ رزگارکردنی چهوساوهکان و گۆرینی کۆمه‌لگه. "پهروهده دهتوانیت ئازادی بهینیت یان کۆیلایه‌تی به‌ره‌م بهینیت‌ه‌وه. دادپهروهى پهروهدهی ریگایه‌که به‌ره‌و ئازادی."

فریری جهخت ده‌کاته‌وه که پهروهده ده‌بیت رزگارکه‌ر بیت. له هه‌ریمی کوردستان، ئەمه واتای ئەوهیه که سیسته‌می پهروهده ده‌بیت قوتایان فیری بیرکردنه‌وهی ره‌خه‌گرانه بکات، هه‌ست به شوناسی نیشتمانی بکه‌ن، و توانای گۆرانکاری کۆمه‌لایه‌تیان تیدا پهروهده بکریت^(۱۳).

*. ئەمارتیا سن (Amartya Sen) پى وایه دادپهروهى پهروهدهی کاریگه‌ری راسته‌وخۆی له‌سه‌ر گه‌شه‌ی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی هه‌یه. "پهروهدهی دادپه‌روه‌رانه توانای تاکه‌کان زیاد ده‌کات و ده‌رفه‌تی ژیانیکی باشتریان پى ده‌به‌خشیت، ئەمه‌ش بۆ خۆی کاریگه‌ریی ئەرینی له‌سه‌ر گه‌شه‌ی ئابووری ده‌بیت."

هه‌روه‌ها دادپه‌روه‌ری پهروهدهی ده‌بیته‌ هۆی به‌رزکردنه‌وهی ئاستی خوینده‌واری و زانیاری له کۆمه‌لگه‌دا، که ئەمه‌ش کاریگه‌ریی ئەرینی له‌سه‌ر پیشکه‌وتنی کۆمه‌لگه‌ هه‌یه. کاتیک ئاستی زانیاری کۆمه‌لگه‌ به‌رز ده‌بیته‌وه، داهینان زیاتر ده‌بیت و کارامه‌یی به‌ریوه‌بردنی کیشه‌ ئالۆزه‌کان زیاتر ده‌بیت. لیکۆلینه‌وه‌کان ده‌ریان خستوه‌وه که ولاتانی خاوه‌ن سیسته‌می پهروهدهی به‌هیز و دادپه‌روه‌رانه، له‌ رووی زانستی و ته‌کنه‌لۆجیه‌وه پیشکه‌وتوترن.

له‌ رووی ئابوورییه‌وه، دادپه‌روه‌ری پهروهدهی ده‌بیته‌ هۆی گه‌شه‌کردنی ئابووری ولات. کاتیک هیزی کار باشت‌ر راهینراو و فیرکراو بیت، به‌ره‌مداری و داهینان زیاتر ده‌بیت، که ئەمه‌ش ده‌بیته‌ هۆی به‌رزبوونه‌وهی ئاستی ژیان و که‌مبوونه‌وهی هه‌ژاری. هه‌روه‌ها ده‌رفه‌تی کار بۆ هه‌موو که‌سیک زیاتر ده‌بیت، چونکه تاکه‌کان خاوه‌نی کارامه‌یی پێویست ده‌بن بۆ ئەنجامدانی کاری جۆراوجۆر.

• هه ژان: ۳۴ •

دادپهروهه یی پهروهه یی بو بههیزکردنی دیموکراسی روئیکی گرنګ دهگړیت. خویندنی باش فیږی تاکهکان دهکات که چوڼ بیر بکه نه وه، چوڼ بریاری دروست بدن، و چوڼ له ژیانی گشتیدا به شداریی کاریگه رانه بکن. ههروهه ها فیږیان دهکات که چوڼ مافهکانیان بپاریزن و چوڼ بهرپرسیاریتیهکانیان وهک هاوالاتی جیبه جی بکن. ئەمهش بو بهردهوامی و سهرکهوتنی پرۆسه ی دیموکراسی زور گرنګه.

بواره گرنګهکانی دادپهروهه یی پهروهه یی له ئاسته جیاوازهکانی تاک و کومه لګه

لیږدهدا تیشک دهخهینه سهر چهند بواریکی گرنګی دادپهروهه یی پهروهه یی و کاریگه رییان له سهر تاک و کومه لګه.

زمانی دایک پیگه یه کی تایبه تی هه یه له بواری دادپهروهه یی پهروهه ییدا. پهروهه ده به زمانی دایک مافیکی سهره تایی و بنه رته تی هه موو مندالانه و بناغه یه کی پته وه بو فیږبوونی سهرکهوتوو. کاتیک مندال به زمانی خو ی فیږده بیټ، تیگه یشتنی له بابته کان قولتر ده بیټ و ده توانیت باشتر بیر بکاته وه و داهیتان بکات. له هه ریمی کوردستان، به کارهیتانی زمانی کوردی وهک زمانی سهره کی خویندن ههنگاوکی گرنګه بو به دهیتهانی دادپهروهه یی پهروهه یی و پاراستنی ناسنامه ی کولتووری. ئەمهش ریگا بو مندالان دهکاته وه که به ئازادی و به بی بهر بهستی زمانی، وزه یان بو فیږبوونی ناوه رۆکی وانه کان ته رخان بکن نهک ته نها بو تیگه یشتن له زمانی خویندن.

یه کسانى له دهر فته کانى خویندندا ره هه ندىكى دیکه ی گرنګی دادپهروهه یی پهروهه ده ییه. هه موو خویندکاریک، به بی جیاوازی له پیشینه ی کومه لایه تی و ئابووری، شوینی نیشته جیبوون، یان توانای دارایی خیزانه که ی، ده بیټ دهر فته ی یه کسانى هه بیټ بو به دهسته یتهانی پهروهه ده یه کی باش. ئەمهش پیویستی به دابینکردنی سهرچاوه ی پیویست و ژیرخانی باش هه یه بو هه موو قوتابخانه کان،

هه ژان: ۳۴

به تایبته له ناوچه دووردهستهکان که زۆر جار پشتگوێ دهخرین. ههروهها پێویسته هاوکاری دارایی بو خیزانه ههژارهکان دابین بکریته تا مندالهکانیان بتوانن بهردهوام بن له خویندن و ههلی باشتریان له ژياندا ههبيته.

مندالانی خاوهن پيداويستی تایبته، بهشیکی گرنگن له کومه لگه و دهبيته بههرمه ند بن له هه مان مافی پهروه دهیی که مندالانی دیکه هه یانه. له سیسته میکی دادپهروه، پێویسته قوتابخانهکان توانا و کههرستهی پێویستیان هه بیته بو پیشکهشکردنی پهروه دهی گونجاو بو ئهم مندالانه. ئهمهش پێویستی به راهینانی تایبته بو مامۆستایان، دابینکردنی کههرستهی فیروونی گونجاو، و دیزاینکردنی بینای قوتابخانهکان به شیوهیهک که دهستگه یشتیان بو هه موو کهسیک ئاسان بیته. پهروه دهی تایبته تهنها خزمهت به منداله خاوهن پيداويستییهکان ناکات، به لکو تهواوی کومه لگه سوودمه ند دهکات له ریگه ی بهرزکردنه وهی ئاستی هوشیاری و قبولکردنی جیاوازی.

پرۆگرامیکی خویندنی بههیز و نوێکراوه، بناغه یهکی پتهوه بو دادپهروه یی پهروه دهیی. پێویسته پرۆگرامی خویندن بهردهوام نوێ بکریته وه بوئه وهی له گه ل پيداويستییهکانی سهردهم و بازاری کار بگونجیته. ئهمهش یارمهتی خویندکاران ده دات که ئه و زانیاری و کارامه ییانه به دهست بهیته که له داها توودا پێویستیان پێی ده بیته. ههروهها، پێویسته پرۆگرامی خویندن رهنگدانه وهی فره یی کولتووری و کومه لایهتی کومه لگه بیته و هه موو گرووپه کان خویان تیندا ببینه وه. پرۆگرامیکی خویندنی کاریگه ر ده بیته هۆی ئاماده کردنی نه وه یهکی داها توو که خاوهن بیرکردنه وهی رهخنه گرانه بن و توانای چاره سه رکردنی کیشه کان یان هه بیته.

مامۆستایان له به ده یهینانی دادپهروه یی پهروه ده ییدا رو لکی بهرچاو ده گێرن. ئه وان پێویسته هه میشه خویان نوێ بکه نه وه و له تازه ترین میتۆدهکانی فیروکردن شارهزا بن. راهینانی بهردهوام بو مامۆستایان ده بیته هۆی بهرزکردنه وهی

هه ژان: ۳۴

کوالیتی فێرکردن و دابینکردنی ژینگه‌یه‌کی فێربوونی کاریگەر بۆ هه‌موو خویندکاران. مامۆستای باش ده‌توانیت جیاوازییه‌کانی خویندکاران له‌به‌رچاو بگریت و میتۆدی فێرکردنی جیاواز به‌کاربه‌نیت بۆئهمۆی هه‌موو خویندکاریک ده‌رفه‌تی سه‌رکه‌وتنی هه‌بیت. له‌ هه‌مان کاتدا، پێویسته بارودۆخی کاری مامۆستایان باش بێت و مووچه‌ی شیاویان هه‌بیت تا بتوانن به‌ ته‌واوی خۆیان بۆ کاره‌که‌یان ته‌رخان بکه‌ن.

دادپه‌روه‌ری په‌روه‌رده‌یی بۆ دروستکردنی کۆمه‌لگه‌یه‌کی یه‌کسان و پێشکه‌وتوو بناغه‌یه‌کی پته‌وه. ئه‌و بوارانه‌ی که باسکران، هه‌موویان پێکه‌وه په‌یوه‌ستن و ته‌واوکه‌ری یه‌کترین بۆ به‌ده‌یه‌نانی سیسته‌میکی په‌روه‌رده‌یی کاریگەر و دادپه‌روه‌ر. حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان، وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده، مامۆستایان، خێزانه‌کان، و ته‌واوی کۆمه‌لگه‌ به‌رپرسیارن له‌ به‌ره‌وپێشبردنی دادپه‌روه‌ری په‌روه‌رده‌یی و دابینکردنی هه‌لی یه‌کسان بۆ هه‌موو تاکه‌کانی کۆمه‌لگه.

دادپه‌روه‌ری په‌روه‌رده‌یی، به‌ پێی رای زۆریک له‌ بیریاران، بنه‌مای کۆمه‌لگه‌یه‌کی دیموکراتی و ئازاده. له‌ کۆمه‌لگه‌یه‌کدا که دادپه‌روه‌ری په‌روه‌رده‌یی نه‌بیت، به‌شیکی زۆر له‌ تاکه‌کان له‌ ده‌رفه‌تی فێربوون و پێگه‌یشتن بێهه‌ش ده‌بن، که ئه‌مه‌ش له‌ کۆتاییدا ده‌بێته‌ هۆی دروستبوونی کۆمه‌لگه‌یه‌ک که تێیدا ده‌سه‌لات و زانیان له‌ ده‌ستی که‌مینه‌یه‌کدا چڕ ده‌بێته‌وه.

دیموکراسی پێویستی به‌ هاو‌لاتییه‌کی هۆشیار و خاوه‌ن بیرکردنه‌وه‌ی ره‌خنه‌یی هه‌یه، ئه‌مه‌ش ته‌نها له‌ ریگه‌ی په‌روه‌رده‌یه‌کی باش و یه‌کسانه‌وه ده‌توانریت به‌دیه‌پنریت. کاتیکی هه‌موو تاکه‌کانی کۆمه‌لگه‌ ده‌رفه‌تی یه‌کسانیان هه‌بیت بۆ په‌روه‌رده، ده‌توانن باشتر به‌شداری له‌ پرۆسه‌ی دیموکراسیدا بکه‌ن و بریاری دروستتر بده‌ن.

دادپه‌روه‌ری په‌روه‌رده‌یی ریگه‌یه‌که بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی نایه‌کسانی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری. بۆ نموونه: له‌ کۆمه‌لگه‌یه‌کدا که تێیدا هه‌موو مندالان ده‌رفه‌تی

• ھەژان: ۳۴ •

يەكسانيان ھەبىت بۇ خويندن، مندالانى چىنە ھەژارەكان دەتوانن لە رىگەى پەرودەوھ بارودۇخى ژيانيان باشتەر بكن و پىگەيەكى كۆمەلايەتى و ئابوورى باشتەر بەدەست بەيىن.

پەرودە دەتوانىت وەك پردىك كار بكات بۇ پەرىنەوھ لە ھەژارى و دواكەوتووى بەرەو ژيانىكى باشتەر. بەلام ئەمە تەنھا كاتىك رۈو دەدات كە سىستەمى پەرودە بە دادپەرودەرى بۇ ھەموو چىن و توۋژەكانى كۆمەلگە بەردەست بىت.

بىرياران پىيان وايە دادپەرودەرى پەرودەى فاكترىكى سەرەككىيە لە گەشەى ئابوورى و كۆمەلايەتيدا. كاتىك ھەموو تاكەكانى كۆمەلگە دەرفەتى پەرودەى باشيان ھەبىت، ھىزى كارى ولات باشتەر رادەھىنرىت، بەرھەمدارى زياتر دەبىت، و لە ئەنجامدا ئابوورى گەشە دەكات.

ھەرودەھا، پەرودەى دادپەرودەرانە دەبىتە ھۆى گەشەى كۆمەلايەتى، چونكە كەسانى خويندەوار و رۆشنىبىر دەتوانن بەشدارى كارىگەرتەر لە گەشەپىدانى كۆمەلگەدا بكن. ئەو ولاتانەى كە سەرمايەگوزارى زورىان لە بوارى پەرودەدا كر دووھ، زورجار توانىويانە گەشەيەكى بەرچاۋ لە بوارى ئابوورى و كۆمەلايەتيدا بەدەست بەيىن.

دادپەرودەرى پەرودەى پەيوەندى بە مافە كۆلتوورىيەكانەوھ ھەيە، چونكە لە رىگەى پەرودەوھ كۆلتوورى نەتەوھكان پارىزراۋ دەبىت و بۇ نەوھكانى داھاتوو دەگوزارىتەوھ. بۆيە، دادپەرودەرى پەرودەى تەنھا پرسىكى ئابوورى و كۆمەلايەتى نىيە، بەلكو پەيوەندى بە مافە بنەرەتتەيەكانى مروڤ و پاراستنى كۆلتوورەكانەوھ ھەيە.

دادپەرودەرى پەرودەى ھۆكارىكە بۇ گەشەپىدانى ئەقلانىيەت و پىشكەوتنى كۆمەلگە. لە رىگەى پەرودەوھ، تاكەكان فىرى بىركردنەوھى رەخنەيى و شىكارى دەبن، كە ئەمەش لە كۆتايىدا دەبىتە ھۆى گەشەسەندنى ئەقلانىيەت لە

• ھەژان: ۳۴ •

كۆمەلگەدا. كۆمەلگەيەك كە تىنيدا بىر كىردنە ۋەي زانستى و لۆجىكى بالادەست بىت، دەتوانىت خىراتر پىشكە ۋىت.

باشترىن ئامراز بۇ بەرەنگار بونە ۋەي خورافە و زەرەزانست، پەرۋەردەيە. كاتىك ھەموو تاكەكانى كۆمەلگە دەرفەتى پەرۋەردەيان ھەبىت، كۆمەلگە بەگشتى بەرەو ئەقلانىيەت و پىشكە ۋەتن ھەنگاۋ دەنىت.

دادپەرۋەرىي پەرۋەردەيى ئامرازىكە بۇ گەشەپىدانى تۈانا مەۋىيەكان و باشتر كىردنى ژيانى تاكەكان. پەرۋەردە دەرفەت بۇ تاكەكان دەپەخسىنىت كە تۈاناكانى خۇيان بدۆزنىۋە و پەرەيان پىدەن. ئەمەش دەبىتە ھۆى ئەۋەي كە تاكەكان بتۈان ژيانىكى پىر و مانادار بژىن.

دادپەرۋەرىي پەرۋەردەيى لە جىھاندا

ئەگەر دادپەرۋەرىي پەرۋەردەيى برىتى بىت لە دابىنكىردنى ھەلى يەكسان بۇ ھەموو خويندكاران بۇ بەدەستەينانى پەرۋەردەيەكى باش، بىن گويدانە پىشىنەي كۆمەلايەتى، ئابۋورى، يان كۆلتۈورى، ئەمە چەند بنەمايەكى سەرەكى لەخۇدەگرىت: دەستگەيشتن بە پەرۋەردەي باش بۇ ھەموان، دابىنكىردنى سەرچاۋە و پىشكىرى بەپىي پىۋىستى خويندكاران، نەھىشتنى جياكارى لە سىستەمى پەرۋەردەدا، و ھاندانى بەشدارى و نۆينەرايەتى ھەمەجۆر.

*.فېنلەندا نمونەيەكى بەرچاۋى سەرکەۋتتە لە بوارى دادپەرۋەرىي پەرۋەردەيى و بە يەكىك لە باشترىن سىستەمەكانى پەرۋەردە لە جىھاندا دادەنرىت. لەم ۋلاتەدا، ھەموو خويندكاران دەستيان بە پەرۋەردەي باش و بىبەرامبەر دەگات، لە قۇناغى سەرەتايىۋە تا زانكۆ. مۇدىلى فېنلەندى جەخت لەسەر مامۇستايانى پىسپۆر و لىھاتوو، پىرۆگرامى خويندى نەرم، و كەشىكى خويندى ھارىكار دەكاتەۋە. ھەرۋەھا، جياۋازىي نىۋان قوتابخانەكان لە رووى كۋالىتتىۋە زۆر كەمە، واتە شوپنى نىشتەجىبوون كارىگەرىي كەمى ھەيە لەسەر جۆرى ئەو پەرۋەردەيەكى كە خويندكاران ۋەرىدەگرن.

هه ژان: ۳۴

که نه دا ولاتیکی دیکه یه که به ناوبانگه به سیسته میکی په روه دهی وا که جهخت له سهر یه کسانى و دهر فته یه کسان ده کاته وه بو هموو خویندکاران، سیسته می په روه دهی که نه دا پیناسه ده کریت به ستراتیژه گشتگیره کان که دلنیایی ددهات له وهی که هموو خویندکاران، به بی گویدانه پیشینه ی کولتوری یان زمانیان، دهر فته تیان بو سهر که وتن هه یه. هه روه ها، ولاته که بودجه یه کی به رچاو تهرخان دهکات بو پشتگیری خویندکارانی خاوه ن پیداویستی تایبته و نه وانه ی له بارودوخی سو سیو-ئی کونومی لاوازدان.

هوله ندا نمونه یه کی دیکه ی سهر که وتوو له بواری دادپه روه یی په روه دهی و خاوه نی سیسته میکی په روه ده ییبه که گرنگی به تاکه که س ددهات و هه ول ددهات پشتگیری تایبته بو خویندکارانی خاوه ن پیداویستی تایبته دابین بکات. له هوله ندا، سیسته می په روه ده پیداگری دهکات له سهر نازادی هه لباردن بو دایک و باوکان و خویندکاران، له گه ل بوونی ریگه ی جوړاوجوړ بو په روه ده. نه وان کار له سهر پیدانی پشتگیری دارایی به خیزانه که م داهاته کان ده که نه وه، تا دلنیا بن له وهی که بارودوخی ئابووری ریگر نابیت له به رده م به دهسته تیانى په روه ده ی باشدا.

ولاتانی دیکه ش له پیناو دادپه روه یی په روه ده ییدا هه نگاوی گرنگیان ناوه، وهک کوریای باشوور که له په روه ده دا سه رمایه گوزاری زوری کردوو و بوووته هوی به رزبونه وهی ئاستی خوینده واری و دهر فته یه کسان بو هموو خویندکاران. هه روه ها سیسته می په روه ده ی سه نگا پوور که له سهر بنه مای شایسته سالاری (میریتو کراسی) دامه زراوه و هه ول ددهات دهر فته یه کسان بو هموو خویندکاران دابین بکات، له گه ل بوونی پشتگیری زیاتر بو نه وانه ی پیوستیان پییه تی.

نه زمونى نه م ولاتانه پیشانی ددهات که دادپه روه یی په روه ده یی تهنه به یاسا و ریسا دهسته به ر نابیت، به لکو پیوستی به ستراتیژی دريژخایه ن،

هه ژان: ۳۴

سه‌رمایه‌گوزاریی به‌رده‌وام، و پایه‌ندبوونی سیاسی هه‌یه. هه‌روه‌ها، گرنگه که سیستمه‌کانی په‌روه‌ده به شیوه‌یه‌کی به‌رده‌وام چاودیری و هه‌لسه‌نگاندنیان بۆ بکریت و بۆ بارودۆخه گۆراوه‌کان خۆیان بگونجینن، به تایبته له سه‌رده‌می گلوبالیزه‌یشن و گۆرانکارییه خیراکانی ته‌کنه‌لۆجیادا.

دۆخی دادپه‌روه‌ریی په‌روه‌رده‌یی له هه‌ریمی کوردستان

سیستمی په‌روه‌ده له هه‌ریمی کوردستان میژوویه‌کی دیرین و پر له گۆرانکاری هه‌یه. له سه‌رده‌می عوسمانییه‌وه تا ئه‌مڕۆ، ئه‌م سیستمه‌مه به چه‌ندین قوناغی جیاوازا تییپه‌ریوه و کاریگه‌ریی میژوویی، سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی به‌رچاوی به‌سه‌ره‌وه بووه. له سه‌ره‌تادا خویندن زیاتر سنووردار بوو به مزگه‌وت و حوجره‌کان، که زۆربه‌ی کات ته‌نها بۆ کوران به‌رده‌ست بوو. ئه‌مه‌ش له ده‌رفه‌ته‌کانی خویندندا نایه‌کسانییه‌کی ره‌گه‌زی قوولی دروست کردبوو.

له سه‌رده‌می پاشایه‌تی عیراقد، یه‌که‌م هه‌نگاوه‌کانی دامه‌زراندنی سیستمی خویندنی مۆدیرن هاویژران، به‌لام کیشه‌ی زمان وه‌ک به‌ربه‌ستییکی سه‌ره‌کی ده‌رکه‌وت، چونکه زمانی خویندن به شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی عه‌ره‌بی بوو. ئه‌مه‌ش وای کرد که مندالانی کورد به‌رده‌وام له پرۆسه‌ی فیربووندا به ئاسته‌نگی زیاتره‌وه رووبه‌پوو ببنه‌وه و هه‌لی یه‌کسانیان له‌گه‌ل مندالانی عه‌ره‌بیزماندا نه‌بیته.

له‌گه‌ل دامه‌زراندنی کۆماری عیراق له سالی ۱۹۵۸، هه‌ندیک گۆرانکاری له سیستمی په‌روه‌ده‌دا روویاندا، به‌لام کیشه‌ی زمان و ناوه‌رۆکی پرۆگرامه‌کان که زیاتر له‌گه‌ل کولتوری عه‌ره‌بی گونجینرا بوون، وه‌ک ئاسته‌نگی سه‌ره‌کی مانه‌وه و کاریگه‌رییان له‌سه‌ر هه‌لی یه‌کسانی فیربوون هه‌بوو.

خالی وه‌رچه‌رخانی سه‌ره‌کی له میژووی په‌روه‌ده‌ی هه‌ریمی کوردستاندا دوا‌ی راپه‌پینی ۱۹۹۱ بوو، که له‌گه‌ل دروستبوونی حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان، گۆرانکاری بنه‌ره‌تی روویاندا. له‌م قوناغه‌دا، زمانی کوردی بوو به زمانی

هه ژان: ۳۴

سه رهکی خویندن، پرۆگرامی خویندن نوێ کرایه وه، و ژماره ی قوتابخانه و مامۆستایان به شیوهیهکی بهرچاو زیاد ی کرد. ئەم گۆرانکارییانه ههنگاوی گرن گ بون به ره و دروستکردنی سیسته میکی پهروه دهیی دادپهروه رتر که ناسنامه ی کوردی تیدا رهنگی دابیته وه.

دوای رووخانی رژی می به عس له سالی ۲۰۰۳، هه ری می کوردستان دهستی کرد به گه شه پیدانی زیاتری سیسته می پهروه ده. له م قوناغه دا، ژماره ی زانکو و په یمانگا کان به شیوهیهکی بهرچاو زیاد ی کرد، پرۆژه ی خویندنی بالا دهستی پیکرد، و هه ولدان بو بهر زکردنه وه ی کوالیتی خویندن چرتر بوویه وه. سه ره پای ئەم پیشکەوتنانه، کیشهی وهک که می بودجه، پیویستی به نوێکردنه وه ی بهردهوامی پرۆگرامه کان، و پیویستی به باشترکردنی ژیرخانی پهروه ده وهک ئاستهنگی بهردهوام مانه وه.

له ئیستادا، سیسته می پهروه ده له هه ری می کوردستان هه ول ده دات ببیته سیسته میکی دادپهروه رتر، به لام هیشتا چه ندین ئاستهنگی گرن گ هه ن که ده بیت چاره سه ر بکرین. جیاوازی بهرچاو هه یه له نیوان قوتابخانه کانی شار و گونده کاند، که ئەمه ش کاریگه ری نه رینی له سه ر هه لی یه کسانی فی ربون ده کات. ههروه ها، پیویستی به زیاتر گرن گیدان به خویندنی مندالانی پیدایستی تایبته هه یه، که زۆر جار له چوارچێوه ی سیسته می گشتیدا په راویز ده خرین.

بودجه ی ته رخانکراو بو پهروه ده به راورد به پیویستییه کان که مه، که ئەمه ش ده بیته هوی که مبوونه وه ی کوالیتی خویندن به گشتی. ههروه ها، پیویستی به گه شه پیدانی بهردهوامی توانای مامۆستایان هه یه بو ئەوه ی بتوانن میتۆده نوییه کانی فی رکردن به کار بهینن و په یوه ندی باشترین له گه ل قوتابیاندا هه بیت.

پیشنیاره کان بو باشترکردنی دادپهروه ری پهروه ده یی:

بهر زکردنه وه ی بودجه ی پهروه ده و دابه شکردنی به شیوهیهکی دادپهروه رانه، به تایبته له ناوچه دوورده سه ته کان بو که مکردنه وه ی جیاوازی نیوان شار و

• هه ژان: ۳۴ •

گونډ. پيويسته گرنگي زياتر بدرت به باشتکردني ژيرخاني په روه رده، وهک دروستکردني قوتابخانه نوئ، دابینکردني که رسته ی پيويست، و به کارهیتانی ته کنه لوجیای نوئ له پرۆسه ی فیړکردندا.

پيويسته پرۆگرامیکي چر بۆ گه شه پیدانی توانای مامۆستایان دابنریت، که تیدیا مامۆستایان میتوده نوییه کانی فیړکردن فیړ بین و توانای مامه له کردنیان له گه ل قوتابیانی جیاواز باشتتر بیت. هه روه ها، پيويسته سیسته می هه لسه نگانندی قوتابیانی پیداچوونه وهی بۆ بکریت و میتودی نوئ بۆ هه لسه نگانندی توانا جیاوازه کانی قوتابیانی په پیره و بکریت.

گرنگیدانی زياتر به خویندنی مندالانی پیداویستی تایبهت و دابینکردنی که رسته و میتودی گونجاو بۆ فیړکردنیان ده بیته هوی به رزکردنه وهی ئاستی دادپه روه ری په روه رده یی. هاندانی به شداریی خیزان و کومه لگه له پرۆسه ی په روه رده دا ده توانیت ببیته هوی باشتکردنی کوالیتی خویندن و زیادکردنی ههستی به رپرسیاریتی به رامبه ر به په روه رده.

کۆسپه کانی به رده م دادپه روه ری په روه رده یی له هه ریم:

له ئیستادا، چه ندین کۆسپ له به رده م دادپه روه ری په روه رده یی له هه ریم بوونیان هه یه. یه کیک له وانه جیاوازیی له کوالیتی خویندنه له نیوان شار و گونده کان، که بووه ته هوی دروستبوونی بۆشاییه کی گه وره له ئاستی په روه رده دا. قوتابیانی گونده کان زورچار دهرفته تی که متریان هه یه بۆ به ده سته یانی په روه رده یه کی باش به راورد به هاوته مه نه کانیان له شاره کاندا. له لایه کی دیکه وه که می بودجه ی ته رخانکراو بۆ په روه رده کۆسپیکي دیکه یه که کاریگه ری راسته وخوی له سه ر کوالیتی په روه رده هه یه. کاتیک سه رچاوه ی دارایی پيويست بۆ بواری په روه رده دابین نه کریت، ناتوانریت چاوه روانی گه شه سهندنی سیسته می په روه رده یی بکریت.

نه بوونی یه کسانی ته واو له دهرفته کان وای کردووه که هه ندیک قوتابی ناتوان به ته واوی سوود له دهرفته په روهرده ییبه کان وهر بگرن. هه روها که موکوپری له ژیرخانی په روهرده یی، وهک نه بوونی باله خانه ی قوتابخانه ی گونجاو، تاقیگه و سه رچاوه ی نوئی، ریگر ده بیت له پیشکه شکردنی په روهرده یه کی سه رده میانه.

دهستیوهردانی حیزبه کان له په روهرده ی هه ریم

دهستیوهردانی حیزبه کان له سیسته می په روهرده ی هه ریمی کوردستان کاریگه ریی نه رینی زوری له سه ر پرۆسه ی په روهرده هه بووه، که راسته وخۆ پیچه وانیه بنه ماکانی دادپه روهریی په روهرده یی ده وهستیته وه. یه کیک له کیسه سه ره کییه کان، دامه زاندنی مامۆستا و به ریوه بهر به پیی په یوه ندیی حیزبی و پشتگیری سیاسییه نهک لیها تووی و شایسته یی، که بووه ته هوی په راویزخستنی که سانی شاره زا و دامه زاندنی که سانیک که له وانیه شیاو نه بن بو پۆسته کانیا ن. ئەمه ش راسته وخۆ پیشیلکردنی بنه مای دادپه روهرییه که پیویسته هه لی یه کسان بو هه موو که سه لیها تووه کان فه راهه م بکریت.

دهستیوهردانی حیزبی کاریگه ریی له سه ر ناوه رۆکی پرۆگرامی خویندیش هه یه، به تاییهت له گۆرینی هه ندیک بابهت له وانهکانی میژوو و په روهرده ی نیشتمانی به پیی به رژه وهندی حیزبی و زالبوونی روانگه یه کی تاکره هه ندی له چه ندین بابهتدا. ئەمه ش مافی بنه رهتیی قوتابیان بو وهرگرتنی زانیاری دروست، هه مه لایه ن و بیلایه ن پیشیل دهکات، که به شیکی گرنگی دادپه روهری په روهرده ییبه. هه موو قوتابیان مافیانه که زانیاری دروست و ته واو وهر بگرن به بی ئەوه ی به پیی به رژه وهندی حیزبی دهستکاری کرابیت.

له لایه کی دیکه وه، دهستیوهردانی حیزبی بووه ته هوی دابه شکردنی نادادپه روهرانه ی بودجه و سه رچاوه کان بو قوتابخانه کان به پیی ناوچه ی جوگرافی و نزیکه له حیزبه کان. ئەمه ش ده بیته هوی باشترکردنی ژیرخانی قوتابخانه کان له ناوچه "خۆییه کان" و پشتگۆیخستنی ناوچهکانی دیکه، هه روها

هه ژان: ۳۴

جیاوازی له دابینکردنی که رهستهی خویندن و تهکتولوجیای پیویست. ئەمهش دژی بنه‌مای سه‌ره‌کی دادپه‌روه‌ری په‌روه‌ده‌یه که بریتیه‌له دابه‌شکردنی دادپه‌روه‌رانه‌ی سه‌رچاوه‌کان به‌پیی پیداو‌یستیه واقیعیه‌کان و دابینکردنی ده‌رفه‌تی یه‌کسان بۆ هه‌موو قوتابیان.

کاریگه‌رییه‌کی دیکه‌ی ده‌ستیوه‌ردانی حیزبی بریتیه‌له تیکدانی سه‌ربه‌خۆیی دامه‌زراوه په‌روه‌ده‌یه‌کان و په‌په‌وه‌کردنی بریاری ناپیشه‌یی به‌هۆی گوشاری حیزبی، که ده‌بیته‌ هۆی دوورکه‌وتنه‌وه‌ی بریاره‌کان له بنه‌ما په‌روه‌ده‌یه‌ زانسته‌یه‌کان. هه‌روه‌ها ده‌ستیوه‌ردانی حیزبی بووه‌ته هۆی بایه‌خه‌دان به په‌ره‌پیدانی بیرکردنه‌وه‌ی ره‌خه‌یی و داهینان، هاندانی قوتابیان بۆ دووباره‌کردنه‌وه‌ی وانه‌کان به‌بێ تیگه‌یشتن، و نه‌بوونی ئازادی بیروپرا. ئەم بارو‌دۆخه هه‌لسه‌نگاندنی قوتابیان له‌سه‌ر بنه‌مای ناپیشه‌یی کردووه و بووه‌ته هۆی لاوازکردنی پرۆسه‌ی هه‌لسه‌نگاندن و بیبایه‌خکردنی بر‌وانامه‌کان.

ئەم کاریگه‌رییه نه‌رینیانه له درێژخایه‌ندا بووه‌ته هۆی نزمکردنه‌وه‌ی ئاستی زانستی، که‌مکردنه‌وه‌ی متمانه‌ی هاو‌لاتیان به‌سیسته‌می په‌روه‌رده، و کاریگه‌ری نه‌رینی له‌سه‌ر پیشکه‌وتنی کۆمه‌لگه. کاتی‌ک دادپه‌روه‌ری په‌روه‌ده‌یی به‌هۆی ده‌ستیوه‌ردانی حیزبی پینشیل ده‌کریت، قوتابیان هه‌ست به‌نائومی‌دی و دلساردی ده‌که‌ن، جیاوازی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری قوولتر ده‌بیته‌وه، و تواناکانی کۆمه‌لگه به‌هۆی بیبه‌شکردنی به‌شیک له خه‌لک له په‌راویزدا ده‌میتنه‌وه. ئەمه‌ش ده‌بیته هۆی پیشکه‌شکردنی ده‌رچوانیک به‌بازاری کار که خاوه‌نی توانای پیویست نین.

بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی ئەم کاریگه‌رییه نه‌رینیانه و به‌دییه‌تانی دادپه‌روه‌ری په‌روه‌ده‌یی، پیویسته‌ سیسته‌می په‌روه‌رده سه‌ربه‌خۆیی خۆی به‌ده‌ست به‌هینیته‌وه و دوور له ده‌ستیوه‌ردانی حیزبی کار بکات، سیسته‌می دامه‌زراندن و پیشخستن له‌سه‌ر بنه‌مای شایسته‌یی بیت نه‌ک په‌یوه‌ندی حیزبی، و دابه‌شکردنی

• هه ژان: ۳۴ •

دادپهروهه رانه‌ی بودجه و سه‌رچاوه‌کان به‌پیی پیداو‌یستییه واقیعییه‌کان ئه‌نجام بدریت. تهنه‌ها له ریگه‌ی دوورخستنه‌وه‌ی په‌روه‌رده له حیزبایه‌تی ده‌توانین سیسته‌میکی دادپهروهه‌رانه بونیاد بنیین که ده‌رفه‌تی یه‌کسان بۆ هه‌موو قوتابیان دابین بکات.

گرنگه مامۆستایان به شیوه‌یه‌کی به‌رده‌وام په‌روه‌رده بکرین، چونکه کوالیتی مامۆستایان راسته‌وخۆ کاریگه‌ری له‌سه‌ر ئاستی فیژکردن و فیژبوون هه‌یه. له کوتاییدا، دابینکردنی ده‌رفه‌تی یه‌کسان بۆ هه‌موو قوتابیان، بی گویدانه پیشینه‌ی کومه‌لایه‌تی یان شوینی نیشه‌جیبوونیان، هه‌نگاوێکی گرنگه به‌رهو دادپه‌روه‌ری په‌روه‌رده‌یی.

به‌راوردکردنی دادپه‌روه‌ری په‌روه‌رده‌یی له هه‌ریمی کوردستان له‌گه‌ل ناوچه‌کانی تر

لێره‌دا ئه‌م نووسینه به‌راوردیک له نیوان سیسته‌می په‌روه‌رده‌ی هه‌ریمی کوردستان و به‌شه‌کانی تری عێراق ده‌کات.

په‌روه‌رده له عێراق زۆربه‌ی ئه‌و کیشانه‌ی که له هه‌ریمی کوردستان هه‌ن، به‌شیکیان به زیاتریشه‌وه و تایبته له کومه‌لگه‌ی عه‌ره‌بی عێراقدا بوونیان هه‌یه، به‌و جیاوازییه‌ی له هه‌ریمی کوردستان، کیشه‌ی دواکه‌وتنی مووچه‌ی مامۆستایان کاریگه‌ری نه‌رینی له‌سه‌ر پرۆسه‌ی په‌روه‌رده هه‌یه. زۆربه‌ی مامۆستایان ناچارن رووبکه‌نه کاری دووهم، که ئه‌مه‌ش کاتی که‌متریان ده‌هیلایته‌وه بۆ ئاماده‌کردنی وانه‌کان. له به‌شه‌کانی تری عێراق، مووچه‌ی مامۆستایان به شیوه‌یه‌کی ریکوپیکتەر ده‌دریت، ئه‌مه‌ش هۆکاریکه بۆ سه‌قامگیری زیاتر.

له هه‌ریم و له عێراقیش جیاوازی له ده‌رفه‌تی یه‌کسان بۆ خویندن له نیوان ناوچه شارنشین و گوندنشینه‌کانی هه‌ریم هه‌یه. له ناوچه دووره‌ده‌سته‌کاندا، که‌می قوتابخانه و مامۆستای شاره‌زا به‌رچاوه. به‌لام له ناوچه‌کانی تری عێراق، هه‌ولی زیاتر دراوه بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی ئه‌م جیاوازیانه، به تایبته‌تی که عێراق

هه ژان: ۳۴

دهوله ته و به پشتبهنستن به ئابووریهه کهه ههولئ کهمکردنه وهی به شیک له جیاوازییهکان دههات. له رووی کوالیتی پهروهدهوه، له ههریمی کوردستان و عیراقیش هیشتا پشتبهنستن به شیوازی کونی فیژکردن و له بهرکردن زوره.

ئه نجام

دادپهروهیری پهروهدهیی بهردی بناغهی کومه لگهیهکی دادپهروهی و پیشکهوتوهه. کاتیک هه موو کهسیک دهرههتی یهکسانی هه بیته بۆ خویندن، کومه لگه به رهو پیشه وه دهچیت.

به دهیهتانی دادپهروهیری پهروهدهیی پیویستی به ههولئ بهردهوام و هاوکاریی ئیوان حکومهت، قوتابخانهکان، مامۆستایان، دایک و باوکان و کومه لگه ههیه. ئه مه بهرپرسیاریتی هه مووانه بۆ دلنیا بوون له وهی که هه موو کهسیک دهرههتی خویندنی کوالیتی بهرزی ههیه.

به دهسته بهرکردنی دادپهروهیری پهروهدهیی، دهتوانین کومه لگهیهکی باشتر و دادپهروهتر بۆ نهوهکانی داهاتوو دروست بکهین، که تیندا هه موو کهسیک دهرههتی گه شه کردنی هه بیته.

دادپهروهیری پهروهدهیی له ههریمی کوردستان پرۆسهیهکی بهردهوام و فرهههنده. پیویستی به ههولئ هاوبهش و بهردهوامی هه موو لایه نهکان ههیه بۆ دروستکردنی سیسته میکی پهروهدهیی که هه موو تاکهکان له خو بگریته و دهرههتی گه شه کردنیان بۆ دابین بکات.

له م بابه ته دا هه ولدرا نهک ته نها وینهیهکی روون له دۆخی ئیستای دادپهروهیری پهروهدهیی له ههریمی کوردستان پیشانبدریته، به لکو هه ولدرا بیته سه رچاوهیهکی به سوود بۆ توێژهران، سیاسه تدارێژهران، و هه موو ئه وانهی که له ههریمدا خوازیاری به ره و پیشبردنی سیسته می پهروهدهن. له کۆتاییدا، ئیمه جهخت له سه ر ئه وه ده که یه نه وه که دابینکردنی دادپهروهیری پهروهدهیی

هه ژان: ۳۴

پروسه‌یه‌کی به‌رده‌وام و درێژخایه‌نه، پئویستی به‌هه‌ماه‌نگی نیوان هه‌موو لایه‌نه په‌یوه‌ندی‌داره‌کان هه‌یه، و ده‌بیت وهک یه‌کتیک له‌کاره له‌پیشینه سه‌ره‌کییه‌کانی حکومه‌ت و کۆمه‌لگه سه‌یر بکریت بو دابینکردنی داها‌توویه‌کی گه‌شتر بو نه‌وه‌کانی داها‌توو.

سه‌رچاوه و په‌راویزه‌کان:

1. Rawls, J. (1971). A Theory of Justice. Harvard University Press.
2. Strike, K. A. (2015). Ethical Leadership in Schools: Creating Community in an Environment of Accountability. Corwin Press.
3. Ladson-Billings, G. (2006). From the Achievement Gap to the Education Debt: Understanding Achievement in U.S. Schools. Educational Researcher, 35(7), 3-12.
4. McPherson, P. (2011). Financing American Higher Education in the Era of Globalization. Harvard Education Press.
5. Darling-Hammond, L. (2010). The Flat World and Education: How America's Commitment to Equity Will Determine Our Future. Teachers College Press.
6. Dewey, J. (1916). Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. New York: Macmillan.
7. آذر، عادل و مهرگان، محمدرضا (1395). "عدالت آموزشی: مفاهیم، نظریه‌ها و کاربردها". انتشارات سمت، تهران.

هه ژان: ۳۴

۸. نوغانی، محسن (1390). "نابرابری و عدالت آموزشی در ایران". فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره 106، صص 33-54.
۹. صادقی، علی‌رضا و همکاران (1396). "تحلیل مفهومی عدالت آموزشی و دلالت‌های آن برای نظام آموزشی". فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، سال 14، دوره دوم، شماره 26، صص 132-150.
۱۰. عطاران، محمد (1394). "عدالت آموزشی در عصر دیجیتال". انتشارات آگاه، تهران، ص ۴۲.
۱۱. ضرغامی، سعید و سجادیه، نرگس (1392). "فلسفه تعلیم و تربیت: رویکردهای معاصر". انتشارات سمت، تهران، ص 215.
۱۲. مهرمحمدی، محمود و همکاران (1397). "بازاندیشی فرایند یاددهی - یادگیری و تربیت معلم". انتشارات مدرسه، تهران، ص ۸۹.
13. Freire. P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum.
14. Sen .A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.

رۆشنبیری ئایینی چی دهلیت؟*

ن: صدیق قوطبی
و: له فارسییه وه: هه ژان

وا دهردهکه ویت له نیو رۆشنبیرانی ئایینیدا سهره پای هه موو بوچوونه جیاوازه کان و فره چه شنی دهربرینه کان، ده توانریت هیله هاوبهش و ناوه پرۆکه یه گرتوووه کان بدوزرینه وه. لیره دا تیگه یشتنی خوم له تایبه تمه ندییه کانی رۆشنبیری ئایینی ده خه مه روو:

یه که م: ئایین و کایه کانی تر

ئایینه کان که م و زور به ره می په یوه ندیی دامه زرینه رانیان له گه ل ره هه ندی مه عه ویی جیهاندا و ئه وهی به ناوی دهقی ئایینی له به رده ستماندایه، به ره می په یوه ندییه که که دامه زرینه ری ئایین له گه ل بابته ی بالا یان راستی پیروژدا هه یبووه. له بهر ئه مه، ئایین نه جیگه ی زانست ده گریته وه و نه جیگه ی فهلسه فه و نه هونه ریش. زانست، فهلسه فه و هونه ر، هه ر یه که یان به ریازی تایبه تی خویان ده گه نه لیواره کانی جیهان و پاشان به زمان و لوجیکی خویان ئیمه له تیروانینه کانی خویاندا به شدار ده که ن.

سروشتی جیاوازی ئایینه کان له شیوازه کانی تری مرو قایه تی به جوریکه که هیه بواریک بو ناکوکی ناهیلایته وه. ئه وهی که به ناوی ناکوکی نیوان زانست و ئایین یان ناکوکی نیوان فهلسه فه (ریبازه کانی ئه قل) و ئایین دهیناسین، له راستیدا ناکوکی لایه نه میژوویی و کاتییه کانی ئایینه له گه ل زانست و فهلسه فه. راستیی

• ھەژان: ۳۴ •

ئايين، كە بەرھەمى پەيوەندىيە لەگەل رەھەندى مەعنەوى جىھان، بوار بۇ شىۋازەكانى ترى تىروانىن بۇ جىھان تەسك ناكاتەوہ.

دووەم: ئەركى سەرھەكى ئايين

ئەركى سەرھەكى ئايين، سەرنجدان و ئاوردانەوہى ئىمەيە لە راستى پىرۆز و راستى بالاي بوون. بانگەوازيكە كە دەيەويت ديۋە مەعنەوييە خەوتوۋەكەى ئىمە بيدار بكاتەوہ. بانگەوازيكە بۇ تىپەراندىنى ژمىركاربيە ماددى و خۇپەرستىيەكان و پلە نزمەكانى بوون بۇ ئاستگەلىك كە رووناكترن، بالاتر و واتاسازترن. ئەركى سەرھەكى ئايينەكان ئەوہيە كە ئىمە لە قاوغى خۇمان و پەيوەندىيە خۇھەلبژير و مادديبينەكان بەرەو بوونىكى بالاتر ئاراستە بكەن و بە يەك وشە بۇ "باوەر" بانگمان بكەن. گيانى ئايينەكان بانگەوازي بەرەو ئاستى بەرز و بالايە، ناوكى سەرھەكى ئايين چارەسەرى ديۋە مەعنەوييە خەوتوۋەكەى ئىمەيە. ئەوہى دەمىنيتەوہ، تويكل و خواستن و شىۋە و بەرگ و قالبە ميژووييەكانن كە برپار بوۋە لە خزمەتى ئەو گيانە بەريژەدا بن. لەبەر ئەمە، زوربەى چىرۆكەكان، خواستەكان، سىستەمە باوەرپىيەكان و رىنمايىە كۆمەلايەتبيەكان، لە بنەرەتدا لە دەرەوہى ئەركى ئايينەكان جىدەگرن. بەرھەمى ئەم تىروانىنە، گرنگيدانى بەرچاوى رۇشنىبرى ئايينە بە باوەر، بالاخوازي مەعنەوى و تايبەتمەندى مانايدەر و گيانپەرۋەرى ئايين، نەك "كەلام" يان "فيقە". بەم وەسفە، لايەنە ئەخلاقى و عىرفانىيەكانى ئايينەكان لە چەقى سەرنجى رۇشنىبرى ئايينىدا جىدەگرن.

صديق قوطبى

سێیه م: بهرپابوونی شکۆی خودا و سه پاندنی ئایین

له بهر ئه وهی ئه رکی ئایین دروستکردنی "په یوهندی" یه له گه ل ره هندی مه عنه ویی جیهاندا و په یوهندی قوول و ره سه ن هه لقولانیکی سروشتی و ئازاده له بوونی تاکه وه سه رچاوه ده گریت، ناتوانریت و نابیت به میکانیزمه زوره ملیکان و فشاره ده ره کییه کان، هه ولی په ره پیدان یان قوولکردنه وهی ئایین له ده روونی مرۆقه کاندایه بدریت. ئایین، فه تحکردنی ده کانه و به زالبوون به سه ر جه سه ته کاندایه ده سه ت نایه ت. به م پێیه، رۆشنیبری ئایینی راستیی دینداری به کاریکی تاکه که سه ی و هه لقوولا و له هۆشیاری و هه لبژاردنی تاک ده زانیت و دژی هه ر جو ره زورلیکردن و فشاریکه بو پشتگیری له ئایین. بهرپاکردنی ئایین له تیگه یشتنی رۆشنیبری ئایینیدا له ریگه ی حکومه تی ئایینییه وه به دینایه ت. بهرپاکردنی ئایین، ئاماده یی پرشکۆی خودایه له ناخی مرۆقه کاندایه، نه ک رازاندنه وه و ده رکه وته هیمایی و ناسنامه سازه کان له بواری گشتیدا. به م پێیه، رۆشنیبری ئایینی به ره و تاکه گه رای، ئازادییه تاکه که سه ییه کان و په یوهندییه کومه لایه تی و سیاسیه گونجاوه کان له گه ل سروشتی باوه ردا ده چیت و ده کریت تا راده یه ک رۆشنیبری ئایینی به دینداری لیبرال ناوبنێن. جو ری تیروانیی رۆشنیبری ئایینی بو راستیی ئایین، باوه ر و بالاخوزیی مه عنه وی و ده خوازیت که پشتگیر و لایه نگری میکانیزمه دیموکراتیه کان بیت و وه فادار به ئازادی بیت.

چاره م: گفتوگۆی بواره جیاوازه کانی بیر و کولتور

له بهر ئه وهی رۆشنیبری ئایینی، ئایینه کان وه ک سه رچاوه ی به نرخ له ته نیشت سه رچاوه کانی تری مه عریفه ده بینیت، بو یه که سه یکی تاکه سه رچاوه نییه و خو ی له هه وه له مه عریفیه کانی مرۆف له بواره جیاوازه کاندایه بی نیاز نازانیت. به لێ، ئاییندارانی تریش بو سه رچاوه کانی تری مه عریفه ده گه رینه وه، به لام هه موویان له ژیر سینه ری تیروانیی ئایینی خو یاندا خو یان هه لده سه نگین و داوه ری ده که ن. ئایین له پله ی به رزی داوه ریدا دانیشتوووه و به سه ر بواره کانی تر، فه رمانی بی

• هه ژان: ۳۴ •

دوودلی هه یه. له تیگه یشتنی روښنښیری ئایینیدا بواره جیاوازه کانی بیر و کولتور ده بیټ له گه ل یه کتر له گفتوگو و ئالوگوردا بن. یه کیکیان سهرنشین و ئه وی تریان ژیرنشین نییه. به م پییه، روښنښیری ئایینی گرنگیه کی تاییه ته به فلسفه و ئه ده بیاتی جیهانی ده دات و هه ول ده دات ئایین وهک په نجه ره یه که له ته نیشته په نجه ره کانی تری به رده ست سه یر بکات و قبولی بکات. ئه قله گه رایي ته ریب له گه ل مانا گه رایي ئایینی، له سیفه ته کانی روښنښیری ئایینییه.

پنجه م: ئایین رهنگی مرؤف ده گریټ

هه ر جوړه په یوه نډییه که له گه ل بابه تی بالادا کاتیک بو ئیمه ده گیرد ریته وه رهنگی زهینی که سی ئه زمونکار، توخمه میژووییه کانی، کولتور و زمان وه رده گریټ. ئه وه ی به ناوی ده قه ئایینییه کانی له به رده ستماندایه، به ره می هاوبه شی بابه تی بیړهنگ و پیروزه له گه ل رهنگه جیاوازه میژووییه کاندایه. سه رده م و زه منه نیک که دامه زرینه ری ئایین تیندا ژیاوه، ئه و زمانه ی که پیی دواوه، ئه فسانه کانی و خوازه کانی ئه و کولتور وه ی تیندا ژیاوه، تاییه تمه نډییه تاکه که سییه کانی و جوړی ده رووناسی ئه و، ده سته که وه ته کانی ئه و روژه ی زانسته کانی و زور شتی تر، کاریگه ری و شوینی پی خویان له ریوایه تی خاوه ن ده قدا داناوه. به م پییه روښنښیری ئایینی گرنگی پیدانیکی تاییه تی به که وتنه شوین پیی میژووییه ره گه زه میژووییه کانی ئایینه کانی ده دات.

روښنښیری ئایینی هه ولده دات په یامه بنه ره تییه کانی ئایینه کانی له رووکه ش و چینه میژووییه کانی جیا بکاته وه. روښنښیری ئایینی پیی وایه ئه وه ی زوربه ی ئایینداره کانی به پیویستی و پیداویدی ئایین ده یزانن، له راستیدا پیداویدی میژووییه ئایینه و ناتوانیت بو هه موو سه رده مه کانی کارا بیټ. زوریک له وه ی که له روانگه ی گشتی ئایینداره کانی و به رپرسانی ئایینه کانی وهک پیداویدی حه تمی ئایین سه یر ده کریټ، له روانگه ی روښنښیری ئایینیدا پیویسته وه لا بنریټ.

شه شه م: ئه خلاق پیشته ره له ئایین و سه ربه خو یه لی.

هه ژان: ۳۴

ئیمه پيش رووکردنه ئايين، تيگه‌يشتنى دروستى ئه‌خلاقيمان هه‌يه و به‌گه‌رانه‌وه بو ئه‌وانه ده‌توانين شايه‌تى دامه‌زرينه‌رانى ئايين قبوول بکين و دلى پى بده‌ين. خودا، بوونىكى ئه‌خلاقىيه و فيرکارييه خودايى و ئايينيه‌کان ناتوانن پيچه‌وانه‌ى تيگه‌يشتنى زوربه‌ى خه‌لک له‌ دادپه‌روه‌رى و ئه‌خلاق بن. ئه‌خلاق، دادوه‌رى ئايينه و دادوه‌رى تيگه‌يشتن و هه‌لئنجاندنه ئايينيه‌کانه. هه‌ر شوينىک که تيگه‌يشتن و هه‌لئنجاندنىک له ئايين له‌گه‌ل تيگه‌يشتنى گشتى خه‌لک له پيداويستى دادپه‌روه‌رى و ئه‌خلاق ناتبا بيت، نيشانه‌يه‌که له‌سه‌ر ئه‌وه‌ى که ئه‌و فيرکاري يان باوه‌ره ئايينيه، له لاوه‌کيه ميژووييه‌کانه نه‌ک له ناوه‌رۆکه بنه‌ره‌تبييه‌کان. زانايانى ئاييني ده‌بيت تيگه‌يشتنى خويان له‌گه‌ل تيگه‌يشتنى گه‌شه‌سه‌ندوو و روو له‌ گورانى مروقه‌کان له دادپه‌روه‌رى و ئه‌خلاق، هاوئاراسته بکين. ئه‌خلاق و دادپه‌روه‌رى، ته‌نها پيوه‌رى راستى تاقىکردنه‌وه و متمانه‌ى داواکارييه ئايينيه‌کان نييه، به‌لکو له تيگه‌يشتن و ده‌ره‌ينانيشدا داوه‌ر و چاوديره. ئايينداران ده‌بيت تيگه‌يشتنى ئاييني خويان له‌گه‌ل تيگه‌يشتنى کهم و زور هاوبه‌شى سه‌رده‌مى خويان له ماناى دادپه‌روه‌رى و پيداويستيه‌کانى ئه‌خلاق بگونجین. به‌م پييه، خویندنه‌وه‌ى ئه‌خلاقى - بو بابه‌ته ئايينيه‌کان له تايبه‌تمه‌ندييه‌کانى روشنبيرانى ئايينيه. ئه‌خلاق، سه‌ربه‌خويه له ئايين و پيوه‌رى متمانه‌ى تيگه‌يشتنى ئيمه‌يه له ناوه‌رۆکه ئايينيه‌کان.

حه‌وته‌م: ئايين و چاوه‌روانييه‌کانى ئيمه

پيوسته پيداچوونه‌وه بو چاوه‌روانى و داواکارييه‌کانى خويمان له ئايين بکين. روشنبيرى ئاييني چاوه‌روانى نييه که ئايين وه‌لامده‌ره‌وه‌ى هه‌موو کيشه و گريکويره‌کانى ژيانى تاکه‌که‌سى و کومه‌لايه‌تى مروقه‌کان بيت. به‌لکو ئه‌و بارى ئايين سووک ده‌کات. ئايينه‌کان هه‌ولگه‌ليکن بو وه‌لامدانه‌وه‌ى تينویتی خودايى و هه‌ندىک پيداويستى بوونى مروقه‌کان و نابيت چاوه‌روانيان لى بکريت بو هه‌موو بواره‌کانى ژيان ريئمايى و ياسا پيشکesh بکين. ئايين ياسا نييه و نابيت چاوه‌روانى ياسادانانى لىبکريت. ياساکان و دامه‌زراوه کومه‌لايه‌تبييه‌کان

هه ژان: ۳۴

سروشنتیکی شلوق و نوڤوونه وهیان ههیه که هاوته ریب له گه ل گورانی ژیانی مروڤدا، ده گورین. ئاین بیگومان تیروانینی گشتی و به های بالا پیشنیار دهکات و دیندارهکان ئازاد دهکات تا له روشنایی ئه و تیروانینه مهعنه و بییه دا، له سه ر بنه مای تاقیکردنه وه و هه له و به سه رنجدان له ئه زمونه میژوو بییه کان، دامه زراوه کومه لایه تییه کانی خویان ریکبخه ن و بو خویان یاسا دابنن. ئاین به لینی به به هه شتکردنی دونیای نه داوه و گهره نتی به خته وه ریی ماددی له م جیهانه دا نییه. به م پییه، ده کریت گرنگیدان به بابته تی چاوه پروانیه کانی مروڤ له ئاین که سروشتیکی پیشنایینی ههیه و ههروه ها که مکردنه وه ی به رفراوانی ئه و چاوه پروانیه نه ی که له دریزی میژوودا له ئاین کراوه به یه کیک له تابه تمه ندیه کانی روشنبیری ئاینی بزانیته.

هه شته م: ئاین؛ گه وه ره هاوبه شه که

روشنبیری ئاینی له بهر ئه وه ی زیاتر سه رنجی له سه ر چوئیتی ناوه کی ئاینه کانه و ئه رکی ئاین نه ک پیشکه شکردنی سیسته می باوه ر به لکو په روه رده ی ناوه کی مروڤه کانه، ئاین به رزگارکه ر له خو خوازی و ئه زمونکردنی ئاسته بالاکان ده زانیت، روانینیکی فره چه شنی بو ئاینه کان ههیه. هه رچه نده داواکاریه که لامی، ئیلاهیاتی و میتافیزیکیه کانی ئاینه کان یه ک نین و هه رچه نده خوازه زمانه وانی و ئاینه په رستشیه کانیان جیاوازن، به لام بو راستیه کی یه کگرتوو به دوا داچوون ده که ن. ئه و ناکوکی و جیاوازیانه ی که له ئاینه کاندایان بنین، به ره می تو ریک له جیاوازیی زهمینه میژوو بییه کانه، چوارچیوه کولتووریه کان و ههروه ها خو و خه سلته تی دامه زرنه رانی ئاینه کانه و نابیت بیته ریگر له بینینی ئه و گه وه ره هاوبه شه. گه وه ریکی هاوبه ش که ده کریت ناوی بنین بانگه واز بو باوه ر یان په یوه ندی له گه ل ئاستیکی بالاتر.

به م پییه، روشنبیری ئاینی تیروانینیکی فره گه رای ههیه و هه ول ده دات به دوور له ریزه ندیه که لامیه کان که له ئاستی باوه ره کان و خواسته کاندایان وه ستاون،

• ھەژان: ۳۴ •

سەيرى ئەو خويىنە تاقانەيە بکات كە بە دەمارى ھەموو ئايىن و رىيازە مەنەۋىيەكاندا دەروات.

تۆيەم: خۆسەپاندىن و راقەي جياواز

رۆشنىبىرى ئايىنى باۋەرى بە خويىندەۋەي جياواز بۇ ئايىن و فرەچەشنى لە راقەكردندا ھەيە. كەس ناتوانىت و نايىت تىگەيشتن و خويىندەۋەي خوى بە پىرۆز بزانىت و ئەۋەي تىي دەگات، ۋەك خواستى راستەوخوى خودا لە قەلەم بدات. خويىندەۋەيەكى پەسەندكراو و پشتراستكراۋە لەلايەن خوداۋە بوونى نىيە و ھەموو ئايىندارەكان دەبىت بە بىفېزى بە دور لە خۆبەزلانى تىگەيشتنەكانى خويان بخەنە بەر رەخنە و لىكۆلىنەۋە و گىفتوگۆۋە. ھەموو تىگەيشتن و ۋەرگرتنەكان دروست نىن، بەلام بەلگەنامەيەكى پەسەندكردنىش بە قازانجى خويىندەۋەيەكى تايىت بوونى نىيە، لەبەرئەمە تەكفىركردن رەفتارىكى خۆپەرستانەيە. ئايىنداران دەتوانن و پىويستە رانان بۇ تىگەيشتنە جياوازهكانى خويان بكنە و چاكسازى و راستكردنەۋەيان تىدا بكنە، بەلام لەبەرئەۋەي تىگەيشتنى مروىي ھەلەي تىدايە، نايىت تىگەيشتنى خويان بە پىۋەر و مەرچى كوفر و ئيمان دابنىن. بەم پىيە دەكرىت خۇدوورگرتن لە تەكفىر، دووركەوتنەۋە لە توندوتىژى و بە رەسمى ناسىنى خويىندەۋە جياوازهكان لە ئايىن، كە لەخۇگرى لىبوردەيى و يەكترقبولكردنە، بە يەككە لە تايىبەتمەندىيەكانى رۆشنىبىرى ئايىنى بژمىردىت.

دەيەم: رۆشنىبىرى ئايىنى و روانىنىكى واتاھەلبژىر و ئامانجدار

رۆشنىبىرى ئايىنى روانىنىكى واتاھەلبژىر و ئامانجدارى بۇ سەرچاۋە ئايىنىيەكان ھەيە، دەيەۋىت بەھا ھەمىشەيىيەكان لە بەھا كاتىيەكان جيا بكاتەۋە. رەخنەگران و نەيارانى رۆشنىبىرى ئايىنى دەلەين شىۋازى مامەلەكردنىان لەگەل سەرچاۋە ئايىنىيەكان ھەلبژاردنە و نمونەي (يۇمن ببعض و يكفر ببعض) ە (ۋاتە باۋەر بە ھەندىكى دەكەن و ھەندىكى رەتدەكەنەۋە). دەبىت ئەو ئايەتەي كە ئەم دەربرىنەي

هه ژان: ۳۴

لیوه رگیراوه به تهواوی ببینین: (إن الذین یکفرون بالله و رسله و یریدون أن یفرقوا بین الله و رسله و یقولون نؤمن ببعض و نکفر ببعض و یریدون أن یتخذوا بین ذلک سییلاً" (النساء: ۱۵۰). ئەوانە ی که کوفر به خدا و پیغه مبههکانی دهکهن و دهیانهویت جیاوازی بخه نه نیوان خودا و پیغه مبههکانی و دهلین ئیمه باوهرمان به ههندیکیان ههیه و ههندیکیان رت دهکهینهوه و دهیانهویت له نیوان ئەمانه دا ریگایه ک بو خویان ههلبژیرن.

وهک دهیبین مه بهستی ئایه ته که ئەو که سانهن که باوهر به هه موو په یامه ئاسمانیه کان ناهینن. به ویست و ئاره زوی خویان، هه ندی که له پیغه مبهه ران قبول دهکهن و هه ندیکیان رت دهکه نه وه. قورئان دهلیت ناکریت به شیوهیه کی جیاکارانه هه لسوکه وت بکریت. وته ی سه ره کی هه موو پیغه مبهه ران په کیکه و ئەگه ری جیاکاری و دووبه ره کی تیدا نییه.

مامه له ی روشنبیری ئایینی له گه ل دهقه پیروژهکان، مامه له یه کی واتابین و مانادار، ئامانجدار و له بهرچا و گرتنی پیداویستیه میژوو یه کانه نه ک بهرکه و تنیکی دلخوازانه. سه رنج ده دات ئەوه ی له کتیبی پیروژدا هاتوو ه تا چه ند له ژیر کاریگه ری زه مینه ی سه رده می خویدا بووه، تا چه ند رهنگی میژوو ی گرتوو ه و له کوئ په یامیکی هه میشه یی و دره وشاوه ی تیدایه.

ناوه رۆکی ئایه ته که ئاراسته ی ئەو که سانه کراوه که له رووی شوناسخوازی و شانازیکردنه وه، ره تکردنه وه و دوورخستنه وه و وه لانانی ئایینه کانی تر ده گرنه بهر، ئەو که سانه ناگریته وه که به شیوازیکی ئامانجدار و ئاکامگه را هه ولی لابرندی تویت و رهنگه میژوو یه که ی دهقی ئایینی ده دن. روشنبیری ئایینی ئەگه ر به شیک له تویت و رهنگی میژوو یی ئایین لاده بات، له بهر دلسۆزی بو ناوه رۆک و گیانی په یامی ئایینه، نه ک باوه رهینان به به شیک و ره تکردنه وه ی به شیکی تر.

مامه له ی روشنبیری ئایینی هه لبژارده یی و به ئاره زوو نییه، به لکو سه رچاوه ی له تیروانینیکی پیشوه خته وه ههیه سه باره ت به زمانی ئایین، په یامی ئایین و

هه ژان: ۳۴

چاوه پروانییه کانی مروّف له ئایین. کوفر به به شیک له ئایین کاتیک دیته دی که بهردهنگه کانی دهقی ئایینی، به ئەنقهست به شیک له راستییه ئایینییه کان رهت بکاته وه. واته سه ره پای ئه وهی ده زانیته ویستی راسته قینهی خودایه، به لام پشتی لیده کات. روّشنبیری ئایینی له بنه رته دا ئه م جوّره مامه له یه ی نییه. به لکو ده یه ویت بگاته قوولایی مانا و ئه و حه قیقه ته بدوژیته وه که دوور له سه پاندنه میژووویه کان، هیشتا ده توانیت بو مروّقی ئه مروّ په سه ندکراو بیت بتوانریت جییه جی بکریت. مامه له ی روّشنبیری ئایینی له گه ل ده قه پیروژه کان، مامه له یه کی مانابین و مانادار، ئامانجدار و به له بهر چاوگرتنی پیداویستییه میژووویه کانه، نه ک مامه له یه کی ئاره زوومه ندانه. سه رنج ده دات ئه وهی له کتیبی پیروژدا هاتوو ه تا چه ند کاریگه ری له ژینگه و سه رده می میژوووی وه رگرتوو ه و له کویدا په یامیکی هه تاهه تایی و دره وشاوه ی تیدایه.

ئایا ده کریت هه م باوه رت به واتابه خشی ئایینه کان هه بیته و هه م به دیموکراسی، ئازادی، مافه کانی مروّف، تیگه یشتنی ئه مروّی و موّدیرن بو دادپهروه ری و ئه خلاق؟ ده کریت هه م دلسوژی کاکلی ئایین بیت و هه م کراوه بیت بو فه لسه فه و هونه ر؟ ده کریت باوه ر به یینیت و هاوکات بویرانه ژیرکاری بکه یته؟ وه لامی روّشنبیری ئایینی به لئییه.

سه رچاوه:

*. قطبی، صدیق، دینداری خوب، نشر اریش، چاپ سوم، تهران ۱۴۰۳،

صص ۲۷ - ۳۰.

ماناکانی مهرگ

موسته فا مه له کیان

و. له فارسییه وه: موسعب ئه دهه م

هر کاتیک له هر وتن و نووسینیکدا له باره ی مهرگه وه بگوتریت، ئه وا له باره ی یه کیک له م چوار شته وه یان دیارده یه وه قسه ده کریت:

یه که م: ژیان و مهرگ پیکه وه، واته تیهه لکیشبوونیک، به گوته ی دانایان ژیان ی ئیمه له سه ر تانی ژیان و پوی مهرگ وه ستاوه و بونیادنراوه. ژیان وه ک پارچه یه ک تان و پویه و له سه ر دوو هیلی پیکه وه وه ستاوه و چنراوه.

دووه م: حاله تی په ککه وتن و که وتنه سه رجیگه:

۱. به تایبه ت ئه و نه خوشییه ی که ده گاته حاله تی سه رجیگه.

۲. رهنج و نازاره کانی به هوی نه خوشییه که یه وه.

۳. نه توانین به هوی نه خوشییه وه.

• هه ژان: ۳۴ •

ههروهها ئەو رهنج و ئازارانهى تووشى ئەو كەسه دەبن له سەر جیگهیه به هۆى ئەو سى شتهى سه رهوه.

ئەمەش ئەو كاته دەست پێدهكات منى نهخۆش بزانه هه ئاسمهوه و ئیدی بو ژيان و سەر مال و كارم ناگه ریمهوه. ئەمەش له سەر خودى نهخۆش وهستاوه نهك كهسانى دهوروبهرى يان پزیشك.

سێیهم: پاش مهرگ، له بهر دوو هۆكار ده ربارهى پاش مهرگ قسه ناكهم (مه له كيان):

۱. چ به دروست و چ به نادروست گومانم ههیه له وهى كه پاش مهرگ چ شتیک روودهات يان نا، ئەمه راز و نهینیهكه، باشتروایه له مه رازهكان سكوت و بیدهنگی هه لێژیرین.

۲. جگه له وهى ئیمه ریگهیه كمان نییه له سەر ئە وهى دواى مهرگ چى روودهات، هیچ سوودیكیش له وهدا نابینم كه بزانه پاش مهرگ چى روودهات يان نا، له م باره وه هیچ شتیک له رووى کردارییه وه وه راست ناگه ریت. بۆیه به هه ر شیوهیهك ژيانى پاش مهرگ (زیندوو بوونه وهى رۆحى بیت يان جهسته یى يان هه ردوو كيان و ... هتد) ئەوا ئەگه ر شیوازی ژيان هه بیت به و جوره، واته ئەقلانى و ویزادانى بیت و به و جوره بژیم، هه ر جوره ژيانیک له چاوه روانیمدا بیت يان نا و به هه ر جوریک بیت زیانم نه کردوه. سوكرات ده لیت، بو مروقی باش هیچ شه ریک ناتوانیت بیه پیشه وه چ له م ژيانه و چ له ژيانى پاش مهرگ. كه واته مروقی باش له هه موو حال و دۆخیکدا پارێزراوه.

چوارهم: خودى مهرگ نهك كه وتن له سەر جیگه. واته ئەو شتهى له كاتى گه یشتنى مه رگدا ده گات.

خودى مهرگ چیه؟

ده بیت له م رووه وه سى بابته له یه كترى جیا بکهینه وه، ئەوانیش:

هه ژان: ۳۴

۱. مهرگئاگایی

۲. بیرکردنه وه له مهرگ یان مهرگ ئەندیشی

۳. ترس له مهرگ

مهرگ ئاگایی چیه؟

واته ئەوهی من هه‌میشه له‌گه‌ل خۆمدا وا مامه‌له بکه‌م که ژيانی من چاره‌یه‌کی تری نییه جگه له‌وهی کۆتایی دیت، ژيانی ئێرهم سنووریکی هه‌یه، ئەم ژيانه، ژيانیک نییه توانای به‌رده‌وامی هه‌بیت. ئەمه له‌ رووی تیۆرییه‌وه شتیکی روونه، به‌لام له‌گه‌ل خۆمدا وا بژیم، ئەوه شتیکی تره، واته هینده له‌گه‌ل خۆمدا باسی بکه‌م و خۆم له‌سه‌ر کۆمه‌لیک بابته ته‌لقین بده‌م، ئەو بابته‌تانه بینه بینه‌مای بریاره‌کانم، له‌سه‌ر ئەوانه بریار بده‌م له‌ ژياندا چی بکه‌م و چی نه‌که‌م.

موسته‌فا مه‌له‌کیان

له‌ مهرگئاگاییدا ته‌نها کۆتاییهاتن و سنوورداربوونی ژيانم جیگه‌ی داوه‌ری و دوابریارم بیت، کاتیک باوه‌رم به‌ خۆم کرد که ژيانم کۆتایی دیت، نه‌ک ئەوهی له‌ کتیب و که‌سه‌کان بیستیتم ژيانم کۆتایی دیت، ئەو کاته له‌م باوه‌ره‌یتانه‌دا کۆمه‌لیک کاریگه‌ری و جیکه‌وت دروست ده‌بن، لی‌ره‌دا باسی پینج جیکه‌وت و کاریگه‌ری ئەم باوه‌ره‌یتانه ده‌که‌م، واته ئەگه‌ر بزانه هه‌تا هه‌تایه نامینم و ده‌مرم، باوه‌رم به‌وه هینابیت، ئەوا ئەم جیکه‌وتانه‌ی هه‌یه:

۱. دوورکه‌وتنه‌وه له‌ خۆفریودان: له‌ خۆفریودان خۆم به‌ دوور ده‌گرم؛ زۆریک له‌ خۆفریودانه‌کان له‌وه‌وه سه‌رچاوه ده‌گرن که ده‌وتریت؛ ئەوه فه‌رامۆش ده‌که‌ین

• ھەژان: ۳۴ •

كە واقع و راستىيەكى زۆر روون ھەيە، ئەويش مەرگە. ديارە خۆفريودان لە رووى تيۆرييەو قسەى زۆر ھەلدەگرىت، ھەموومان دەزانين كە فريودان و فيلكردن لەوانى تر چۆنە و دەتوانين ئەوانى تر بخەلەتئين، بەلام سەبارەت بە خودى خۆشمان ئەو ھەيە و راستە. بەشىك لەو خۆخەلەتاندەش ئەو ھەيە، كۆمەلە شتانيك ھەن وادەزانين ھەتاھەتايە لەگەلمان دەمىننەو، لەبەرئەو بۆ بەدەستھيئانى ئەو شتانه خوازيارين و خۆمان دەخەينە چەندين نارەحتى و ناسۆر و ئازارەو، بۆ نموونە: ئەو شتانهى خوازيارين دەستمان بکەون و بە بىرچوونەو ھى ئەو راستىيەكەى كە ھەم خۆمان و ھەم ئەو شتانهيش كۆتاييان ديت، وەك، بەدەستھيئانى ناوبانگ، مال و سامان، دەسلەلاتى سياسى، ريز و خۆشوستن، ...ھتد. ئەمەش بەش و لق و پۆپى جياوازى ھەيە.

۲. ھەلەى ئەخلاقى: مەرگناگايى رىگرى دەكات لە تووشبوون بە ھەلەى ئەخلاقى، ئەمە جگە لە ھەلەى لەخۆپرسينەو، ھەر چەندە من مەرگناگاتر بىم، باوهرم زياتر بە كۆتاييھاتنى ژيانم ھەييت، ئەمە دەبيتە ھۆى ئەو ھەلەى ئەخلاقى ئەخلاقى بکەم، لەگەل ئەو ھەي ئەمە ھەميشە ئەم ھەلە ئەخلاقىيانە دەكەين، لەجياتى ئەو ھەي بەدوای خۆشى و رەزامەندى دەروونى خۆمەو بىم، بەدوای رەزامەندى و بەدەستھيئانى خۆشى ئەوانى ترەو، لەبرى ئەو ھەي ويزدانى ئەخلاقى پىم بليت چى بکەم و چى نەكەم. لەبەرئەو مەرگناگايى دوورمان دەخاتەو لە ھەلەى ئەخلاقى و لەخۆپرسينەو، بۆ ھەلەى لەخۆپرسينەو ھەي وات ليدەكات دلىيا دەبيتەو لەو ھەي ناتوانيت قەرەبووى ئەو ھەلەيە بکەيتەو.

۳. تەنيايى: مەرگناگايى زۆر بەباشى لە تەنيايى خۆم ئاگادارم دەكاتەو، سەبارەت بەو ئەو کارانەى لە ژياندا ئەنجاميان دەدەم، وا بىردەكەمەو و لە ھەمى خۆمدا وا دەزانم ئەو کارانە لە تەنيايى دەمھيننە دەرەو، وا بىردەكەمەو ئەگەر دلى تو نەرم بکەم و بتوانم بە چەند کردار و گوفتاريك تو لەگەل خۆمدا ھاورا بکەم، ئەو ھەلە تەنيايى ديمە دەرەو، بەلام ئەگەر باش وينەى مەرگ بکەين، وەك ئەو ھەي بچيتە ناو پىست و بەرگى كەسيكەو لە كۆتاييەكانى تەمەنى داھە و

هه ژان: ۳۴

له بهردهم مه رگدا خوئی ده بینیته وه، ده بینیت هیچ کهس له گه ل تو نییه، له کاتیکدا وا وینات کردووه تهنه نیت و به راکردن له تهنیایی، به و کردارانهت بو به دهستهینانی دلی ئەم و ئەو، خوازیار بوویت درێژه به ژیانی خو ت بدهیت.

به گوتهی موسه ته فا مه له کیان، ده توانین ئەم سی خاله ی سهره وه به باشترین شیوه له رۆمانی مه رگی (ئیقان ئیلیچ) ی (تولستوی) ببینین.

لیو تولستوی

۴. که می کات بو گه یشتن به ئامانجه کان: چ ئامانجی تاکه کهسی، یان کومه لایه تی یان ههر ئامانجیک که هه مه، کاتیکی دیاریکراو و پیویست له بهرده ستدا نییه بو ئەوه ی بیته دی، له بهرئه وه ی کاتی من سنوورداره. به گوته ی (کارل یاسپه رز) فه یله سوفی ئەلمانی، بو گه یشتن به ههر ئامانجیک کات که متره له وه ی به و ئامانجه م بگه م.

ئوه ی که من پاره کانم یه ک یه ک و دینار دینار ده زانم چه ندن و ده یانژمیرم، به لام ئەم ژماردنه هۆکاره که ی ئەوه یه؛ ده مه ویت به ئامانجه کانم بگه م، کاتم که مه، له مه زامیری (داوود) له ناوه رۆکی (۱۰) ئایه تی (۹۰-۹۲) دا هاتووه که ساله کانی ته مه نمان یان هه فتایه یان هه شتایه، بۆیه خودا فیрман بکه رۆژه کانی ته مه نمان بژمیڕین، تا بتوانین ریگه و سه رچاوه ی حیکمه ت بدۆزینه وه. ئەوه ی که هینده پاره کانمان ده ژمیڕین، خۆزگه رۆژه کانی ته مه نمان ده ژمارد، بو له ده ستچوونی پاره که مان زیاتر به داخه وه یین، تا ته مه ن و ساته کانمان. ئەگه ر رۆژه کانی ته مه نم ژمارد و ببینم چه ندی رۆیشتوووه و چه ندی ماوه، ئەو کاته ریگه و سه رچاوه ی

• هه ژان: ۳۴ •

حیکمەت دەدۆزمەو. ئەمە مانای ئەو یە ئەو مەرگە ی چاوەرێمە وا دەکات پە ی بە کەمکاتی و کەمتوانایی خۆم ببەم و زیاتر کاتەکانی خۆم و توانا و هیزەکان و هەرۆهە بزانم چون ئامادەگییە ناوەکییەکان و فرسەتە دەرەکییەکانی خۆم سەرف دەکەم، زیاتر دەست بگرم بەم چوار سەرمايەووە کە خاوەنیانم، ئەوانیش:

یەک: کاتەکانم

دوو: هیز و تواناکانم

سێ: ئامادەگییە ناوەکییەکانم

چوار: فرسەتە دەرکییەکانم

بە پێچەوانەووە ئەگەر بەو جۆرە مەرگنایانە و بەو جۆرە مامەلە نەکەم، زۆر بی ئاگایانە و مەسەرەفگەرایانە لەگەڵ ئەو چوارشەتی سەرۆهە کە خاوەنیانم مامەلە دەکەم و لەخۆووە سەرفیان دەکەم و دەستیان پێووە ناگرم.

۵. ماناداربوون: لەهەموو ئەمانە گرنگترە، لە فەیلەسوفان و دانایانی وەک (بودا، لاوتسزی، سوکرات، رەواقییەکان، سپینۆزا) زۆر جەختیان لەسەر کردووەتەووە، هەرۆهە بوونگەراکانی سەردەمی ئێمە وەک (مارتین هایدگەر، کارل یاسپەرز و ...هتد) ئەگەر مەرگ لە کۆتایی تەمەندا نەبێت و ئێمە ئاگامان لێ نەبێت، واتە لەسەنگەردا نەبێت بۆمان، ئەوا ژیان مانادار نییە، ژیان کاتیکی مانادارە و ابزانم کاتیکی دیاریکراو لەم ژیانەدا هەیە، ئەگەر ئێووە کاتیکی دیاریکراو لە جیگەیهک بەسەر ببەن، بە تەواوی سوودی لێووەدەگرن. بۆ نمونە: وەک ئەووەی تۆ بۆ سەیرکردنی ناو مۆزەخانەیهک کاتیکی کەم، (۳۰) خولەکت لەبەردەمدایە، ئەوا زۆر بە وردی و بە باشی سەیری شتومەک و کەلوپەلەکانی ناو مۆزەخانەکە دەکەیت، وەک ئەووەی هەفتەیهک کاتت هەبیت، ئەو کاتانە ژیانم مانا پەیدا دەکات لە دوو روووەووە:

هه ژان: ۳۴

یه کهم: به های زیاتری ده بیئت: ئەو ساتانهی هه مه له ژياندا به هادارترین ده کهم و
نرخه ده زانم.

دووه م: ئامانجدار بوونی: ژيانم ئامانجی ده بیئت، وهک بلئیت به ژيان ده لئیم: شتیکم
پئ بیه خشه، با منیش ساتیکی خومت پئ بیه خشم.

به گوتهی (سوكرات) به و جووره بژی وهک ئەوهی مه رگ له به رده متاندا ئامادهیه.
بویه (سوكرات) و (رهواقییه كان) یش ده یانوت، فهلسه فه راهینانی مه رگه.

دهقی گوتهی (سوكرات) له ریسالهی (فایدون) ده لئیت: واده رده که ویت مروڤه
ئاسایییه کان نازانن و بویان ده رناکه ویت که ئەو که سانهی له راستیدا خویان به
شیوازی راست و دروست بو فهلسه فه داده نین، راسته وخو و به ته واوی خویان
بو مردن و مه رگ ئاماده کردوو. ئاماده بوون بو مه رگ و مردن گرنگه، نهک
باسوخواسی تیوری و پاش مه رگ چی ده بیئت و چی نابیئت.

سه رچاوه

مرگ و زندگی پس از مرگ، موسته فا مه له کیان، یوتیوب، که نالی گنجینه ای سخن،
(۲۰۲۴/۰۷/۱۰)

کارل یاسپه رز

هه ژان: ٣٤

